

James Sample Kerr: Konzervacijski plan

Škriljevečki, Monija

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:043968>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-24**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

JAMES SEMPLE KERROV „CONSERVATION PLAN“

Monija Škriljevečki

Mentor: dr. sc. Zlatko Jurić, dipl. ing. arh.

ZAGREB, 2019.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad

JAMES SEMPLE KERROV „CONSERVATION PLAN“

James Semple Kerr's "Conservation Plan"

Monija Škriljevečki

SAŽETAK

Rad predstavlja načela australskog konzervatora Jamesa Semplea Kerra, sažeta u djelu *Conservation Plan (Konzervacijski plan)*, na temu sastavljanja uspješne konzervacijske koncepcije. Načela su uspoređena s recentnom hrvatskom konzervacijskom praksom Dragice Barešić i suradnika na primjeru sastavljanja popratne natječajne literature *Program za javni natječaj za izradu idejnog arhitektonsko-urbanističkog rješenja za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin u Zagrebu*. U drugom poglavlju iznesena su glavna načela *Konzervacijskog plana* i uspoređena sa sadržajem *Programa* u čijem središtu je oronula lokacija bivšeg parnog mlina u Zagrebu. Paromlin usko demonstrira lokalni pristup prema industrijskoj arheologiji, točnije građevnom fondu visoke vrijednosti industrijske prirode. U trećem poglavlju obrađeni su rezultati natječaja u kontekstu shvaćanja, prihvaćanja i primjene smjernica iz konzervatorske koncepcije i u manjoj mjeri, ostalih zadanih uvjeta. Rad se u srži temelji na navedenoj literaturi, kao i elaboratima natječajnih projekata predanima ocjenjivačkom sudu, te samim komentarima ocjenjivačkog suda priloženima u petom poglavlju ovoga rada.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Rad sadrži: 112 stranica, 58 reprodukcija, 5 priloga,

Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: arhitektura, Konzervacijski plan, James Semple Kerr, Paromlin, nova Gradska knjižnica grada Zagreba

Mentor: dr. sc. Zlatko Jurić, dipl. ing. arh.

Ocjenjivači: prof. dr. sc. Marko Špikić, doc. dr. sc. Franko Ćorić

Datum prijave rada: ___ 1.7.2019. ___

Datum obrane rada: ___ 8.7.2019. ___

Ocjena: ___ 5 ___

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADA

Ja, Monija Škriljevečki, diplomantica na Istraživačkom smjeru – modul konzervatorstvo na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom James Semple Kerrov „Conservation Plan“ rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također izjavljujem da niti jedan dio diplomskog rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, _____

Vlastoručni potpis

SADRŽAJ

1. UVOD	6
2. J.S. KERROV <i>KONZERVACIJSKI PLAN</i>	8
2.1. Konzervacijski plan.....	11
2.2. Razumijevanje lokaliteta.....	13
2.3. Konzervatorski izvještaj.....	19
2.3.1. Prošlo stanje	21
2.3.2. Kontekst izmjena	29
2.3.3. Kontekst nove namjene.....	33
2.3.4. Usporedba sa sličnim planovima	35
2.3.5. Drugi aspekti.....	37
2.4. Kriteriji za procjenu značaja.....	38
2.4.1. Sposobnost demonstracije	38
2.4.2. Asocijativne povezanosti za koje više nemamo fizičke dokaze	39
2.4.3. Formalne ili estetske kvalitete	40
2.5. Procjenjivači	43
2.6. Prikaz razine značaja.....	44
2.6.1. Građevinski fond visoke vrijednosti.....	46
2.6.2. Građevinski fond izmijenjenih izvornih obilježja i bez posebnih obilježja	47
2.6.3. Neizgrađene zelene površine i soliterna stabla koja doprinose ambijentalnim vrijednostima lokacije	48
2.7. Konceptija očuvanja kulturnog dobra.....	50
2.7.1. Uvjeti za očuvanje značaja	50
2.7.2. Investitor.....	50
2.7.3. Stanje.....	52
2.7.4. Zakoni i pravilnici	56
2.7.5. Razvoj konzervacijske koncepcije	57
2.8. Održavanje i nadgledanje	60
3. KRITIKA NA NATJEČAJNE RADOVE	61
3.1. Nagrađeni radovi.....	61
3.1.1. Prva nagrada.....	61

3.1.2.	Druga nagrada	64
3.1.3.	Treća nagrada.....	66
3.1.4.	Četvrta nagrada	68
3.1.5.	Peta nagrada	70
3.2.	Nagrađeni radovi u odnosu na natječajne uvjete.....	72
3.2.1.	Zgrada mlina	76
3.2.2.	Transmisija	81
3.2.3.	Skladište brašna.....	85
3.2.4.	Silos	88
3.2.5.	Skladište i sušionica.....	90
3.2.6.	Dimnjak.....	90
4.	ZAKLJUČAK.....	94
5.	PRILOZI.....	97
5.1.	Komentar ocjenjivačkog suda za projekt prve nagrade	98
5.2.	Komentar ocjenjivačkog suda za projekt druge nagrade.....	99
5.3.	Komentar ocjenjivačkog suda za projekt treće nagrade.....	100
5.4.	Komentar ocjenjivačkog suda za projekt četvrte nagrade.....	101
5.5.	Komentar ocjenjivačkog suda na projekt pete nagrade.....	101
6.	POPIS ARHIVSKIH IZVORA I LITERATURE	103
6.1.	Popis literature	103
6.2.	Internetski izvori.....	104
7.	Popis slikovnih priloga.....	106
8.	SUMMARY	112

1. UVOD

U ovom radu obrađuje se tekst australskog konzervatora Jamesa Semplea Kerra naslovom *Conservation plan*, odnosno *Konzervacijski plan*. Smjernice iz *Konzervacijskog plana* uspoređene su s pristupom hrvatske konzervacijske prakse i relevantnih arhitekata na primjeru recentnog projekta nove Gradske knjižnice grada Zagreba na lokaciji bivšeg industrijskog kompleksa Paromlina.

U drugom poglavlju *J. S. Kerrov konzervacijski plan* objašnjava se značaj konzervatorskog plana, te načela njegovog uspješnog nastajanja prema J. S. Kerrovim smjernicama temeljenima na dugogodišnjem iskustvu. To podrazumijeva opis pravilnog toka istraživanja, pitanja na koja konzervacijski izvještaj treba odgovoriti, kriterije koje treba postaviti te kvalifikacije procjenjivača kako bi se steklo dovoljno razumjevanje lokaliteta za procjenu njegovog značaja i sukladno tome postavila koncepcija očuvanja kulturnog dobra, kao i njegovo naknadno zbrinjavanje. Sa J. S. Kerrovim načelima usporedit će se pristup zastupljen u *Programu za javni natječaj za izradu idejnog arhitektonsko-urbanističkog rješenja za novu zgradu Gradske knjižnice na lokaciji Paromlin u Zagrebu*, kojeg je izradio Zavod za prostorno uređenje Grada Zagreba pod vodstvom Dragice Barešić, dipl. ing. arh., 2017. godine.

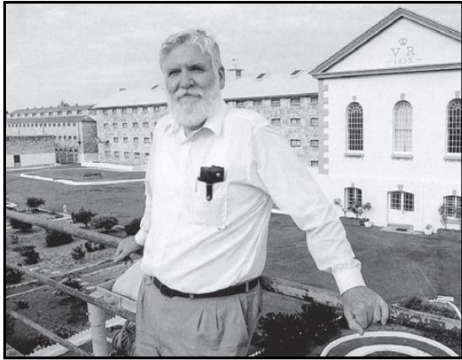
Paromlin je orušeni industrijski kompleks koji od posljednjeg požara 1988. godine čeka svoju sanaciju i prenamjenu. On predstavlja primjer zanemarene prakse industrijske arheologije u Hrvatskoj kao i upitan pristup očuvanju slične kulturne baštine od strane nadležnih tijela. Ovaj rad obrađuje njegovu povijest, tok proteklih planova prenamjene te najviše aktualni pristup njegovoj konzervaciji suprotstavljen načelima *Konzervacijskog plana*.

U trećem poglavlju, *Kritika na natječajne radove*, detaljnije će se predstaviti rezultati javnog natječaja prema Programu Dragice Barešić. Natječaj je objavljen 26. listopada 2018. godine na stranicama DAZ-a, te je trajao do 31. siječnja 2019. godine, prilikom čega je predano 20 radova, od kojih je pet nagrađeno. Pristup lokalitetu tih pet radova, s posebnim naglaskom na natječajni rad prve nagrade, usporediti će se sa smjernicama danima u programu te kritikama samog ocjenjivačkog suda na čelu sa prof. Krešimirom Rogina, dipl. ing. arh. Općeniti pregled natječajnih radova s naglaskom na nove dijelove sklopa daje se u poglavlju *3.1. Nagrađeni radovi*, nakon čega se pristupa idejnom tretmanu izvornim dijelovima sklopa u *3.2. Nagrađeni*

radovi u odnosu na natječajne uvjete, odnosno zgradi mlina, transmisiji, skladištu brašna, silosu, skladištu i sušionici te dimnjaku.

U četvrtom poglavlju daje se autorov zaključak rada uglavnom temeljen na literaturi J. S. Kerr, *Conservation plan*, Dragica Barešić i sur., *Program za javni natječaj*, te pismenih i grafičkih obrazloženja priloženih natječaju od strane njihovih autora.

2. J.S. KERROV KONZERVACIJSKI PLAN

Sl. 1. James Semple Kerr (1932.-2014.)

James Semple Kerr (1932. Rockhampton, Queensland - 2014. Willoughby, New South Wales) je australski povjesničar umjetnosti i konzervator, koji svoje dvadesetpetogodišnje iskustvo s kulturnim dobrima sažimlje u djelo *Conservation plan* (Konzervacijski plan). Prvo izdanje djela pripremljeno je za seminare koji su se održavali 1981. godine, na poticaj Zaklade povijesnih kuća Newcastlea, Sydneya i Wollongonga, Komisije za australsku baštinu, te Saveznog odjela za stanovanje i graditeljstvo. Prepoznavši potencijal i korisnost takvog djela, *Conservation plan* je doživio čak sedam izdanja u periodu od 1981. do 2013. godine. Svakim novim izdanjem nadodane su praktične informacije i primjeri kojima je održana suvremenost pristupa. *Konzervacijski plan* nastoji nedvosmisleno pojasniti svaki korak u istraživanju, procjeni i očuvanju kulturnog značaja nekog mjesta, prilagođavajući se recentnim mijenama u percipiranju kulturnog dobra.¹

Radi se o doista potpunom djelu, dostupnom na stranicama ICOMOS-a, čije su smjernice za pristup konzervaciji primjenjive na nepokretna kulturna dobra diljem svijeta, Hrvatska tu nije izuzetak. S obzirom na to da nam je nadohvat ruke djelo koje može zaustaviti konzervacijske katastrofe, postavlja se pitanje zašto se one i dalje događaju? Zašto se dan danas u hrvatskoj

konzervatorskoj praksi preferira zaborav, nerijetko popraćen „neizbježnim“ rušenjem umjesto

James Semple Kerr (1932. Rockhampton, Queensland - 2014. Willoughby, New South Wales) je australski povjesničar umjetnosti i konzervator, koji svoje dvadesetpetogodišnje iskustvo s kulturnim dobrima sažimlje u djelo *Conservation plan* (Konzervacijski plan). Prvo izdanje djela pripremljeno je za seminare koji su se

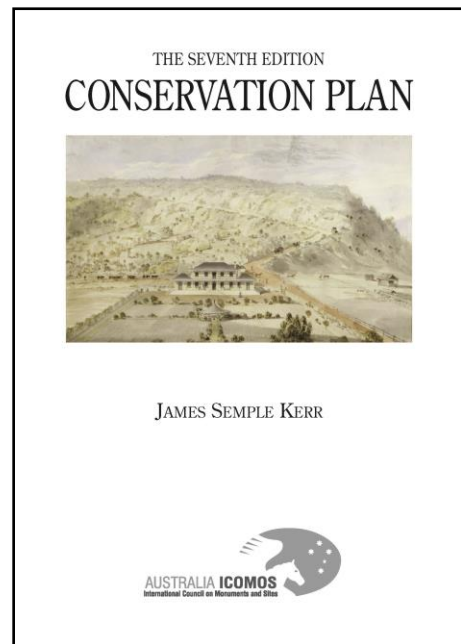
održavali 1981. godine, na poticaj Zaklade povijesnih kuća Newcastlea, Sydneya i Wollongonga, Komisije za

australsku baštinu, te Saveznog odjela za stanovanje i graditeljstvo. Prepoznavši potencijal i korisnost takvog djela, *Conservation plan* je doživio čak sedam izdanja u periodu od 1981. do 2013. godine. Svakim novim izdanjem nadodane su praktične informacije i primjeri kojima je

održana suvremenost pristupa. *Konzervacijski plan* nastoji nedvosmisleno pojasniti svaki korak u istraživanju, procjeni i očuvanju kulturnog značaja nekog mjesta, prilagođavajući se recentnim mijenama u percipiranju kulturnog dobra.¹

Radi se o doista potpunom djelu, dostupnom na stranicama ICOMOS-a, čije su smjernice za pristup konzervaciji primjenjive na nepokretna kulturna dobra diljem svijeta, Hrvatska tu nije izuzetak. S obzirom na to da nam je nadohvat ruke djelo koje može zaustaviti konzervacijske katastrofe, postavlja se pitanje zašto se one i dalje događaju? Zašto se dan danas u hrvatskoj

konzervatorskoj praksi preferira zaborav, nerijetko popraćen „neizbježnim“ rušenjem umjesto

Sl. 2. James Semple Kerr, *Conservation Plan*, naslovna stranica, Australia ICOMOS, 2013. godine

¹ James Semple Kerr, *Conservation Plan*, Sedmo izdanje, Australia ICOMOS, Australia, 2013., predgovor

sistematskog i pravovremenog pristupa kulturnom dobru? Da li je moguće da su naši stručnjaci zbunjeni kao posljedica neinformiranosti o novostima konzervatorske prakse u svijetu, premda ona datirala iz 1980-ih godina, ili je riječ o presporoj birokraciji koja nas ostavlja u paralizirajućoj neizvjesnosti? Moguće je i da nam za neka kulturna dobra jednostavno nije dovoljno stalo da se odabere zahtjevniji, često manje atraktivan pristup, ali dugoročnijih rezultata za nacionalno dobro.

U ovom radu, J. S. Kerrova načela konzervacijskog plana usporedit će se s konzervacijskim programom Zavoda za prostorno uređenje Grada Zagreba pod vodstvom Dragice Barešić, dipl. ing. arh i njenih suradnika za lokaciju Paromlin. Paromlin je predmet projekata rekonstrukcije i prenamjene već gotovo 30 godina. Riječ je o prostoru grada Zagreba

Sl. 3. Naslovna stranica Programa za javni natječaj za izradu idejnog rješenja za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin u Zagrebu, 2017. godine

između Paromlinske ceste na zapadu i Trnjanske ceste na istoku. Danas sačuvani dijelovi nekoć su predstavljali istočni dio kompleksa bivšeg pogona Paromlina, čija gradnja datira iz druge polovice 19. stoljeća pa do početka 20. Stoljeća. Brojna dograđivanja i izmjene rezultat su, koliko industrijskog rasta, toliko i nesretnih požara. Posljednji požar 1988. godine svojom razornom snagom daje presudu dotadašnjoj funkciji objekta, a pošto slabost preostale konstrukcije predstavlja opasnost za okolinu, raspravljalo se o djelomičnom rušenju. Rješenje o rušenju Paromlina dolazi 1990. godine od Regionalnog zavoda za zaštitu kulture, te se idućih

nekoliko godina izrađuju brojni prijedlozi rekonstrukcije i prenamjene paromlinskog kompleksa, ali bez konačne odluke.²

Nakon što je 2004. godine povijesna cjelina industrijskog kompleksa Paromlin zaštićena rješenjem Ministarstva kulture, Uprave za zaštitu kulturne baštine, upisana je na listu zaštićenih kulturnih dobara (NN 111/04, broj Registra Z-1533). Istodobno kompleks prelazi u vlasništvo Grada Zagreba. Provode se statička istraživanja i valorizacija kulturnog značaja koja rezultiraju nužnim djelomičnim rušenjem i privremeno se prostor iskorištava kao parkiralište od 550 parkirnih mjesta. Od prosinca 2016. do veljače 2017. godine provodi se revalorizacija građevnog fonda i revizije zaštite kulturnog dobra Industrijskog kompleksa Paromlin.³ Ovog puta cilj je korektna i trajna prenamjena kompleksa u novu zgradu Gradske knjižnice. Rezultati tih istraživanja objavljeni su javno zajedno sa zapisima geodetske podloge, digitalne ortofoto karte, Hrvatske osnovne karte, fotodokumentacije, digitalnog katastra, katastra vodovoda, nacrtu zgrada i uvjeta novog sklopa, u javnom natječaju Grada Zagreba na stranicama Društva arhitekata Zagreba (DAZ-a) 26. listopada 2018. godine. Svrha projektnog natječaja jest izrada idejnog arhitektonsko-urbanističkog rješenja Gradske knjižnice grada Zagreba – Paromlin. U nastavku rada slijedi pregled smjernica iz J.S. Kerrovog *Konzervacijskog plana* u usporedbi s radom Dragice Barešić i suradnika za konzervaciju Paromlina.

² Dragica Barešić i sur., *Program za javni natječaj za izradu idejno arhitektonsko-urbanističkog rješenja za novu zgradu Gradske knjižnice na Lokaciji Paromlin u Zagrebu*, Zavod za prostorno uređenje Grada Zagreba, Zagreb, 2017., str. 7

³Isto, str. 3

2.1. Konzervacijski plan

Konzervacijski plan predstavlja dokument koji sistematično rastavlja pokretnu i nepokretnu kulturnu baštinu na značajnije i manje značajne aspekte te sukladno tome predlaže daljnje pothvate i dopuštene promjene u svrhu očuvanja značaja. U daljnjem kontekstu ovoga rada spomen konzervacijskog plana odnosit će se uglavnom na konzervacijske planove za nepokretnu kulturnu baštinu, tj. povijesne lokalitete, građevinske sklopove i pojedinačne građevine svih razina očuvanosti.

Sadržaj konzervacijskog plana u velikoj mjeri odlučuje o sudbini kulturnog dobra te mu se kao takvom mora savjesno pristupiti. J. S. Kerr prvo spominje kako bi sama struktura dokumenta trebala biti krojena prema relevantnim problemima objekta, njegov fokus usmjeren ka razradi glavne problematike, što podrazumijeva individualan pristup svakom konzervacijskom planu. Pozivanje na standardne planove, te smjernice postojeće konzervacijsko-restauracijske literature i povelja jest svakako poželjno, no ne postoji jedan set pravila primjenjiv na sve lokalitete. Svaki lokalitet zaslužuje razborit individualan pristup.⁴

Prema J. S. Kerru, priprema konzervacijskog plana logičnim se postupkom odvija u dvije faze:

1. faze prikupljanja podataka o mjestu, vještačenje o značaju i prijedlog konzervacije, te
2. faze razvijanja moguće primjene s obzirom na saznanja iz prve faze, razrada konzervacijske koncepcije i izjava konzervacijskog plana.

Radi očuvanja integriteta procesa, prva faza mora biti neovisna od naknadnih akcijskih planova. Tek nakon njezinog završetka, treba se iz prikupljenih informacija raspravljati o mogućim pothvatima, pri čemu osobni interesi nikad ne bi smjeli služiti kao polazište subjektivno kovanog konzervacijskog plana.⁵

Cilj ovih načela za uspješan konzervacijski plan jest pokriti sve problematične točke i usmjeriti prema pravednom vještačenju svim elementima nekog lokaliteta – od materijalnog do socijalnog značaja – i osiguranje idealnog tretmana u svrhu očuvanja za buduće naraštaje. Za Paromlin je kroz godine izrađivano više konzervacijskih planova, svaki novi kompletniji od

⁴ James Semple Kerr, *Conservation Plan*, str. 1

⁵ Isto, str. 1 – 2

prethodnog. U nastavku teksta, uz ostale izvore, korištena su otkrića i rezultati posljednje konzervatorske podloge, revizije iz veljače 2017. godine, koje su uz popratna istraživanja o konstrukcijskom stanju preostalih zdanja iznesena na 144 stranice *Programa za javni natječaj*. Unutar *Programa* posebno su navedeni izvorni tekstovi istraživanja s popratnom grafičkom i slikovnom dokumentacijom, uključujući plan za sadržajnu raspodjelu novog prostora Gradske knjižnice, te pravna ograničenja. Najvažniji zaključci istraživanja, ponovno su navedeni na samom početku teksta i dodatno sažeti u poglavlju pet, *Programske smjernice*, gdje je zapravo opisana veza postojećeg stanja i nove namjene. Teško je suditi o razini objektivnosti prilikom samog istraživanja iz veljače 2017. godine, tj. odmaka od želje za ostvarenjem prenamjene, pošto je ona bila od početka poznata, zapravo i motivator istraživanja. U takvim slučajevima moramo se pouzdati u profesionalnost, objektivnost i moral istraživača. *Programom* su predviđena i naknadna istraživanja, doduše ne vezana uz značaj kompleksa, već u kontekstu tehničkih izazova novih, konkretnijih planova.

2.2. Razumijevanje lokaliteta

U svom četvrtom Poglavlju naslova *Prva faza: Razumijevanje lokaliteta* J. S. Kerr prvo navodi krucijalnost prepoznavanja kulturnog značenja građevine. To se odnosi na karakteristike zbog kojih je neka građevina ili lokalitet kulturno i društveno značajna. J. S. Kerrovim riječima: „*Jasno razumijevanje prirode i stupnja značaja nekog mjesta neće samo predložiti ograničenja budućim djelovanjima, nego će također uvesti fleksibilnost prepoznajući područja koja se mogu adaptirati ili razvijati s većom slobodom.*“⁶ Pravilo je veći značaj, veća briga i očuvanje izvornih vrijednosti. Kulturni značaj građevine trebao bi biti polazište svih daljnjih planskih debata, svih planova prenamjene, sanacija, dodataka pa i rušenja. U slučaju Paromlina, iznimno je važno prosuditi koji dijelovi ovog oštećenog i zanemarenog kompleksa mogu biti žrtvovani radi funkcionalnosti budućeg zdanja. Ovdje se ne radi o prenamjeni kompleksa uz poneke sanacije i izmjenu interijera, već svako zdanje koje se odluči sačuvati zahtijeva veće zahvate kako bi moglo nositi novu funkciju knjižnice ili funkcionalne građevine uopće. Stoga bi kvalitetna procjena značajnih dijelova zapravo trebala olakšati daljnje planove i procjenu njihove kvalitete, jer jasno postavlja granice dopuštenog manevriranja bez opasnosti za baštinu. U poglavlju tri ovoga rada, *Kritika na natječajne radove*, pomnije će se obraditi reakcija natječajnih sudionika na smjernice *Programa*, tj. njegovih konzervatorskih uvjeta.

Dokumentacija

Pri procjeni građevine, važno je istražiti njeno sadašnje stanje, njenu okolinu, kao i pisane i slikovne dokumente o prošlim stanjima. Prilikom posjete terena, savjetuje se konzultirati s kartom, ili tlocrtom, kako bi se pisane i usmene predaje brže i efikasnije interpretirale.⁷ Kod Paromlina su nam na raspolaganju detaljne karte grada, kao i nacrti prethodnih istraživanja lokaliteta, generalnog urbanističkog plana grada Zagreba po kategorijama djelatnosti, namjene prostora, prometne i komunalne infrastrukture, digitalni katastar i opširna fotodokumentacija postojećeg stanja. Tu su i nacrti grada s istaknutim dijelovima sklopa iz raznih faza. Navedeni su i nacrti zgrada transmisije, skladišta brašna, poslovnice, urušene i uklonjene zgrade mlina s

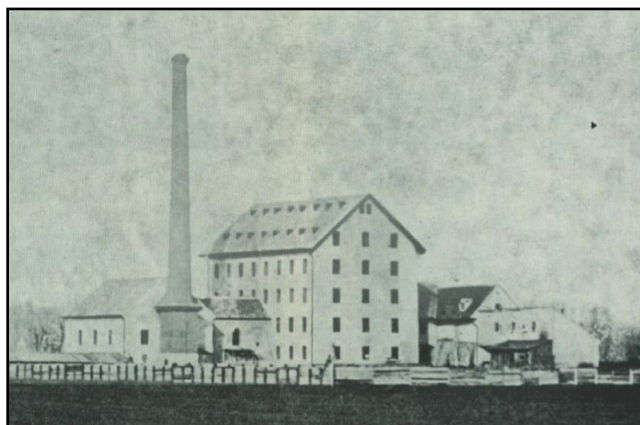
⁶ James Semple Kerr, *Conservation Plan*, str. 4

⁷ Isto, str. 4

opisom konstrukcije, njihove dimenzije, pročelja, tlocrti po katovima i bokocrti. Ta dokumentacija javno je dostupna na internet stranicama Društva Arhitekata Zagreba kao sadržaj natječajnog programa.⁸

Važno je napomenuti kako su pisani dokumenti izrađeni od ljudi i kao takvi mogu namjerno ili nenamjerno krivo prikazivati stvarno stanje. Ponekad su pod pritiskom autoriteta, zaduženi upravitelji izostavili neautorizirane građe ili dodali neizvedene dijelove. Treba se svakako pouzdati u vlastito zapažanje i fotografske dokaze.⁹

Prije sredine 19. stoljeća i porasta fotografske dokumentacije, skice i akvareli služili su kao uvid u prošlo stanje. Neki primjeri će prikazivati autorsku naklonost pitoresknom preuređenju subjekta, dok su drugi od izrazite točnosti, što potvrđuju poklapanja s drugim slikarima toga vremena.¹⁰ Kao dokaze prošlih stanja Paromlina imamo sačuvanu sliku stanja Paromlina 1862. godine, objavljena od Adolfa Hudovskog 1892. godine u *Zagreb i okolica-Kažiput za urodjenike i strance* (Sl. 4). Nešto ranije, 1884. godine, u časopisu *Obrtnik* izlazi crtež tadašnjeg stanja Paromlina s prikazom pojedinih građevina, vegetacije, tračnica i tračnog pogona, te dimnjaka s gustim, crnim dimom (Sl. 5.).

Sl. 4. Paromlin iz 1862. godine

Sl. 5. Paromlin u časopisu *Obrtnik*, 1884. godine

⁸ DAZ, https://www.dropbox.com/sh/wha1s6pxy5zho9l/AABBM957qz2Q3CSeA_28zC22a?dl=0 (pregledano 10.11.2018.)

⁹ James Semple Kerr, *Conservation Plan*, str. 4

¹⁰ James Semple Kerr, *Conservation Plan*, str. 5

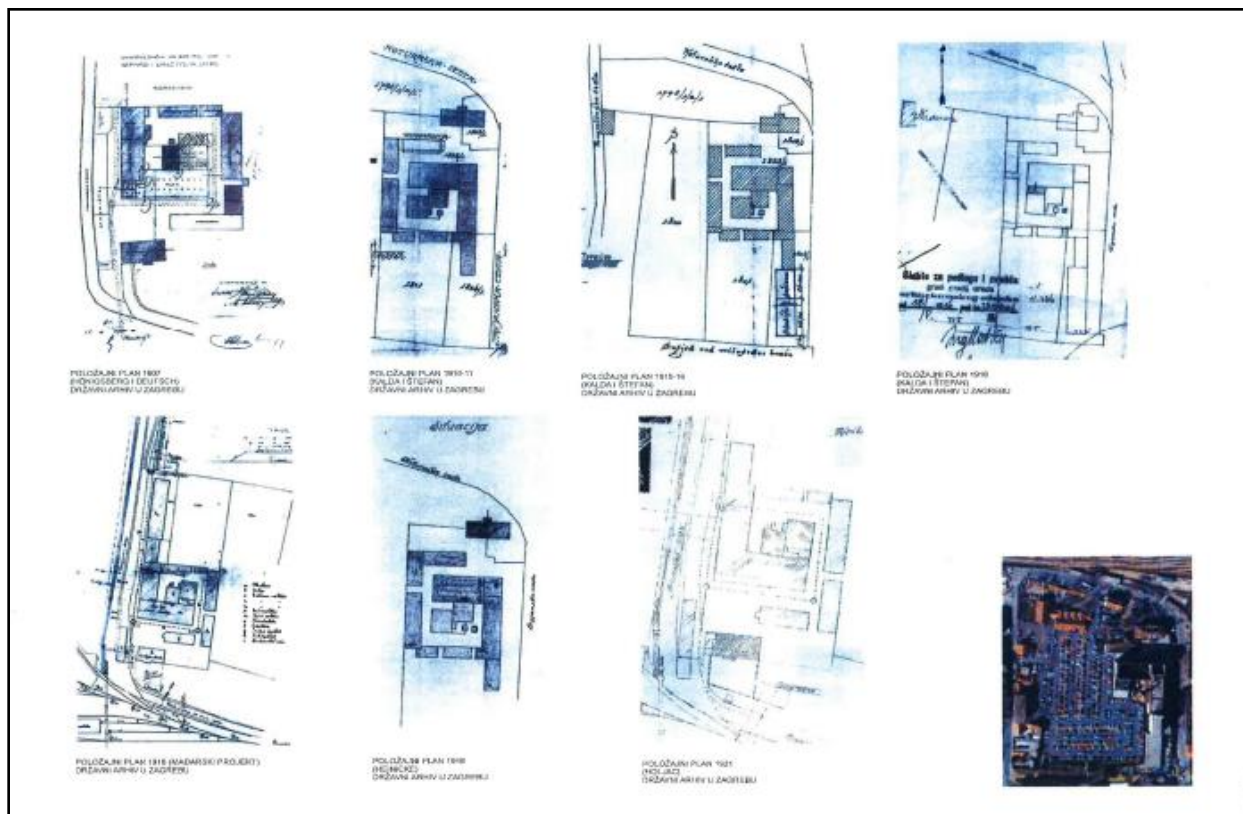
Neizostavno područje prikupljanja dokaza su i usmena svjedočanstva. Posljednji požar u Paromlinu dogodio se ne tako davne 1988. godine, dio zagrebačkog stanovništva sjeća se vremena kada je Paromlin bio u pogonu. Razgovor s lokalnim stanovnicima može dati uvid u moguće kontroverze, kao i tok političkog i socijalnog aspekta izmjena a prije svega socijalnog značaja. Konzervacijski plan za Paromlin ne ulazi u društvene i političke razloge stanja Paromlina, nabraja predložene sanacije te informira da nisu izvedene ne dajući točnije okolnosti. To je osobito vidljivo kod pregleda ranijih natječajnih planova.

Glavnu pažnju istraživanja treba usmjeriti prema primarnoj dokumentarnoj građi, tj. svim pisanim, slikovnim i usmenim svjedočanstvima koja su nastala kao posljedica direktnog rada na građevini i od ljudi s iskustvima iz prve ruke. Naknadne publikacije o temi predstavljaju dobar početak istraživanja, no J. S. Kerr upozorava da kada primarni materijal interpretira osoba bez direktnog iskustva, povećavaju se izgledi subjektivnog zagađenja izvorne vizije – ideoloških predodžbi i netočnih zaključaka. No, i takvi zapisi pridonose razumijevanju lokaliteta kroz vrijeme, njegove povijesti i ponekad služe kao usmjerenje prema primarnoj dokumentarnoj građi. Unatoč tome, oni ne bi trebali služiti kao temelj istraživanja. Dokumentarnu građu treba tražiti među izvještajima svih razina vlasti; državnim knjižnicama, kolekcijama i privatnom vlasništvu ako se radi o privatnim posjedima.¹¹ Na sreću, relevantni radovi na Paromlinu, od 1907. godine nadalje, relativno dobro su bilježeni. Na raspolaganju su nam fotografije i nacrti danas čuvani u Muzeju grada Zagreba, Državnom arhivu i planoteci Ministarstva kulture. Važno je istaknuti položajne planove iz 1907., 1910.-11., 1915.-16., tri plana iz 1916., 1921. godine (Sl. 6.) koji služe kao popratna dokumentacija nacrtima pročelja, tlocrta i bokocrta građevinskih kuća koje su tada radili na Paromlinu. Tu su i recentni nacrti glavnih građevina od poduzeća za projektiranja u graditeljstvu SMAGRA d.o.o. Također su prisutne i nedavne fotografije trenutnog stanja Paromlina, koje su u boljoj rezoluciji dodatno priložene natječaju Paromlina, zajedno sa satelitskim fotografijama područja, planovima gradske energetske opskrbe, vodovoda i odvodnjavanja i prometa.

Danas raspoložemo tehnologijom koja nam dopušta detaljno bilježenje stvarnosti stanja, čime možemo uvelike smanjiti vizualne nesigurnosti budućih konzervacijskih djelovanja. Sve su nam dostupnije zračne fotografije, fotogrametrijski zapisi kao i fotografije detalja u visokoj rezoluciji dostupne za daljnju obradu. Zračne fotografije pogotovo daju drugačiju perspektivu

¹¹ James Semple Kerr, *Conservation Plan*, str. 5

mjesta, promatranjem prirodnih obrazaca mogu se uočiti odnosi s postojećom i nekadašnjom arhitekturom i izvući zaključci.

Sl. 6. Položajni planovi Paromlina, 1907.-1921. godine iz *Programa za javni natječaj*

Fizički dokazi

U svrhu konzervacijskog plana, treba se opremiti znanjem o građevinama iste ili slične namjene iz tog perioda. Ruho građevine i njene neposredne okoline, kada se stavi u kontekst vremena i namjene, predstavlja nezamjenjiv izvor informacija, osobito ako ne raspolažemo drugom vrstom izvora. Treba uzeti u obzir da je trenutno stanje pokazatelj onoga što je izvedeno i sile koje su djelovanje na nj, a ne onoga što je zamišljeno. Doduše, tokom istraživanja građevnog ruha, nikako se ne bi smjelo uništavati postojeće stanje, isto je navedeno još u povelji

iz Burre¹² 2013. godine. Očuvanje izvornosti ima presedan sve dok se ne odluči drugačije na temelju razboritog istraživanja. U slučaju da je ipak neizostavno istraživanje dubljih slojeva, prihvatljive su jedino manje površine uz minimalnu štetu.¹³ Naravno, sanacija oštećenih dijelova u svrhu istraživanja, osobito u aktivnim građevinama, treba slijediti odmah nakon.

U slučaju Paromlina, dodatna istraživanja koja bi uništavala građevno ruho nisu potrebna, eventualne nepoznanice i predmet nagađanja su izvedba temelja i podrumске razine u silosu, što će se otkopavanjem radi podzemnih etaža ionako otkriti. Sva nova istraživanja, kao što je već spomenuto, odnosit će se na konstrukciju, odnosno statičnost građevina. U natječaju stoji da je „svrha provedbe ovog natječaja jest pribavljanje optimalnog suvremenog rješenja nove zgrade Gradske knjižnice, koja će svojim sadržajem, prostornom organizacijom, oblikovanjem, racionalnim energetske konceptom i skladnim odnosom prema zaštićenom kulturnom dobru Industrijskog kompleksa Paromlin, stvoriti novu gradsku arhitektonsko-urbanističku vrijednost, a istovremeno predstavljati središnje mjesto razmjene i širenje znanja.“¹⁴ Drugim riječima, novi građevni sklop Gradske knjižnice svojim potrebama nadilazi trenutne gabarite i tlocrt očuvanog sklopa Paromlina. Također su neki dijelovi statički labilni te nepogodni za očuvanje. Cilj ovog projekta nije potpuna rekonstrukcija posljednjeg izgleda ili nekog od prijašnjih stanja, potreba za parnim mlinom više ne postoji. Cilj je uklopiti kulturno dobro u novo zdanje, udahnuti mu novu dušu prenamjenom u društveno korisni objekt kojeg će se održavati i njegovati, uz maksimalno poštovanje prema prijašnjem identitetu. Problem koji se ovdje javlja nije pitanje izvornog izgleda, nego procjena značaja i odabir karakteristika i segmenata vrijednih očuvanja i isticanja, kao i naknadna interpolacija.

U *Programu* za Paromlin, autori daju sažet opis stanja preostalih dijelova sklopa s naglaskom na statičke informacije i izbor konstrukcijskog materijala više nego stilske informacije. Zapravo Program nigdje ne spominje specifikacije materijala i dimenzije ukrasa pročelja, iako zahtijeva njihovo restauriranje. Spomenula je opeka i žbuka, u dijelu povijesnog pregledsa nešto detaljniji opis, a sve ostalo vjerojatno prepušteno osobnom iščitavanju iz nacрта

¹² Pod člankom 28 navedene su smjernice za remećenje građevinske površine: “Istraživanje mjesta koje zahtijeva remećenje površine, izuzev nužnog za donošenje odluka, moguće je pod uvjetom da prati granice postavljene konzervacijskom koncepcijom. Takva istraživanja trebala bi se temeljiti na bitnim istraživačkim pitanjima koja imaju potencijal znatno pridonijeti znanju, a koja se ne mogu odgovoriti na druge načine i minimaliziraju remećenje značajnog građevinskog ruha.” Članak 28.2. u *The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance*, 2013.

¹³ James Semple Kerr, *Conservation Plan*, str. 7 – 8

¹⁴ Dragica Barešić i sur., *Program za javni natječaj*, str. 3

građevinskih poduzeća i fotografija. Razlog tome može biti jednostavan tretman oplošja industrijske arhitekture, gdje forma prati funkciju, pa se u nekoliko riječi može opisati izgled fasada za razliku od istih s naglašenom umjetničkom skulpturom. Od interijera ostali su goli zidovi, spominje se nekadašnje prisustvo željeznih ograda i inventara industrijske postrojbe, no bez opisa ili reference. Izuzev ponekih fragmenata trenutno razbacanih po sklopu, požar i naknadni odnos prema baštini progutali su unutrašnji izgled sklopa. Ispada da neki potezi na Paromlinu ili nisu dokumentirani, ili su namjerno izostavljeni iz konzervatorskog izvještaja. Nadalje, naglasak konzervacije ionako je stavljen na vanjštinu sklopa dok je unutrašnjost prepuštena kreativnim rješenjima natječaja. Ali unatoč svemu tome, iako možda možemo razumjeti motivaciju autora za minimalan pristup opisu estetike Paromlina, kvalitetan konzervatorski izvještaj i kasniji konzervacijski plan nastoji jasno odgovoriti na sva moguća pitanja, a ne prepuštati čitatelju na razmišljanje i iščitavanje iz priloženih slika ionako slabije rezolucije. Ako već ne zbog trenutnih potreba natječaja, zašto ne u dokumentacijske svrhe za buduće reference. J. S. Kerr smatra kako se uvijek treba napomenuti i svaku nemogućnost nabave određenog istraživačkog materijala, kako bi se izbjegle moguće subjektivne interpretacije i nagađanja.¹⁵ No, ovdje to nije slučaj, pošto autor natječajnog projekta nagrađenog četvrtom nagradom, u sklopu projekta u detalje razrađuju materijale i razradu fasade na spornim građevinama, kao nadopuna nedostataka *Programa* vlastitim istraživanjem i ekspertizom.

¹⁵ James Semple Kerr, *Conservation Plan*, str. 11

2.3. Konzervatorski izvještaj

Nakon uvodnih istraživanja, važan je način na koji su saznanja prikazana u Konzervatorskom izvještaju, kako bi se lakše došlo do zaključaka i krenula planirati budućnost lokaliteta u konzervacijskom planu. Izvještaj bi trebao biti rezultat interdisciplinarnog istraživanja i komunikacije. Uspješan konzervatorski izvještaj zahtijeva prepoznavanje vlastitih stručnih granica i zaposlenje drugih relevantnih stručnjaka kada je to potrebno. Njegovi autori moraju biti skloni stalnom analiziranju otkrivenog, opreznoj procjeni potrebnih resursa, nedostataka, efikasnoj koordinaciji s ostalim autorima i eliminaciji nepotrebnog. Povrh svega, važno je naglasiti nadležnu osobu, osobito u slučaju suradnji s tvrtkama gdje sam posao u stvarnosti pada u ruke pojedinaca a ne cijele tvrtke. Transparentnost je od iznimne važnosti za objektivnu procjenu i najbolje odluke.¹⁶

U svrhu pristupačnosti dokumenta, konzervatorski izvještaj ne bi trebalo puniti ponavljanjem i parafraziranjem, kao ni žargonom. Idealni konzervatorski plan je sažet i razumljiv kako stručnjacima, tako i široj publici. Komunikacija među stručnjacima je bitna, ne samo zbog boljeg razumijevanja objekta, već i zbog sažetosti izvještaja, gdje umjesto nekoliko zasebnih tekstova koji ponavljaju isto, dobivamo mnogo koherentniji i svakako kraći izvještaj. Jedno od važnijih pravila koje J. S. Kerr spominje jest upravo što jasniji pregled teksta, kako bi se ideja jasno i nedvosmisleno prenijela. Pisac mora ostati suzdržan u objavljivanju nepotrebnog teksta, irelevantnih informacija, što uključuje i ponavljanje kontekstualne povijesti i općepoznatih informacija. Predlaže da je kod kompleksnijih slučajeva, najbolje navesti sažetak cijele priče i/ili ukazati na literaturu koja se bavi tim pitanjem. Reference pritom ne bi trebale zauzimati veliki dio teksta na uštrb čitljivosti, niti bi fusnote trebale služiti za tekst koji nismo imali srca izostaviti. Sažet ukazatelj na detaljnije informacije o tekstu u popisu literature je dovoljan. Reference na postojeće tekstove, osobito ako se radi o preuzetom mišljenju kontroverzne prirode, uvijek treba kreditirati. Isto se odnosi i na kreditiranje slikovnih izvora. J. S. Kerr, iako zastupa praksu ubacivanja slikovnog i grafičkog materijala u tekst, radi to pod uvjetom da ono prati pisano i zaista služi demonstraciji a ne ukrašavanju stranice. Smatra da popratni slikovni materijal u ovom obliku više pridonosi razumijevanju i čitljivosti velikih blokova teksta, nego isti slikovni materijal navedeni nakon pisanog dijela teksta. Slikovni i

¹⁶ James Semple Kerr, *Conservation Plan*, str. 1 – 2

grafički materijal treba imenovati, spomenuti autora, izvor i lokaciju, vrijeme nastanka ili vrijeme prikazivanja, ako je to poznato. Karte i nacrti zahtijevaju naslov, sjevernu točku i oznaku mjerila.¹⁷

Kod konzervacijskog plana za Paromlin koji broji 144 stranice uočava se ponavljanje informacija o Paromlinu. Gotovo isti tekst o povijesti Paromlina, prošlih planova i zahvata, valorizacija, sustav mjera zaštita kulturnog dobra i postojeće stanje spomenuto je na stranicama 5-9 koje se referira na reviziju konzervatorske podloge iz veljače 2017. godine, te ponovno na stranicama 72-77 sama revizija konzervatorske podloge iz veljače 2017. godine s drugačijim slikovnim materijalom i formatom teksta. Mjere zaštite i valorizacija također su spomenute na stranici 17 u sklopu programskih smjernica. Na kraju je priložen izvještaj stručnog mišljenja o stanju konstrukcije građevina od SMAGRA d.o.o., poduzeća za projektiranja u graditeljstvu na stranicama 112-144, koji je ranije na stranici 9 sažet u samo nekoliko rečenica za svaku građevinu.

Struktura *Programa* počinje s uvodom u kompleks Paromlina, sažetak cilja natječaja, kategorizacije i povijesni pregled lokacije (izraženo kao izvadak iz Konzervatorske podloge – revizije 2017. godine), sažetak postojećeg stanja prema stručnom mišljenju SMAGRA d.o.o., pravilnici o gradskoj prometnoj i komunalnoj infrastrukturi. Zatim je u poglavlju pet, *Programske smjernice*, dan sažetak najvažnijih smjernica za projekt. Poglavlje sedam, *Projektni zadatak s funkcionalnim zahtjevima*, umetnuti je prilog od INTERFORMA d.o.o.,¹⁸ za koje su navedena imena odgovornih osoba. Poglavlje opisuje povijest Gradske knjižnice Grada Zagreba, prostorni program i zahtjeve novog prostora knjižnice na stranicama 22 – 46, grafičkim priložima na stranicama 47 – 52 objašnjava prostornu funkcionalnu povezanost, te na kraju ukazuje na dodatnu literaturu. U poglavlju osam, objašnjava se obavezni sadržaj natječajnog rada, što se vjerojatno moglo navesti još u drugom poglavlju s ciljem natječaja i kriterija ocjenjivanja, pošto je tematski slične prirode.

Drugi dio *Programa* daje detaljniji pogled u literaturu na temelju koje su rađene programske smjernice: Grafički prilozi iz GUP-a Grada Zagreba (str. 55. – 67), fotodokumentaciju trenutnog stanja (str. 68 – 70), izvadak izvorne konzervatorske podloge –

¹⁷ James Semple Kerr, *Conservation Plan*, str. 9 – 11

¹⁸ Radi se o radu *Projektni zadatak za izradu idejnog arhitektonsko-urbanističkog rješenja za nove zgrade Gradske knjižnice u Zagrebu*, izradila INTERFORMA d.o.o., Zagreb, studeni 2016., Ivo Vranjican, ovl. arh., Maja Bencetić, mag. ing. arh., Uroš Brkić, mag. ing. arh.

revizije iz veljače 2017. Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode (bez navedenih odgovornih individua) (str 72. – 110). Zadnjih 33 stranica sadrže *Novelaciju stručnog mišljenja o stanju konstrukcije građevina 2,8,9,12, kompleksa Paromlin T.D. 02/2017* od SMAGRA d.o.o. (bez navedenih odgovornih osoba), odnosno nacрте trenutnog stanja mlina, transmisije, skladišta brašna, silosa i poslovnice s opisom konstrukcije i savjetom statičke sanacije.

Pristup Dragice Barešić i njenih suradnika strukturi konzervacijskog plana za Paromlin jest prvo nešto sažetiji pregled znanja o Paromlinu i zahtjevi projekta za gradsku knjižnicu, koji glavninom citiraju izvorne radove, te kasnije umetnuti sami radovi kao proširenje ranije navedenog. Time je jasno vidljiv rascjep pojedinih kategorija izvještaja raznih stručnjaka, što se u biti krši sa smjernicama J. S. Kerra i pravilu o neponavljanju i uniformnosti izvještaja, doduše struktura ima smisla s pogleda priloženih izvornih radova umjesto ukazivanja na dodatnu literaturu van *Programa*. U cijelosti je zapravo jako malo ukazivanja na dodatnu vanjsku literaturu. Nadalje, malo je korišten format fusnota, ono malo izvora što je navedeno, uglavnom je objašnjeno u zagradama unutar teksta. Slikovni i grafički prilozi uredno su popraćeni tekstualnim objašnjenjem, no nisu uvijek navedeni izvori. Mogući razlog tome jest kolektivni rad na programu, pa se podrazumijeva da su fotografije i neki nacрти vlasništvo organizacije a ne pojedinca.

J. S. Kerr sažima analizu lokaliteta koju konzervatorski izvještaj treba sadržavati u četiri točke koje su potrebne kako bi ona bila uspješna i korisna, a osobito napominje kako se svaki zaključak treba temeljiti na dokazima. Te točke su opis prošlih stanja, kontekst izmjene i nove namjene, usporedbe sa sličnim planovima i mogući drugi aspekti.¹⁹

2.3.1. Prošlo stanje

Konzervatorski izvještaj treba sadržavati informacije o prošlom razvoju i korištenju mjesta, uključujući sadržaja i okoline mjesta, osobito u odnosu na sadašnje stanje.²⁰ U nastavku slijedi povijesni pregled Paromlina podijeljen u tri faze koje predstavljaju tri stanja Paromlina

¹⁹ James Semple Kerr, *Conservation Plan*, str. 9

²⁰ Isto, str. 9

oblikovanim vanjskim utjecajima. Imenovanje faza preuzeto je iz konzervatorske podloge, točnije revizije iz veljače 2017. godine.

I. Faza Paromlina

Izgradnja Paromlina započela je 1862. godine na temelju građevinske dozvole koje je iste godine zagrebačko gradsko poglavarstvo izdalo javnom trgovačkom društvu *Društvu Zagrebačkog paro- i umietnog mlina*, s predsjednikom Vatroslavom Egersdorferom²¹ (Varaždin, 1819. –Zagreb, 1884.) na čelu. Za izgradnju je predviđeno područje u produžetku Petrinjske ulice, južno od novoizgrađene željezničke pruge Zidani most – Zagreb – Sisak. Period izgradnje karakterizira početak procesa industrijalizacije Hrvatske.²²

Prvim postrojenjem Paromlina smatramo građevine iz razdoblja od osnutka 1862. do katastrofalnog požara 1906. godine. Tadašnje postrojenje nastalo je po nacrtima graditelja Janka Jambrišeka²³ (Karlovac, 1834. – Zagreb, 1892.). Izgradio je tada najmoderniji i po kapacitetima najveći mlin u Hrvatskoj. Proizvodnja je krenula već iduće godine, iako su građevinski radovi još trajali. Postrojenje se sastojalo od glavne zgrade mlina s tri kata, osam prozorskih osi na glavnom pročelju i dvostrešnim krovom, koja je zabatima bila orijentirana sjever-jug paralelno uz Trnjansku cestu s istočne strane. Na glavnu zgradu mlina sa zapadne strane nadovezivale su se prizemna zgrada strojarne i kotlovnice te trideset metara visok zidani tvornički dimnjak. Istočno od glavne zgrade mlina nadovezivala su se spremišta i magazin uz Trnjansku cestu. U razdoblju od 1878. do 1880. godine, dograđene su prema nacrtima Janka Jambrišeka još i prizemna zgrada za stanovanje (danas Koturaška cesta 1), staje i komora, a jednokatnica je nadograđena i preuređena za skladište.²⁴

²¹ Vatroslav (Ignacije) Egersdorfer (Varaždin, 1819. –Zagreb, 1884.), edukacije u inženjerskim smjerovima, službovao je zagrebačkoj gradskoj općini radeći na industrijskim, građevnim i gospodarskim poslovima. Osnovao je Paromlin, Industriju kože i Plinaru. Tijekom života bio je aktivan na području Zagrebačkog gradskog uređenja i razvoja. (Leksikografski zavod Miroslava Krleža, *Egersdorfer, Vatroslav*, URL: <http://enciklopedija.lzmk.hr/clanak.aspx?id=57421>, pregledano 20.6.2019.)

²² Dragica Barešić i sur., *Program za javni natječaj*, str. 6

²³ Janko Jambrišek rođen je u Karlovcu 1834. godine i u okviru vlastitog građevnog poduzeća obilježio je hrvatsku arhitekturu 20. stoljeća. Najveći opus ostvario je u Zagrebu, gdje i umire 1892. godine. (Hrvatska enciklopedija, *Jambrišek, Janko*, URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=28636>, pregledano 3.1.2019.)

²⁴ Dragica Barešić i sur., *Program za javni natječaj*, str. 6

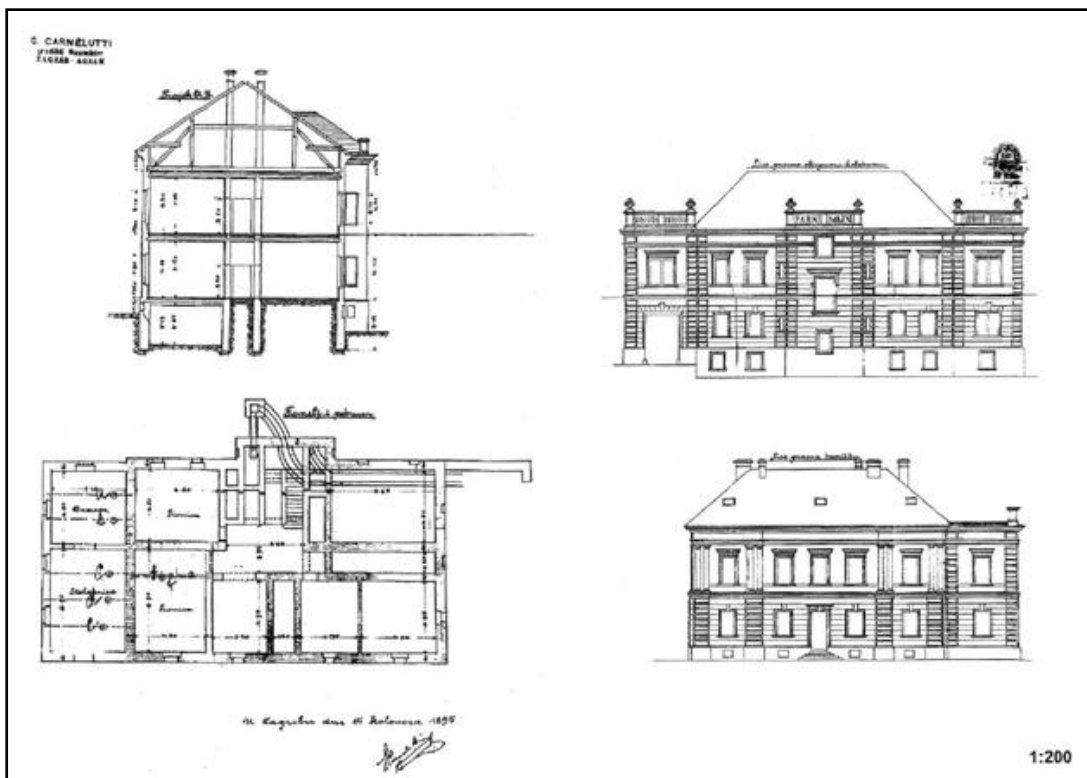
Sl. 7. Paromlin na crtežu memoranduma iz 1895. godine

U razdoblju od 1895. do 1903. godine, prema nacrtima Gjuro Carneluttija²⁵ (Gemon, 1854. – Zagreb, 1928.) izvedene su jednokatna zgrada ravnateljstva (danas Koturaška cesta 1) koja je potom u dva navrata, 1895. i 1900. godine, pregrađena i nadograđena u administrativnu zgradu. Tri godine kasnije, dograđeno je trokatno skladište dužine 18 metara uz glavnu zgradu mlina prema jugu. Ono je kao i glavna zgrada mlina izvedeno s drvenom međukatnom konstrukcijom. Godine 1904. izvedena je nadogradnja drugog kata spremišta prema projektu građevnog poduzeća Hönigsberg i Deutsch.²⁶ Nakon razornog požara u noći s 24. na 25. svibnja 1906. godine, ostala je stajati tek zgrada ravnateljstva, ostatak postrojenja gotovo je do temelja izgorio.²⁷

²⁵ Gjuro Carnelutti rođen je u talijanskom gradu Gemoni 1854. godine, a umro 1925. godine u Zagrebu. U Zagreb dolazi godinu dana prije razornog potresa 1880. godine, te osnuje svoje građevno poduzeće pod nazivom “Gjuro Carnelutti graditelj u Zagrebu.” Na nekoliko projekata surađuje s Hermanom Bolleom, što uvelike pospješuje njegovu karijeru. (Darja Radović Mahečić, *Graditeljska obitelj Carnelutti (1879. – 1974.)*, Rad. Inst. povij. umjet. 33/2009. (319–336), Zagreb, str. 320.)

²⁶ Projektantsko-građevno poduzeće u Zagrebu, osnovano 1889. godine od arhitekata Lava Hönigsberga (1861–1911) i Julija Deutscha (1859–1922). Gradili su zgrade u duhu kasnog historicizma, romantički koncipirane ljetnikovce, te prvu secesijsku zgradu u Zagrebu (Ilica 43) 1899. godine. (Hrvatska enciklopedija, *Hönigsberg i Deutsch*, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=2607>, pregledano 1.3.2019.)

²⁷ Dragica Barešić i sur., *Program za javni natječaj*, str. 6

Sl. 8. G. Carnelutti, upravna zgrada, poprečni presjek a-b- i floclrt temelja i podruma (lijevo); pročelje prema glavnom kolodvoru i dvorišno pročelje (desno), 1985. godine

II. Faza Paromlina

Drugom fazom Paromlina smatra se razdoblje od ponovne izgradnje 1907. do 1946. godine, kada je dobro opremljeno postrojenje bilo u punoj funkciji. Požarom oštećene građevine zbog opasnosti gradsko poglavarstvo odlučilo je rekonstruirati i dograditi uz strogo propisane uvjete zaštite od požara. To je podrazumijevalo gradnju glavne zgrade mlina s armiranobetonskim konstrukcijama; armiranobetonske međukatne konstrukcije, metalna nosiva konstrukcija skladišnog krila koja ne opterećuju stare zidove, te armiranobetonska konstrukcija silosa, koje projektira i izvodi poduzeće ing. Josipa Dubskog²⁸ (1868. - 1933.). Pravokutnog

²⁸ Josip (Josef) Dubsy (? , 1868. – Zagreb 1933.) bio je građevinski inženjer koji u Zagrebu djeluje od 1897. godine u sklopu poduzeća “Josip Dubsy i drug”. Značajan je po uvođenju armiranobetonskih konstrukcija u Hrvatsku, te kao graditelj prve armiranobetonske kupole na crkvi sv. Blaža u Zagrebu (Hrvatsko-češko društvo, *Hrvatsko-češke veze*, URL: <http://www.hcdzg.hr/zan01.htm>, pregledano 1.3.2019.)

izgleda i s osamnaest komora, vijencem u razini prvog kata i plitkim pilastima koji dijele vanjštinu na šest okomitih polja, silos je ujedno i najstarija primjena armiranobetonske konstrukcije u povijesti graditeljstva Zagreba.²⁹

Pod projektom i izvedbom građevnog poduzeća Hönigsberg i Deutsch s voditeljem Ivanom Štefanom³⁰ uklonjene su skladišne zgrade uz Trnjansku cestu, sjeverna skladišna zgrada i dio strojarnice, a adaptirane i nadograđene su stara zgrada mlina i pridruženo skladište koje postaju novo skladište brašna, dimnjak, staja, prizemna skladišta na jugu i zapadu i zgrada ravnateljstva na sjeveru. Na novo se grade dijelovi postrojenja sjeverno uz staru zgradu mlina, zgrada transmisije i nova zgrada mlina kao masivni peterkatni objekt i uz nju nova strojarnica i kotlovnica. Zgrade su izvedene primjenom skeletne konstrukcije lijevanih željeznih stupova i čeličnih profila s armiranobetonskom međukatnom konstrukcijom. Jedino su zgrada mlina i transmisije izvedene s drvenom međukatnom konstrukcijom zbog njene dovršenosti prije odluke

Sl. 9. Hönigsberg i Deutsch, Zagrebački Paromlin, 1907. godine

²⁹ Dragica Barešić i sur., *Program za javni natječaj*, str. 6 – 7

³⁰ Ivan Štefan je graditelj koji zajedno s Lavom Kaldom posluje od 1908. do 1922. godine. U sklopu graditeljskog poduzeća Hönigsberg i Deutsch radi na projektima zgrade Hrvatsko-Slavonske zemaljske centralne štedionice 1905.-1906 (Darja Radović Mahečić, *Sekvenca secesije – arhitekt Lav Kalda*, Institut za povijest umjetnosti, 30,(2006), str. 241 – 269 , Zagreb)

o armiranobetonskoj konstrukciji. Zgradom mlina i transmisije proteže se horizontalan vijenac koji zgradu dijeli na donji ožbukani dio i gornji dio od opeke koji je lezenama podijeljen na četrnaest prozorskih osi. Završni vijenac izveden je u obliku slijepih arkada od opeke, s prominentnim natpisom „Paromlin“ u sredini.³¹

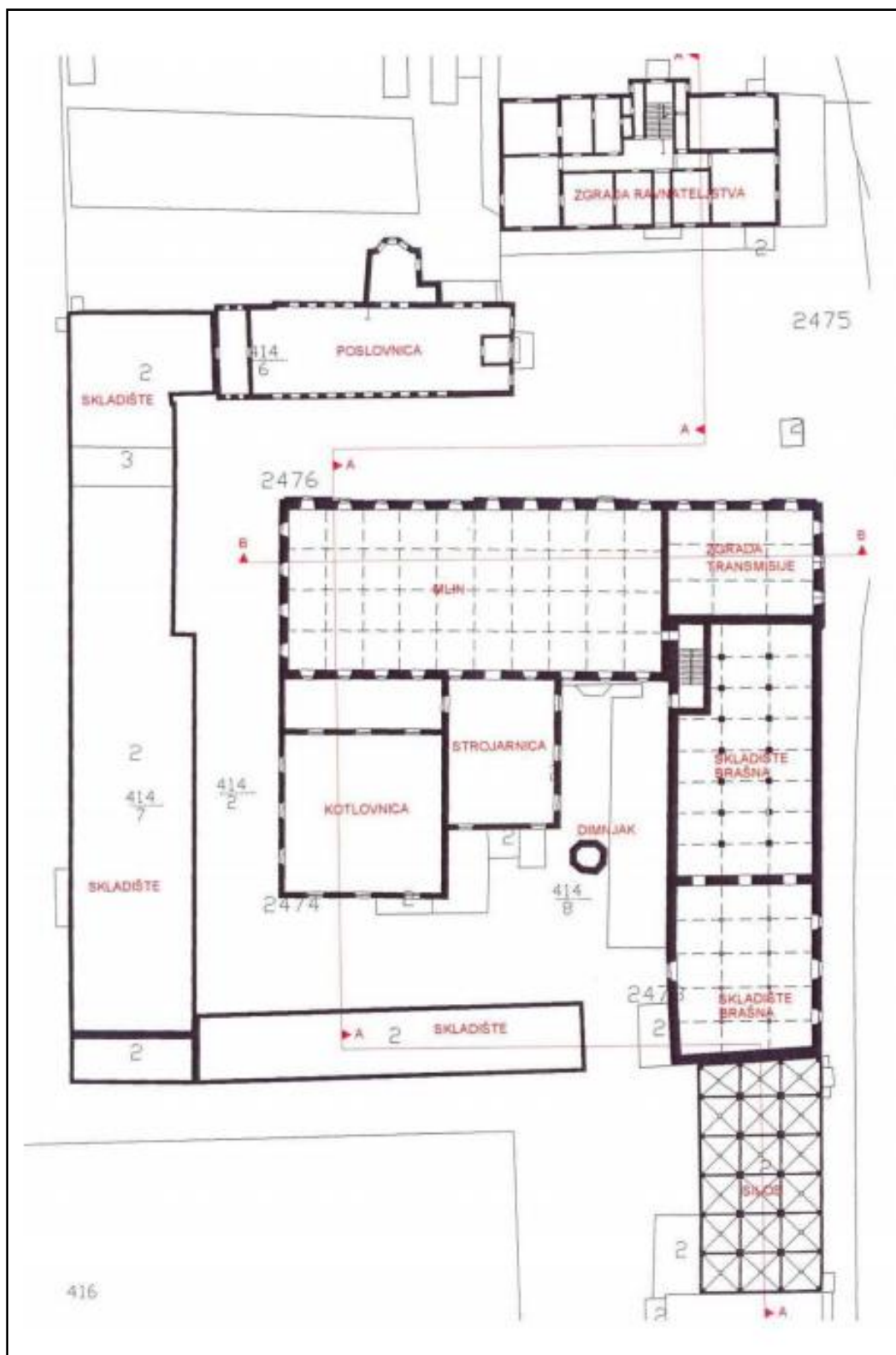
Prema projektu građevnog poduzeća “Kalda i Štefan”³² u drugoj fazi su izvedene prizemna zgrada sušionice 1910. – 1911. godine između zgrade ravnateljstva i glavne mlinske zgrade; 1916. godine, prizemno skladište južno od silosa s pročeljem u opeci po uzoru na glavnu zgradu mlina, a iste godine zgrade sušionice nadograđuju s dva kata. Četiri godina kasnije visinski nadograđuju poslovnicu uz Trnjansku cestu, te 1928. godine veliku zidanu ogradu uz istu cestu, koju izvodi tvrtka „Pionir“. Ista tvrtka gradi novi krov na sušionici, nakon što su gornja dva kata izgorjela u požaru 1925. godine. Prema projektu bečke tvrtke H. R. Heinicke, uz već postojeći grade novi 45 metara visok dimnjak 1916. godine. Prema zamisli arhitekta Janka Holjca³³ (Zagreb, 1865, - Zagreb, 1939.) s kanatnom konstrukcijom izgrađene su stambena jednokatnica s mansardom (danas Koturaška 3) 1921. godine, a južno od nje godinu dana kasnije niz prizemnica gospodarske namjene i jednokatnica (danas Koturaška 3a) kao privremeni objekt na 10 godina.³⁴

³¹ Dragica Barešić i sur., *Program za javni natječaj*, str. 6

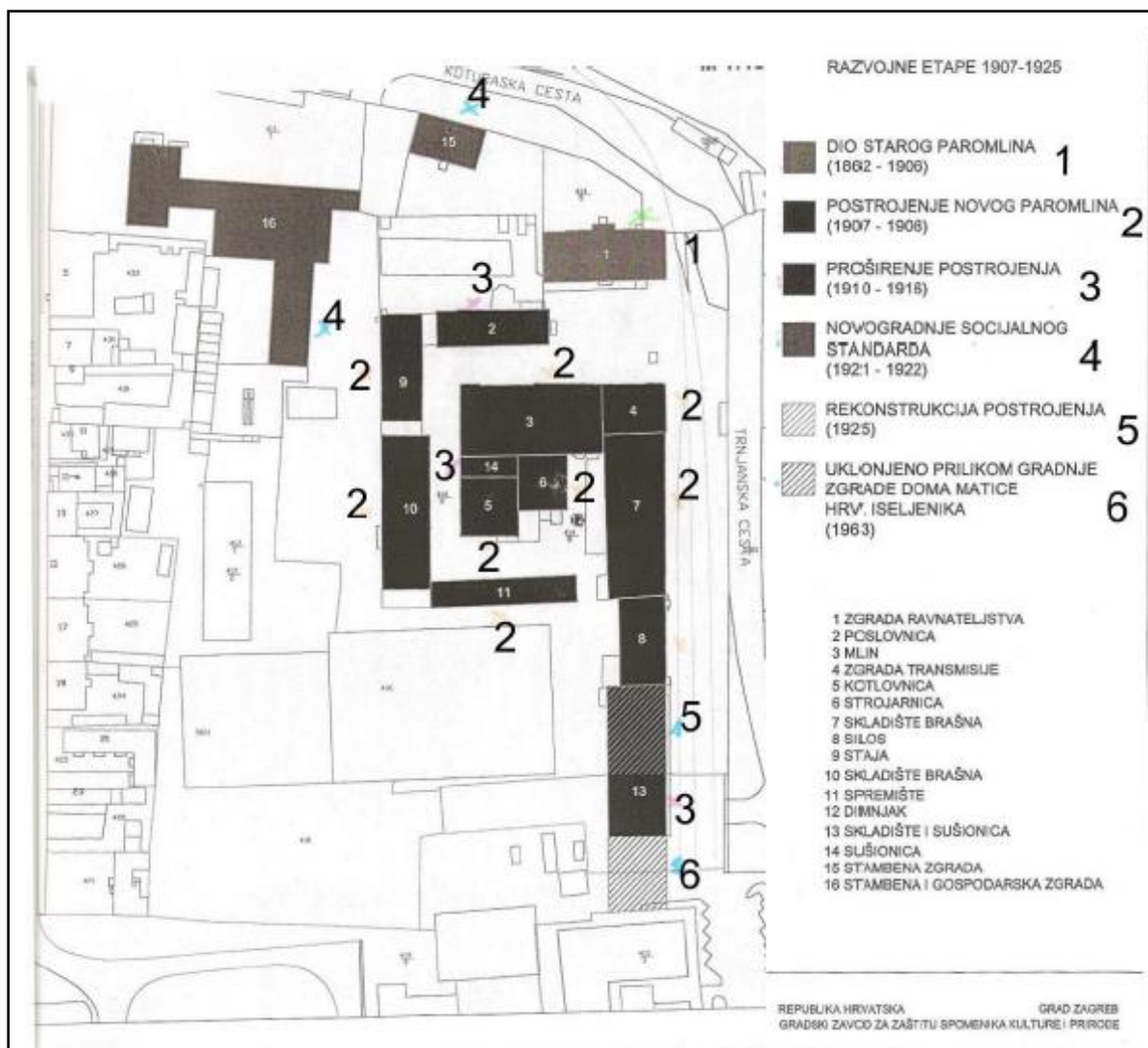
³² “Kalda i Štefan ” građevno je poduzeće Lava Kalde (Bitovice, 1880. – Zagreb 1956.) koje u Zagrebu djeluje od 1907. godine. Podižu javne, stambene i poslovne zgrade kojima značajno oblikuju Donji grad. (Hrvatska enciklopedija, *Kalda, Lav*, URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=29875>, pregledano 1.3.2019.)

³³ Janko Holjac (Zagreb 1865. – Zagreb 1939.) bio je hrvatski arhitekt koji se školovao na Akademiji likovnih umjetnosti u Beču pod Fridrichom Schmidtom. U sklopu vlastite arhitektonske tvrtke izvodi javne i stambene zgrade neobaroknih obilježja. Od 1910. do 1917. godine obavlja dužnost gradonačelnika, a zatim nastavnika na graditeljskoj i Tehničkoj visokoj školi i kasnije na Tehničkom fakultetu. (Hrvatska enciklopedija, *Holjac, Janko* , URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=25993>, pregledano 1.3.2019.)

³⁴ Dragica Barešić i sur., *Program za javni natječaj*, str. 6 – 7

Sl. 10. Poduzeće Hönigsberg i Deutsch, tlocrt paromlinskog sklopa, 1907. godine

Sl. 11. Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode u Zagrebu, razvojne etape Paromlina 1907. - 1925. godine

III. Faza Paromlina

Trećom fazom Paromlina smatra se razdoblje od nacionaliziranja imovine „Društva paro i umietnog mlina“ i kada 1946. godine novi vlasnik Paromlina postaje Žitokombinat, pa sve do razornog požara 1988. godine. Taj period obilježava modernizacija i nadogradnja sklopa, postupno su gotovo svi uređaji zamijenjeni novim, suvremenijim. Gradi se podzemni bazen za osiguravanje vode pri izbijanju požara. Godinu dana kasnije, 1954. godine, na dvorišnoj strani

magazinske zgrade izvedena je adaptacija stubišta i izgradnja novih kupaonica s tuševima i garderobe na prvom, drugom i trećem katu prema projektu „APB Žerjavić“.³⁵ Od 1955. do 1956. godine, adaptirane su armiranobetonske ćelije u prizemlju silosa radi dotrajalosti, prema planu „APB Plan“. Stari dimnjak visok trideset metara uklonjen je između 1949. i 1968. godine. Najveći građevinski zahvat iz ovog perioda jest izgradnja skladišne hale s lučnom drvenom konstrukcijom 1960-ih godina. Nažalost, dostupno nam je tek dio dokumentacije iz tog plodnog razdoblja preinaka.³⁶

Godine 1980., kompleks Paromlina zaštićen je *Rješenjem o zaštiti spomenika kulture Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture*. Pritom je iznesen prijedlog moguće nove namjene Paromlina kao Doma radničkog pokreta i revolucije te stalne izložbe „Zagreb našeg vremena“. Izrađena je i konzervatorsko-urbanistička dokumentacija 1985. godine u svrhu izgradnje Trga revolucionara s uključenim prostorom Paromlina. Godinu dana kasnije, u natječaju za Trg i spomenik Josipu Brozu Titu, predloženo je da se Paromlin uredi kao Multimedijски prostor, a 1988. godine je odlučeno da se pogon premjesti u Resnik, a na njegovo mjesto u Paromlinu smjesti Arhiv Hrvatske, da bi na kraju izbio novi požar 8. travnja te iste godine koji uništava postrojenja iz razdoblja ponovne izgradnje.³⁷

2.3.2. Kontekst izmjena

Kontekst izmjena podrazumijeva razloge izmjena lokaliteta, uključujući zahtjeve vlasnika i korisnika.³⁸

Nakon požara 1988. godine, preostaju brojne štete, nagorjeli zidovi predstavljaju opasnost za okolinu te se predlaže i 1990. godine odobrava rušenje opasnih dijelova Paromlina. Nadolazeće razdoblje karakterizira traženje idealnih rješenja za rekonstrukciju i prenamjenu

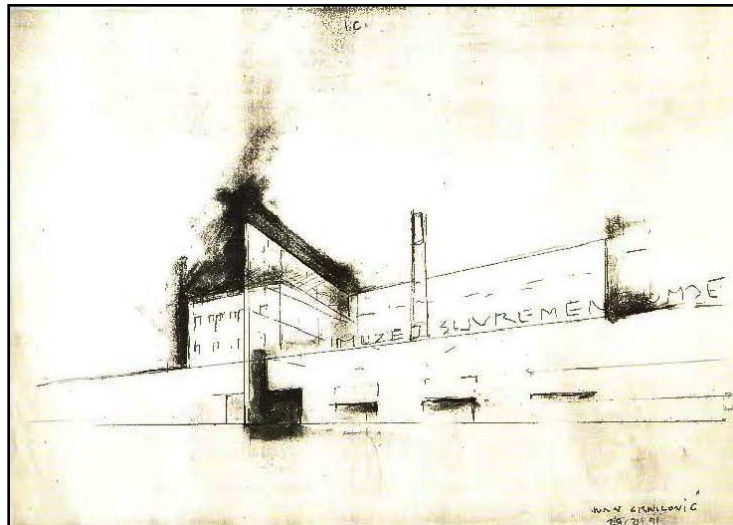
³⁵ Milan Žerjavić (Zagreb, 1915. – Zagreb, 1971.) bio je arhitekt koji djeluje u drugoj polovici 20. stoljeća, projektirajući uglavnom višestambene zgrade u dobu povećane potrebe stambenog zbrinjavanja grada Zagreba. (Vedran Ivanković, *Prolegomena za opus arhitekta Milana Žerjavića: višestambene zgrade u ulici grada Vukovara 228-236 u Zagrebu*, u: *Prostor*, Zagreb, 2007., 83.)

³⁶ Dragica Barešić i sur., *Program za javni natječaj*, str. 7

³⁷ Isto, str. 7

³⁸ James Semple Kerr, *Conservation Plan*, str. 9

kompleksa Paromlin. Od 1991. do 1994. raspravljalo se na prijedlog prof. Davora Matičevića o prenamjeni kompleksa u Muzej suvremene umjetnosti.³⁹

Sl. 12. Davor Matičević i Ivan Crnković, nacrt za Muzej Suvremene umjetnosti, 1991. godine

Kasnije je predložena rekonstrukcija i proširenje kompleksa za hotel Marriott i poslovno trgovački centar 1997./98., da bi se 1999./2000. ponovno otvorio natječaj za uređenje Trga domovinske zahvalnosti, no pristigli radovi nisu zadovoljili kriterije.

Sl. 13. Projektna ideja za Hotel Marriott 1998. godine na lokaciji Paromlin

³⁹ Ideju je predložio ravnatelj Muzeja prof. Davor Matičević, projektnu skicu izrađuje prof. Ivan Crnković. (Dragica Barešić i sur., *Program za javni natječaj*, str. 7)

Proširenjem natječaja na međunarodnu razinu 2006. godine EUROPAN 8, pristigle su zanimljive ideje i prva nagrada je dodijeljena belgijskom arhitektu Tomu Cortoosu, no i dalje se suzdržava od konkretnih pothvata. Umjesto toga, Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode izrađuje konzervatorsku dokumentaciju kojom 2004. godine povijesna cjelina industrijskog krajolika Paromlin biva zaštićena rješenjem Ministarstva kulture, Uprave za zaštitu kulturne baštine i upisana na Listu zaštićenih kulturnih dobara, broj Registra Z-1533 (Klasa: UP/I-612-08/02-01/498; Narodne novine broj: 111/04).⁴⁰

Sl. 14. Tom Cortoos, Projekt prve nagrade, EUROPAN 8, 2006. godine

Od kolovoza 2008. godine vlasnikom Paromlina postaje Grad Zagreb. Provodi se snimak stabilnosti i prijedlog sanacija postojećeg stanja, te se 2009./10. provodi otvoreni i javni Međunarodni istraživačko-anketni natječaj za uređenje i dovršenje lokacije Paromlin u Zagrebu.⁴¹ Uskoro je odlučeno maknuti dijelove prepoznate kao građevni fond ambijentalne vrijednosti s ugroženom mehaničkom otpornosti stabilnosti (zgrade skladišta, laboratorij, restoran, stambenu zgradu Koturašku 3a i gospodarsku zgradu) i na njihovo mjesto urediti parkiralište s 550 parkirnih mjesta 2011. godine. U siječnju 2013. godine urušava se južni zid

⁴⁰ Dragica Barešić i sur., *Program za javni natječaj*, str. 7

⁴¹ Natječaj provodi DU PONT uz suglasnost Grada Zagreba, prvu nagradu prima rad arhitekata Kate Marunica i Nenada Ravlića (Dragica Barešić i sur., *Program za javni natječaj*, str. 8)

zgrade mlina i transmisije, što dovodi do otklanjanja ostataka zgrade mlina, strojarnice, kotlovnice i dimnjaka u lipnju 2014. godine. U međuvremenu se raspravlja o prenamjeni prostora Paromlina u Vojni muzej i spomenik domovini, te konačno u Gradsku knjižnicu na prijedlog Gradskog ureda za obrazovanje, kulturu i šport. U tu svrhu, pokrenuta je revalorizacija građevinskog fonda i revizije rješenja zaštite kulturnog dobra Industrijskog kompleksa Paromlin 2017. godine na poziv Ministarstva kulture RH. Natječaj za novu Gradsku knjižnicu raspisan je 26. listopada 2018. godine od Grada Zagreba i objavljen na stranicama DAZ-a.⁴² Na korištenje je dana dokumentacija konzervatorske revizije iz 2017. godine, te detaljne smjernice za funkcionalnost novog objekta uz naglasak poštivanja kulturne vrijednosti starog objekta.

**Sl. 15. Branko Radovanović, Paromlini kompleks
2011. godine, prije planiranih rušenja**

**Sl. 16. Dimnjak 2011. godine, prije
planiranog uklanjanja**

**Sl. 17. Paromlin 2014. godine, nakon planiranih
rušenja**

⁴² Dragica Barešić i sur., *Program za javni natječaj*, str. 7

2.3.3. Kontekst nove namjene

Prilikom predstavljanja konteksta nove namjene, trebalo bi se to učiniti u odnosu na zahtjeve vlasnika i korisnika.⁴³

Potreba za vlastitim prostorom zbirke Gradske knjižnice postoji praktički od njenog otvaranja 7. prosinca 1907. godine, kada je privremeno smještena na drugom katu kule u Kamenitim vratima, tada još pod upravom Družbe Braće hrvatskog zmaja. Porastom fonda, raste i potreba za širenjem prostora knjižnice. Gotovo stoljeće prolazi do ulaska izgradnje nove gradske knjižnice u Strateški plan Grada Zagreba do 2020., najkasnije 2022.

Kako bi nova Gradska knjižnica sadržavala sve potrebno za ostvarivanje svoje namjene i postavljenog tehnološkog standarda, referirajući se na knjigu *Programska osnova za novu Gradsku knjižnicu u Zagrebu* iz 2014. godine, navedene su precizne upute za utilitarno-estetsku funkciju novog sklopa. Pod naslovom *Osnovni elementi prostorno-funkcionalne organizacije u programu javnog natječaja*, primarno je istaknuto da „Zgrada Gradske knjižnice treba biti vidljiva, prepoznatljiva i autentična te isticati svoju pripadnost kulturnoj i povijesnoj baštini jednako kao i sadašnjem trenutku grada. (...) kroz arhitektonsko oblikovanje mora osigurati dobro organiziranje odjela, zbirki i službi, okupljanje bogatih fondova u jednoj zgradi, mogućnost organiziranja brojnih programa i usluga svim korisnicima (...) Isto tako mora integrirati suvremene tehnologije koje uključuju građevinske materijale i optimalni energetske sustav baziran na obnovljivim izvorima energije.“⁴⁴ U nastavku slijede najvažnije točke prostornog sadržaja.

Ulaz treba sadržavati vjetrobran i predvorje dostupno 24 sata radi ugradbene uložnice za povrat knjiga. Ispred njega, nadovezivati se mora pješački trg s logičnim pristupom već postojećih pješačkih zona. Također se ispred zgrade mora osigurati barem 100 parkirnih mjesta, dok dodatnih 20 parkirnih mjesta mora biti dostupno oko ulaza za zaposlenike. Iz predvorja se ulazi u halu minimalne potrebne površine od 200 m², dovoljno za istovremeni smještaj 600-800 korisnika. Prostor treba biti ugodan za obitavanje te odvojen od građe knjižnice, kako bi se osigurao pristup i van radnog vremena knjižnice. Mora sadržavati informativni pult i pregledan pristup čitaonici s kafeterijom s blagovaonicom i mogućim vanjskim pristupom, izložbeno-

⁴³ James Semple Kerr, *Conservation Plan*, str. 9

⁴⁴ Dragica Barešić i sur., *Program za javni natječaj*, str. 24

galerijskom prostoru, knjižari/suvenirnici/papirnici, prostoriju za prvu pomoć, garderobu za minimalno 500 vješalica, prostorom za kućne ljubimce, sanitarni čvor i dvorane za događanja. Dvorane za događanja uključuju dvoranu ravnog poda za 100 sjedećih mjesta i 2 mjesta za osobe slabije pokretljivosti, te veliku konferencijsku dvoranu s 500 fiksnih mjesta i 10 mjesta za osobe smanjene pokretljivosti. Popratno, one moraju sadržavati prostore za održavanje multimedijalne prirode dvorana. Naglasak je stavljan i na prostore za djecu i mlade s medijatekom, pošto je jedan od glavnih ciljeva promovirati važnost čitanja u kognitivnom razvoju djece i mladih. Predviđeni prostor za bebe i njihove roditelje jest minimalno 50 m², dok se za veći uzrast predviđa dodatnih 203 m² i 35 mjesta s računalima od minimalno 4 m² za svako mjesto. Prostor mora sadržavati pokretne panoe i dovoljno mjesta za smještaj knjiga i časopisa u otvorenom pristupu. Kao zasebni odjel knjižnice, ali s direktnim pristupom Odjelu za djecu i mlade, planira se Hrvatski centar za dječju knjigu, koji sadržava vrijedni zaštićeni fond. IT mjesta moraju biti smještena u prostorima manje cirkulacije korisnika. Za informativno-posudbeni prostor za odrasle predviđa se minimalno 3240 m². Obavezno mora sadržavati i knjižničku opremu za samozaduživanje/razduživanje i naplatu članarine i zakasnine, kao i urede i garderobe za djelatnike pojedinih odjela, sanitarije, prostor za sastanke i čajne kuhinje. Puno pažnje i razrade treba posvetiti i glazbenom odjelu sa studijom za snimanje, kabinetima za slušanje glazbe, izložbenim i spremišnim prostorom, te pripadajuće urede za djelatnike Glazbenog odjela. Prostor Čitaonica može biti razrađen ovisno o idejnom rješenju, no preporučuje se njegov smještaj sa sjeverne, istočne ili zapadne strane. Za izradu se moraju koristiti akustički tretirani materijali koji apsorbiraju zvuk. Direktno na čitaonicu moraju se nadovezivati Zbirke. Pristup građi treba biti slobodan ili ograničen, ovisno o njenoj vrsti.⁴⁵

Uredski prostori uprave i ravnateljstva kao i spremište knjiga, smatraju se prostorima ograničenog pristupa, te se kao takvi moraju nalaziti u blizini ulaza za djelatnike. Ulaz za djelatnike mora biti natkriven, jasno vidljiv s prilaznog puta i parkirališta i logično se nadovezivati na okolno kretanje prometa. Blizu njega, trebao bi biti smješten prilaz pa bibliobus i prostori za rad djelatnika bibliobusne službe. Pri projektiranju garaže, treba se uzeti u obzir povećano opterećenje bibliobusa, te ostaviti dovoljno prostora za smještaj dva dostavna vozila, dva osobna vozila i dva bibliobusa. Pristup garaži ili ulazu za djelatnike moraju imati prostorne jedinice opremljene zasebnom kupaonicom i priručnom kuhinjom za privremeni smještaj

⁴⁵Dragica Barešić i sur., *Program za javni natječaj*, str. 22 – 37

stručnih suradnika i gostiju. Pošto se Gradska knjižnica predviđa kao tehnološki napredna gradnja, potrebno je osigurati dovoljno prostora za smještaj tehnološke opreme i djelatnika za održavanje informatičke opreme. Tu su naravno i prostori službe za upravljanje zgradom, kotlovnica, strojarnica i slično; servisni prostori, ostave i prostori za odlaganja otpada.⁴⁶

Prilikom projektiranja zgrade, treba uzeti u obzir kako se književna građa transportira pretežito kolicima i da bi vodoravni i okomiti komunikacijski putevi trebali omogućiti nesmetan prolaz. Svi dijelovi otvorenog pristupa, moraju biti pristupačni osobama smanjene pokretljivosti. Također se treba obratiti pažnja na podne taktilne oznake za slabovidne osobe.⁴⁷ U svim prostorima potrebno je maksimalno iskoristiti prirodno osvjetljenje i ventilaciju uzimajući u obzir prirodu pojedinih prostorija. Radnim prostorima, izložbenim prostorima i čitaonici pogoduje sjeverna orijentacija, dok se ulazna hala treba otvoriti velikim prozorima prema istoku, jugu ili zapadu. Preporučuje se skupljanje kišnice u podzemnom rezervoaru za potrebe ispiranja wc-a i održavanje okoliša. Uz prirodne, savjetuju se i LED izvori svjetlosti visoke energetske učinkovitosti.⁴⁸

Za ukupnu bruto površinu zgrade sa svim sadržajima predviđa se površina od 22 710 m². Detaljnije informacije o potrebnim prostorijama i njihove minimalne potrebne površine mogu se pronaći na stranicama 45 – 46 u Programu za javni natječaj. Za detaljniji tok komunikacija pogledati knjigu *Programska osnova za novu Gradsku knjižnicu u Zagrebu*.⁴⁹

2.3.4. Usporedba sa sličnim planovima

Usporedba sa sličnim planovima podrazumijeva navođenje sličnih tipova preuređenja, sličnih građevina i nadasve usporedbu sa suvremenim razvitkom prakse, u ovom slučaju industrijske arheologije. Konzervacijski plan za Paromlin usko je fokusiran, nisu potegnute paralele sa sličnim planovima pošto se naizgled nema pitanja koja bi zahtijevala takav dodatan potez. Ionako je upitno na koje bismo se primjere u Hrvatskoj mogli ugledati, na tvornicu trikotaže Nade Dimić? Bivše tvornice duhana Zagreb? Naša industrijska arhitektura prepuštena

⁴⁶Dragica Barešić i sur., *Program za javni natječaj*, str. 37 - 44

⁴⁷ Isto, str. 43 – 44

⁴⁸ Isto, str. 25.

⁴⁹ *Programska osnova za novu Gradsku knjižnicu u Zagrebu*, Knjižnice grada Zagreba, 2014, dostupna je na https://issuu.com/knjiznicegradzagreba/docs/programska_osnova_za_novu_gradsku_k?e=3738727/9999197 (pregledano 20.12.2018.)

je neodlučnosti i propadanju. Bilo bi potrebno uzore potražiti van granica Hrvatske. Tijekom natječajnog roka, Tilbrg, Nizozemska, u siječnju 2019. godine dobiva novu knjižnicu u prostoru bivše garaže lokomotiva LocHal⁵⁰, koja naglašava prezentaciju svoje industrijske prošlosti. Možda će upravo Paromlin u budućnosti predstavljati hrvatski primjer uspješne konzervacije i revitalizacije industrijske arhitekture.

Sl. 18. Civic Architects, Tilburg LocHal knjižnica, Nizozemska, 2019. godine

⁵⁰ Knjižnica je nastala u kolaboraciji *Civic Architects, Braaksma & Roos Architenbureau*, Inženjerske konzultacije *Arup*, interijer *Mecanoo* i *Petre Blaisse* (GONZALES, ANDREA, *LocHal in Tilburg*, za *Metalocus*, 2019., <https://www.metalocus.es/en/news/a-colossus-industrial-heritage-becomes-public-library-civic-architects>, pristupljeno 20.3.2019.)

2.3.5. Drugi aspekti

Važni su i svi drugi aspekti, kvalitete i asocijacije koje će koristiti kasnijoj procijeni vrijednosti.⁵¹ Kompleks Paromlin prije svega predstavlja svjedočanstvo industrijskog razvoja grada Zagreba. Čak i kasnije, prilikom brojnih preinaka, on ostaje primjer napretka Hrvatske, koliko svojim tehnološkim novitetima, toliko i gospodarskim doprinosom. Nezanemarivo je i korištenje armiranobetonskih struktura u vremenu kada to nije bilo uobičajeno na našem području. Cjelovitost i očuvanost autentične graditeljske strukture, te prepoznatljiv kontinuitet prostorno-organizacijskog postrojenja sklopa, kao i panoramski značaj, svakako vrijedi očuvati.⁵² Konzervacijski plan za Paromlin spominje kako je područje namijenjeno za novu Gradsku knjižnicu kulturno dobro „*prvo je moderno veleobrotno postrojenje i žarišna točka opće modernizacije te ishodište razvitka građanskog društvenog stava.*“⁵³ Nadalje spominje kako je „*Armiranobetonska konstrukcija silosa najstarija primjena armiranobetonske konstrukcije u povijesti graditeljstva grada Zagreba.*“⁵⁴

⁵¹ James Semple Kerr, *Conservation Plan*, str. 9

⁵² Zrinka Paladino, *Zaštita zagrebačke industrijske baštine izradbom konzervatorskih elaborate Gradskog zavoda za zaštitu spomenika culture i prirode u Zagrebu*, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, Vol. 33/34 No. 33/34, 2009., str. 149.

⁵³ Dragica Barešić i sur., *Program za javni natječaj*, str. 8

⁵⁴ Isto, str. 7

2.4. Kriteriji za procjenu značaja

Nakon prikupljanja informacija o lokalitetu i sažimanja informacija u pregledan konzervatorski izvještaj, potrebno je napraviti procjenu značaja mjesta kako bi se planirali budući zahvati. To uključuje odgovore na pitanja o prikladnim kriterijima za procjenu značaja, načine procjene, te aktere i uvjete procijene značaja. J. S. Kerr spominje kako su kriteriji za važnost u zakonima preopćenito navedeni, te se najčešće preklapaju, što i nije korisno. Smatra da više služe kako bi obuhvatili sve segmente po čemu bi neko mjesto bilo značajno, nego kao smjernice strukturiranoj procjeni, pritom misli na epitepe poput estetskog, povijesnog, znanstvenog, socijalnog, arheološkog i arhitektonskog značaja. U više navrata napominje kako ne postoji univerzalni kriterij primjenjiv na sva povijesna mjesta. Svako mjesto i građevina trebaju se vrednovati u vlastitom kontekstu i sveobuhvatnom značaju. Pritom se možemo voditi generalnim pitanjima čiji odgovori imaju različitu težinu objektivne važnosti. Tri najvažnija pitanja koje valja postaviti u srži sadrže odgovore za sva dodatna pitanja i uvjete postavljene od strane kulturne zaštite.⁵⁵ U nastavku slijedi njihova razrada.

2.4.1. Sposobnost demonstracije

Prvi kriterij za procjenu značaja koji ćemo navesti jest sposobnost mjesta da demonstrira nešto od važnosti. Ono uokviruje procjene na temelju estetskog, povijesnog, znanstvenog, socijalnog, itd. značaja, čiji krajnji cilj jest procijeniti važnost mjesta kao dokaz. Dakle, do koje mjere mjesto možemo smatrati dokazom/demonstratorom za filozofiju i običaj, dizajn, funkciju, tehniku, procese, stilove, uporabu, asocijaciju s događajima ili osobama. Veliku ulogu igraju i stupanj sposobnosti demonstracije kao i važnost samog dokaza u široj, ali i užoj povijesti.⁵⁶

Paromlin nastaje 1906. godine, nedugo nakon željezničke pruge Zidani most-Zagreb-Sisak. Iako industrijalizacija Hrvatske zaostaje za ostatkom svijeta, njen poticaj su svakako bile izgradnje željeznica oko polovice 19. stoljeća. Žarišta industrije u Hrvatskoj postaju Rijeka i Zagreb, i to uglavnom prerađivačke prirode. Zagrebački Paromlin, nikako nije prvi parni mlin u

⁵⁵ James Semple Kerr, *Conservation Plan*, str. 11 – 12

⁵⁶ Isto, str. 12 – 14

Hrvatskoj,⁵⁷ no njegov smještaj u blizini centra Zagreba, jednog od najprometnijih gradova Hrvatske toga doba, čini ga jednim od najpoznatijih. On predstavlja prelazak s proizvodnje kapaciteta radnika na proizvodnju kapaciteta strojeva, nadljudske sposobnosti i veleindustrijske količine proizvoda. Unatoč jakoj konkurenciji Ugarskih parnih mlinova, Paromlin je uspio sve uspješnije izvoziti brašno i van granica Austro-Ugarske. Također je devedesetih godina 19. stoljeća elektrificiran te dodatno moderniziran novim strojevima na električni pogon. Godine 1895. Josip Glesinger piše o Paromlinu u Spomenspisu povodom dolaska u Zagreb Franje Josipa: „Ustrojen godine 1862., dakle u doba kada je još svaka industrija bila u nas u povoju, bio je među prvima, koji je navijestio svietu našu emancipaciju i naš samostalni rad na industrijalnom polju...“.⁵⁸ Iz te godine potječe i nadogradnja jednokatne administrativne zgrade prema nacrtima Gjura Carneluttija, koja je ujedno i jedini očuvani objekt iz prve faze Paromlina. U najmanju ruku on predstavlja fizički dokaz industrijskog napretka Hrvatske i industrijske arhitekture. Na sentimentalnoj razini od predstavlja mnogo više od toga. U svojoj posljednjoj ulozi, on neslavno demonstrira naš odnos prema industrijskoj baštini.

Program za javni natječaj sposobnost demonstracije ograničava na fizičke dokaze arhitekture, prisustvo armiranobetonskih konstrukcija, a zanemaruje kvalitete u širem smislu. Ne spominje niti elemente samog Paromlina kao mlina, vjerojatno jer većina postrojbe ionako više ne postoji. Ponovno su neki natječajni radovi posvetili više pažnje tom segmentu od samog *Programa*.

2.4.2. Asocijativne povezanosti za koje više nemamo fizičke dokaze

Drugi kriterij koji moramo uzeti u obzir su asocijativne povezanosti za koje više nemamo fizičke dokaze ili nikad nisu postojale u fizičkom obliku. Takve procjene često zahtijevaju više dokumentacijskog i sociološkog istraživanja, osobito ako asocijativna povezanost nije opće poznata.⁵⁹ Kod Paromlina kao posljedica požara, veliki dio samog izvornog sklopa i njegovog

⁵⁷ Kronološki najraniji poznati parni mlin jest onaj iz tvornice tjestenine u Ponsalu u Rijeci iz 1845. godine. Nakon njega slijede Eltzov parni mlin na posjedu Korođ kraj Osijeka, 1846, godine, Parni mlin u Varaždinu 1960. (Krešimir Galović, *Kraljevski povlašteni zagrebački parni i umjetni mlin – od spomenika culture do simbola nekulture*, Panoptikum, 2013., URL: <http://kgalovic.blogspot.com/2013/02/kraljevski-povlasteni-zagrebacki-parni.html>, pregledano 3.1.2019.)

⁵⁸ Josip Glesinger, *Spomen-spis prigodom prev. boravka Nj. Veličanstva kralja danas 14., 15. i 16. listopada 1895.: znamenitosti glav. grada Zagreba*, Zagreb 1895., (URL: http://kgalovic.blogspot.com/2013_02_11_archive.html, pregledano 3.1.2019.)

⁵⁹ James Semple Kerr, *Conservation Plan*, str. 14

tehnoloških inventara nije ostao sačuvan. Dimnjak, pravi pokazatelj industrijske prirode sklopa, urušen je tek nedavno. Taj potez se itekako osjeća, bez njega fali vertikalni naglasak sklopa i referentni objekt u prostoru. Važnost asocijacije na nekadašnji tvornički sklop prepoznat je i od strane autora natječaja, te je propisano obavezno podizanje dimnjaka, premda u formi i svrsi po izboru. Sam sklop u suštini je i svjedok nesretnih požara, kao i kreativnih rješenja građevinskih poduzeća koji su sudjelovali u njegovoj resurekciji. Česti su slučajevi rekonstrukcije objekta, dijelova ili stvaranje drugačije vizualne poveznice s asocijacijom, kada se neko mjesto na temelju toga želi vrednovati.

2.4.3. Formalne ili estetske kvalitete

Kriterij formalnih ili estetskih kvaliteta uključuje procjenu omjera, materijala, tekstura, boja, prostora i međudnos komponenata s naglaskom na značaj dijelova. Samo opis nije dovoljan, mora se istaknuti opći značaj komponenata. Moramo se zapitati da li mjesto ima značajan stupanj jedinstva u svojoj veličini, formi i materijalima? Tvori li mjesto svojim dijelovima odnos s okolinom koji uvećava međusobnu kvalitetu? U obzir trebamo uzeti i odudaranje mjesta od okoline i razlog tome. J. S. Kerr smatra vizualne efekte možda najvažnijima, ali nezanemarivi su i efekti na druga osjetila, poput šuma vjetra i vode, zvukovi zvona, praskovi topova, mirisi lokalne flore, itd.⁶⁰

Značaj Paromlina definiran je kao „*zona obuhvata kulturnog dobra je izražajnih urbanističkih, arhitektonskih, kulturno-povijesnih i ambijentalnih vrijednosti naglašenog značaja za sliku grada.*“⁶¹ Konzervacijskim programom navedena je nužnost očuvanja vanjskog izgleda većine zgrada sklopa, unutrašnjosti kod nekih, dok je dana i mogućnost rušenja, po konzervatorskoj procijeni, manje vrijednih građevina. Zadano je i poštivanje gabarita samog sklopa, njegove pozicije u vizuri grada, te skladnom odnosu novodograđenih dijelova na vizualni efekt Paromlina u sklopu šireg i užeg ambijenta.

Estetski gledano, Paromlin ne odudara previše od industrijskih sklopova toga vremena, ipak forma prati funkciju. Međutim, njegove formalne izmjene prate priču devastacije i napretka. Nakon požara 1907. godine, donesen je niz preventivnih mjera protiv požara na novoizgrađenim

⁶⁰ James Semple Kerr, *Conservation Plan*, str. 15 – 16

⁶¹ Dragica Barešić, *Program javnog natječaja*, str. 8

dijelovima i rekonstrukciji preživjelih. Pravila su uključivala zabranu prozorskih otvora na zgradama koje međusobno udaljene manje od 10 metara, za osvjetljenje prostora mogu se izvesti stijene od staklenih opeka ili od stakla, stubišta ne smiju biti udaljena više od 40 metara od svake prostorije, na uglovima svake tvorničke zgrade moraju se izvana postaviti željezne ljestve za spašavanje, stupovi i pokrovi krova moraju biti od vatrostalnih materijala. Armiranobetonske konstrukcije, kao one na silosu prema projektu Josipa Dubskog, masovno se u Europi i Americi počinju koristiti nakon 1895. godine, što znači da Paromlin tada doista drži korak s vremenom. U Hrvatskoj je prije Paromlina, armiranobetonska konstrukcija korištena jedino 1900. godine u Ogulinu prema projektima tvrtke Eduard Ast & Co.,⁶² na mostu preko rijeke Dobre.⁶³ To su sve elementi koji se moraju uzeti u obzir kada se vještači o značaju sklopa.

U stvarnosti, najčešće nailazimo na kombinaciju 2 ili više gore navedena faktora, rijetko kad je mjesto značajno iz samo jednog razloga. Krucijalno je pritom procijeniti razinu značaja svake komponente zasebno i u njihovom međudnosu. Kvaliteta takve procjene ovisit će o komparativnom i kontekstualnom znanju procjenjivača o dotičnom mjestu i vremenu njegovog nastanka. Na primjer, kada se raspravlja o sposobnosti demonstracije, gleda se koliko je primjer rani, iskonski, intaktan, reprezentativan, rijedak ili kulminativan u kontekstu nekog perioda. Pritom se često krivo koristi riječ 'jedinstven' kako bi se opisala rijetka pojava zdanja. Takvi i slični pridjevi nose težinu koja mora biti potkrijepljena činjenicama i dokazima. Nadalje, ponekad i skup građevina može imati mnogo veći značaj zajedno nego što bi istraživanje svake zasebno pokazalo. Treba potegnuti paralele sa značajem samog događaja ili osobe s kojom se mjesto dovodi u vezu, kvalitetu i trajanje te veze, razinu dokaza za vezu – preživjelih ili u obliku utjecaja na daljnja ostvarenja, kao i samu kvalitetu preživjelih fizičkih dokaza.⁶⁴

Za kompleksnija mjesta, dio izvještaja o procjeni, trebao bi sadržavati kratko objašnjenje metoda korištenih za procjenu prirode i razine značaja određenog mjesta; koordiniranu i ne ponavljajuću izjavu o prirodi i razini značaja mjesta, ne dulju od jedne stranice; izjavu o značaju zasebnih dijelova mjesta; plan ili dijagram koji identificira dotične segmente mjesta. Predmete

⁶² Eduard Ast (Beč, 1868.– Beč, 1924.) osnivač je građevinskog obrta Eduard Ast & Co. koja je promovirala umjetnost jugendstila. Obrt je i dalje aktivan, no više nije u obiteljskom vlasništvu. (Wien Geschichte Wiki, *Eduard Ast*, 2016., https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Eduard_Ast, pristupljeno 13.1.2019.)

⁶³ Krešimir Galović, *Kraljevski povlaštteni zagrebački parni i umjetni mlin – od spomenika kulture do simbola nekulture*, Panoptikum, 2013., (URL: <http://kgalovic.blogspot.com/2013/02/kraljevski-povlasteni-zagrebacki-parni.html>, pregledano 3.1.2019.)

⁶⁴ James Semple Kerr, *Conservation Plan*, str. 16 – 17

poput namještaja i ostalih pokretnih dobara, krajolika i razmještaja flore treba isto uzeti u obzir te tretirati jednakom pažnjom ako pridonose značaju mjesta. Izvještaj bi trebao biti što jasniji, sažetiji i bez ponavljanja navoda. Svaka izjava o značaju, mora biti potkrijepljena rezultatima istraživanja, prijašnjih istraživanja ili dobro argumentirana. Idealno bi bilo u tekstu dodati zgrade s referencom na dio ranijeg teksta ili zasebnu literaturu koja koristi argumentiranju.⁶⁵ *Program* za Paromlin sadrži sve navedeno, iako ne nužno u takvom obliku, ali svakako iste prirode. Na grafičkim prikazima istaknute su teritorijalne granice kulturnog dobra, pozicije sadašnjih i porušenih građevina, kao i visoke vegetacije koja se konzervacijskim planom mora očuvati.

⁶⁵ James Semple Kerr, *Conservation Plan*, str. 18 – 19

2.5. Procjenjivači

U više navrata J.S. Kerr, kao i međunarodne povelje očuvanja kulturnog dobra, navode važnost multidisciplinarnog pristupa procjeni značenja nekog mjesta. S druge strane, što je više ljudi uključeno, teže je dobiti koordinirane, koherentne i korisne procjene. Važno je ostvariti balans, odabrati osobe koje su relevantne za dotično mjesto procjene svojim stvarnim vještinama, iskustvom i kontekstualnim znanjem. Iako se spoj zastupnika svih disciplina potrebnih za procjenu mjesta (arhitekata, povjesničara, arheologa, krajobraznog arhitekta, inženjera, itd.) čini primamljivim rješenjem za kompletnu procjenu mjesta, u stvarnosti je takve podatke teško koordinirati, te bi se trebalo ograničiti na najmanji mogući broj relevantnih procjenitelja. Agencije za baštinu, stručna tijela i nacionalne zaklade često imaju popis stručnjaka koji se mogu konzultirati, što predstavlja dobru početnu vodilju za privatne klijente koji nisu upoznati s konzervacijskom politikom.⁶⁶

Na *Programu za javni natječaj* sudjelovalo je nekoliko interdisciplinarnih stručnjaka. Izrađen je od Zavoda za prostorno uređenje grada Zagreba, kao voditelj izrade programa navedena je Dragica Barešić, dipl. ing. arh., koja je i dio stručnog tima. Ostali članovi stručnog tima su Dubravka Žic, dipl. ing. arh., Dubravko Širola, dipl. ing. prom., Vladimir Ninić, dipl. ing. građ., Katica Mihanović, dipl. ing. šum. i Maja Burić, arh. teh. Konzultiralo se i s poduzećem za projektiranje u graditeljstvu SMAGRA d.o.o. u vezi stanja konstrukcije određenih građevina, iako nisu poimenice navedeni odgovorni stručnjaci. Nisu navedeni niti konkretni autori konzervacijske revizije iz veljače 2017. godine za Paromlin, kao autor navodi se Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode.

⁶⁶ James Semple Kerr, *Conservation Plan*, str. 17 – 18

2.6. Prikaz razine značaja

Nakon prikupljanja potrebnih informacija, uspostave kriterija za vrednovanje razine i vrste kulturnog značaja, na redu je prikaz razine značaja na način jasan svim čitaocima konzervatorskog izvještaja, bez obzira na struku. Kod složenijih mjesta, uz vrednovanje pojedinih dijelova kompleksa, potrebno je dati i generalno mišljenje o mjestu. Kod prikaza razina značaja, prisutnih kod mjesta s više segmenata, kao u slučaju kompleksa Paromlin, J. S. Kerr predlaže svrstavanje segmenata u četiri stupnja značaja:

1. Građevni fond iznimnog značaja – u širem smislu
2. Građevni fond visokog značaja – mjesta na popisu nacionalnog ili regionalnog registra vrijednih građevnih fondova
3. Građevni fond umjerenog značaja – granični kriterij za liste vrijednih građevnih fondova
4. Građevni fond niskog značaja – posebno treba napomenuti segmente koji vizualno i karakterno narušavaju prostornu kvalitetu mjesta⁶⁷

Broj stupnjeva ljestvice može varirati od mjesta do mjesta, ne postoji jedinstveni sistem primjenjiv na sva mjesta, razboritost pristupa je ključna. Nadalje, važno je ne žuriti s procjenom, nego čekati da istraživanje bude barem većinski dovršeno, kako ne bi bilo propusta u svrstavanju na stupnjeve ljestvice. Procjenjivač bi trebao navesti kako se navedeni stupnjevi odražavaju na drugi procijenjeni građevni fond u svrhu šireg konteksta vrijednosti.⁶⁸ U slučaju Paromlina, u reviziji konzervatorske podloge iz veljače 2017. godine odabrana je ljestvica od dva stupnja: *Građevni fond visoke vrijednosti* i *Građevni fond izmijenjenih obilježja i bez posebnih obilježja*, te su kao treća kategorija dodane *Neizgrađene zelene površine i soliterna stabla koja doprinose ambijentalnim vrijednostima lokacije*. Takva podjela je smatrana najkorisnijom za predstojeće zahvate. Dodatno su opisani segmenti same građevine koji su značajniji da se očuvaju i oni koji se mogu izmijeniti ako je to nužno. Cijeli Paromlin upisan je u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske na listu zaštićenih kulturnih dobara.⁶⁹ Registar se sastoji od tri liste: *Liste*

⁶⁷ James Semple Kerr, *Conservation Plan*, str. 19

⁶⁸ Isto, str. 19

⁶⁹ Kulturno povijesna cjelina "Industrijski sklop Paromlin", u Zagrebu, Koturaška-Trnjanska cesta ima svojstvo kulturnog dobra utvrđeno rješenjem Ministarstva culture, Uprave za zaštitu kulturne baštine, Klasa: UP/I-612-08/02-01/498, Urbroj:532-10-1/8(JB)-04-02 od 24. svibnja 2004, i upisana u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, na Listu zaštićenih kulturnih dobara, broj Registra: Z-1553 (Dragica Barešić, str 6)

*zaštićenih kulturnih dobara, Liste kulturnih dobara nacionalnog značaja i Liste preventivno zaštićenih dobara.*⁷⁰

Sam J. S. Kerr spominje i još jedan stupanj ljestvice koji nije uvijek prisutan, onaj "potencijalni", koji se odnosi na značaj mjesta s obzirom na moguće zahvate restauracije i oslobođenja vrjednijih slojeva od modernih nadogradnji.⁷¹

Prilikom objašnjenja značaja u konzervacijskom planu, trebali bi se koristiti neutralni termini, poput 'visoki' ili 'niski' značaj, koji se odnose isključivo na proces procjene. Termini, poput 'lokalni', 'regionalni', 'nacionalni' značaj, popularni radi podjele odgovornosti nad određenim lokalitetom, trebaju se izbjegavati. Njihovo korištenje povezuje ih s pitanjima menadžmenta i vode do administrativne zbrke i gubitak integriteta, tim više što izmjene vladine politike i političkih pogodnosti traže pomicanje lokaliteta od jedne administracije na drugu i natrag. Korištenje tih pojmova upliće značenja irelevantna za proces procjene.⁷²

Procjeni značaja mora se pristupiti ozbiljno i detaljno. Kriva procjena može dovoditi do kasnijih kontroverznih pothvata i većih troškova, kao i nepovratno demoliranje povijesti.⁷³ U slučaju Paromlina, radilo se nekoliko studija sukladno novim projektima prenamjena, a i potencijalnoj statičkoj opasnosti samog sklopa. Od požara 1988. godine čime se okončava izvorna namjena Paromlina, nastoji se pronaći način oživljavanja sklopa koji pridonosi društvu. Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode izradio je konzervatorsku studiju 2002. godine, čime je Paromlin upisan na *Listu zaštićenih kulturnih dobara republike Hrvatske*. Revizija te konzervatorske studije izlazi u veljači 2017. godine, nažalost u kontekstu nekoliko urušenja i nužnog planskog rušenja. U međuvremenu se radilo i više studija statičnosti sklopa - posljedice zanemarivanja i potreba za pothvatom bila je jasna. Dugo vremena Paromlin je stajao kao kostur nekoć cijenjenog sklopa, kao posljedica nepotpunog istraživanja i time nejasnog plana dopuštenog i nedopuštenog tretiranja. Jasno je bilo da sklop nosi vrijednost kulturnog dobra, no manjak pojedinosti nije dopuštao konkretnije zahvate. Međutim, mora da slučaj ide i u drugom smjeru – manjak konkretnih planova, djelovao je kontramotivirajuće na poticanje sveobuhvatnog istraživanja.

⁷⁰ Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, (URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1999_07_69_1284.html, pregledano 19.6.2019.)

⁷¹ James Semple Kerr, *Conservation Plan*, str. 20

⁷² Isto, str. 20

⁷³ Isto, str. 20

U nastavku slijedi podjela elemenata Paromlina izvučena iz programa za javni natječaj Zavoda za prostorno uređenje Grada Zagreba, a temeljena na konzervatorskoj reviziji iz veljače 2017. godine.

2.6.1. Građevinski fond visoke vrijednosti

a) Zgrada ravnateljstva

Zgrada ravnateljstva (Koturaška cesta 1) valorizira se kao fond visoke vrijednosti, jer je jedina zgrada preostala iz prve faze gradnje Paromlina. Ona sadrži značajke reprezentativnog visokog historicizma, te se konzervacijskom revizijom iz veljače 2017. godine predlaže očuvanje građevnog korpusa i restitucija izvornih detalja na pročelju, uz mogućnost adaptacije i prenamjene same zgrade.⁷⁴

b) Zgrada transmisije

Zgrada transmisije uz skladište brašna, silosa i nekadašnju zgradu mlina, predstavlja tvornički sklop čija vrijednost leži u utilitarno-racionalističkom formalnom govoru, prvo u duhu protoindustrijske arhitektonike klasicističke stilizacije ateliera Hönigsberg i Deutsch, a zatim u suzdržanoj verziji post secesijskog modernizma ateliera Kalda i Štefan. U svojem sadašnjem stanju, potrebna je interpolacija novih dijelova, kako bi se ispunile potrebe nove Gradske knjižnice. Određena je obnova građevnog korpusa s obnovom i restitucijom detalja pročelja i bravarije, materijalima i oblikovanjem po uzoru na izvorna pročelja. To podrazumijeva format, vez i boju opeke. Veliki naglasak treba staviti na očuvanje, obnovu i prezentaciju čelične nosive konstrukcije.⁷⁵

c) Zgrada skladišta brašna

Zgrada skladišta brašna najočuvaniji je dio sklopa. Trebalo bi se pokušati očuvati što je više moguće izvorne strukture. To uključuje obnovu strukturnih elemenata i međukatne

⁷⁴ Dragica Barešić, *Program za javni natječaj*, str. 8

⁷⁵ Isto, str. 8

konstrukcije, građevnog korpusa uz obnovu i restituciju detalja istočnog i zapadnog pročelja. Dakle, jednako kao i na zgradi transmisije, materijali i izgled mora pratiti izvorno stanje.⁷⁶

d) Silos

Zgradi silosa određuje se očuvanje građevnog korpusa s obnovom i restitucijom detalja pročelja i bravarije, materijalima i oblikovanjem po uzoru na izvorna pročelja uz preporuku očuvanja postojećih dijelova tehnološke opreme.⁷⁷

Zgrada mlina

Danas urušena, u povijesno-sociološkom smislu, nekoć je s dimnjakom predstavljala najprepoznatljiviji i najreprezentativniji simbol sklopa Paromlin. Svojom veličinom parirala je ostalim reprezentativnim građevinama u središnjem dijelu grada Zagreba, upotpunjavajući siluetu grada na liniji Katedrale, Glavnog kolodvora, Zgrade gradske vijećnice, Koncertne dvorane „Vatroslav Lisinski“ i Mosta slobode. Zbog te njene važnosti, preporučuje se faksimilna restitucija građevnog korpusa s restitucijom detalja pročelja i bravarije, materijalima i oblikovanjem po uzoru na izvorna pročelja.⁷⁸

e) Industrijski dimnjak

Nekoć svojevrsan simbol cijelog sklopa, njegovim urušenjem nestaje dio identiteta sklopa. Zbog svoje važnosti u povijesno-socijalističkom i urbano-arhitektonskom značaju, predlaže se očuvanje njegove memorije pozicijom i vertikale u vizuri.⁷⁹

2.6.2. Građevinski fond izmijenjenih izvornih obilježja i bez posebnih obilježja

a) Stambena i gospodarska zgrada (Kotaruška 3a)

b) Zgrada poslovnice

c) Zgrada sušionice i skladišta

d) Stambena zgrada (Kotaruška 3)

e) Zgrada spremišta

⁷⁶ Isto, str. 8

⁷⁷ Dragica Barešić, *Program za javni natječaj*, str. 9

⁷⁸ Isto, str. 8

⁷⁹ Isto, str. 9

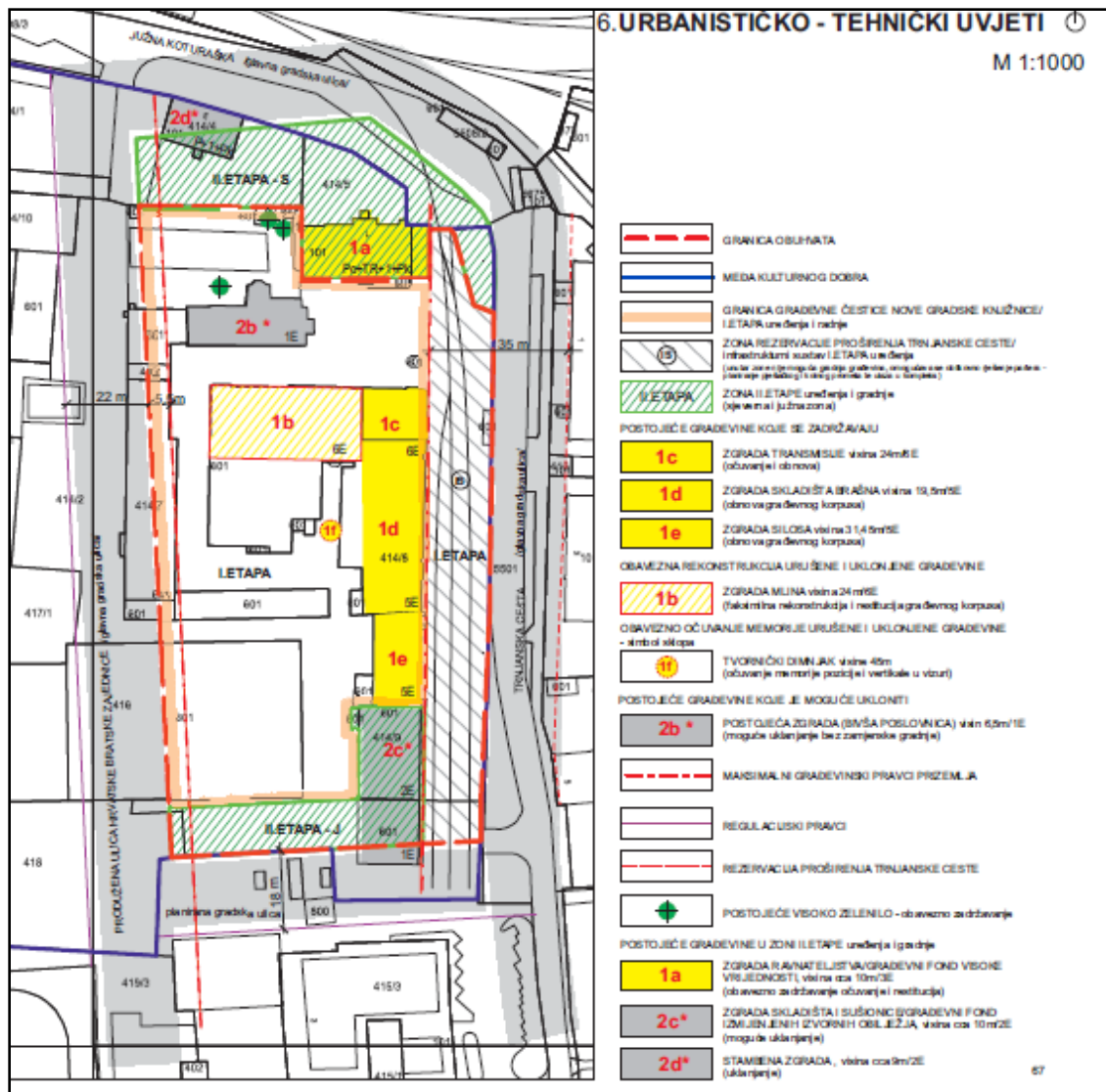
Navedena naknadna dogradnja kategorizirana je kao građevni fond izmijenjenih izvornih obilježja i bez posebnih obilježja, tj. bez obilježja vrijednih očuvanja i zaštite. Dopusšteno je njihovo rušenje, uz napomenu da potencijalna nova izgradnja na njihovom mjestu bude maksimalne visine niže od zgrada kategoriziranih kao građevinski fond visoke vrijednosti u cilju očuvanja vizurnog koridora gradske osi Katedrala - Glavni kolodvor - Zgrada Gradske vijećnice - Koncertna dvorana „Vatroslav Lisinski“ - Most slobode i radi pravilne spomeničke prezentacije kulturnog dobra iz fonda visoke vrijednosti.⁸⁰

2.6.3. Neizgrađene zelene površine i soliterna stabla koja doprinose ambijentalnim vrijednostima lokacije

Neizgrađeni dijelovi kompleksa, odnosno zelene površine zapaštene su i obrasle. Od zelenila se ističu četiri visoka stabla u blizini zgrade ravnateljstva i poslovnice, koja pridonose ambijentalnoj vrijednosti, te bi ih natječajnim rješenjem trebalo zadržati.⁸¹

⁸⁰ Dragica Barešić, *Program za javni natječaj*, str. 8

⁸¹ Isto, str. 9

Sl. 19. Izvor iz GUP-a Grada Zagreba
1a – Zgrada Ravnateljstva/GF VV;
1b – Zgrada mlina/ GF VV;
1c – Transmisija/ GF VV;
1d – Skladište brašna/GF VV;
1e – Silos/ GF VV;
1f – Tvornički dimnjak;
2b – bivša poslovica/ GF IIO;
2c – Zgrada skladišta i sušionice/ GF IIO;
2d – stambena zgrada/ GF IIO/uklanjanje
Žuto – obavezno zadržavanje, očuvanje i restitucija
Sivo – moguće uklanjanje bez zamjenske građe

2.7. Konceptija očuvanja kulturnog dobra

U svom petom poglavlju, naslova *Druga faza: konzervacijska koncepcija*⁸², J. S. Kerr navodi kako je svrha konzervacijskog plana prvenstveno uspostava koncepcije očuvanja kulturnog dobra i stvoriti vodič za buduće zbrinjavanje. Stoga se na temelju prikupljenih informacija o kulturnom dobru i procijeni značaja treba postaviti pravila i plan za:

- a) Uvjete i ograničenja sukladne izjavi o značaju
- b) Klijentove zahtjeve i resurse i/ili moguće namjene
- c) Fizičko stanje mjesta
- d) Zahtjeve nametnute od strane vanjskih faktora

2.7.1. Uvjeti za očuvanje značaja

Sve daljnje koncepcije moraju se razvijati na temeljima dobrog razumijevanja potrebnih uvjeta i ograničenja, kako bi se očuvalo a ponekad i razotkrilo značenje nekog lokaliteta. Izjavu tih uvjeta najbolje je objaviti u zasebnom podnaslovu ili kao uvodni paragraf za različite elemente. Čak i ako se odabere drugačiji format, uvjeti i ograničenja moraju biti jasna pošto su usko povezana s procjenom značaja i predstojećim zahvatima. Pravilo je veći značaj, veća pažnja.⁸³ U programu javnog natječaja pod podnaslovima *Valorizacija prostora i građevne strukture* i *Sustav mjera zaštite kulturnog dobra* navedene su granice dopuštenih izmjena i obaveznih očuvanja.

2.7.2. Investitor

Između izvođača i klijenta, mora postojati jasna i transparentna komunikacija o željama i mogućnostima. Ponekad nije moguće ostvariti prvotne planove zato što bi naštetili značaju mjesta. To najčešće uključuje sklonost stilovima ili razini razvoja koji se ne poklapa a uvjetima očuvanja značaja mjesta. Takve spoznaje moraju se poštivati i podijeliti s klijentom, kako se ne bi trošilo njegovo vrijeme i novac, a i oštetila reputacija izvođača. U krajnjem slučaju, treba se

⁸² James Semple Kerr, *Conservation Plan*, str. 22

⁸³ Isto, str. 22

prihvatiti činjenica kako se možda radi o krivom lokalitetu za takav pothvat, te razmišljati o alternativnim namjenama prostora, koje su u skladu s mogućim i dozvoljenim izmjenama i adaptacijama. Svi prijedlozi moraju biti u skladu s naručiteljevim dugoročnim resursima, tj. njegovim tehničkim, ali i voditeljskim sposobnostima, te financijskim kapacitetom. Ako zahtjevi klijenta još nisu jasno definirani, korisno je pripremiti privremeni konzervacijski plan koji pokazuje mogućnosti izmjena i predložene adaptacije otvorene za daljnje rasprave.⁸⁴

Na sličan način je koncipiran *Program za javni natječaj*. Od konzervatora su dane smjernice ka očuvanju kulturnog dobra, koje su zatim korištene u *Programu za javni natječaj za izradu idejnog arhitektonsko-urbanističkog rješenja za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin u Zagrebu*. Nakon odabira pobjedničkog rada, provest će se revizija natječajnog rada uz vjerojatnost ponekih izmjena, te daljnja istraživanja na lokalitetu ako se pojave dodatna pitanja. Pod tim Uvjetima *Program* Dragice Barešić i suradnika možemo smatrati radnom verzijom konzervacijskog plana, nedovršenim usmjeriteljem prema određenoj koncepciji očuvanja.

Što se tiče financijskog kapaciteta naručitelja, Grada Zagreba pod vodstvom gradonačelnika Milana Bandića, nije u potpunosti jasna. Sveukupna vrijednost investicije projekta okvirno iznosi 242.400.000,00 kn, što je oko 10.000,00 kn po m² bez PDV-a. Za nagradni fond planirano je 913.157,01 kn brutto bez PDV-a, naknada radnim tijelima je 337.207,00 kn bez PDV-a, za projektno-tehničku dokumentaciju koja se sklapa s ovlaštenom osobom prvonagrađenog rada predviđeno je maksimalno 14.000.000,00 kn neto bez PDV-a.⁸⁵ Iz razgovora na dan otvorenja izložbe natječajnih radova u prostoru Dječjeg odjela Gradske knjižnice, dalo se zaključiti da je samo dio fondova spreman, ili točnije „u proceduri“, dok se ostatak planira pribaviti iz Europskih fondova do 2022. godine. S obzirom na to da je potreba za Gradskom knjižnicom, kao i sanacije Paromlina jasna već dugi niz godina, nelogična je nepripremljenost koja ih je dočekala, pomalo nas navodi na propitkivanje izvedbe u predviđenom roku.

⁸⁴ James Semple Kerr, *Conservation Plan*, str. 22 - 23

⁸⁵ Natječajni rezultat za idejno rješenje Gradske knjižnice Grada Zagreba (<https://pogledaj.to/arhitektura/%EF%BB%BFrezultati-natjecaja-za-idejno-rjesenje-gradske-knjiznice-grada-zagreba-paromlin/>, pristupljeno 20.5.2019.)

2.7.3. Stanje

Razvoj konzervacijske koncepcije nije moguć bez znanja o fizičkom stanju cijele strukture mjesta. Razina oštećenosti znatno utječe na mogućnost izvedbe određenih zahtijeva klijenta. Najčešće nije potrebno provoditi detaljna istraživanja o fizičkom stanju kako bi se moglo nastaviti s razvojem konzervacijske koncepcije. Iscrpna istraživanja provode se u slučajima kada je građa toliko trošna da se dovodi u pitanje isplativost i uopće mogućnost konzervacije.⁸⁶ Paromlin je dobar primjer takvog slučaja, gotovo je ljuska onoga što je nekad bio, strah od urušavanja je opravdan. U slučajima gdje je gradnja preoštećena, razumljiv je prijedlog rušenja i rekonstrukcije, no takve odluke se ne smiju donositi olako.⁸⁷ Upravo takva odluka donesena je za zgradu mlina, koja, iako valorizirana kao građevno dobro visokog značaja, biva zapuštena do oblika golih polu-urušenih zidova, opasnih za prolaznike. Prostor preostalih građevina prepušten je nemilosti atmosferalija i sumnjivih ljudskih aktivnosti. Uz očitu zapuštenost građevnog ruha, evidentna je i zapuštenost samog lokaliteta. Istočna strana prošarana je smećem, te su registrirane sumnjive ljudske aktivnosti. Poznato je da ovakvi sklopovi zaboravljeni od ljudi, imaju potencijal da postanu prostori za ljude koji zaboravljaju zakone.

Sl. 20. i Sl. 21. Nakupina otpada uz istočnu fasadu Paromlina, 2019. godine
(Foto: Monija Škriljevečki)

⁸⁶ James Semple Kerr, *Conservation Plan*, str. 23

⁸⁷ Isto, str. 23

Sl. 22. Zapadne fasade Paromlina, 2019. godine (Foto: Monija Škriljevečki)

Sl. 23. Zgrada transmisije, pogled sa sjeveroistočne strane, 2019. godine (Foto: Monija Škriljevečki)

Sl. 24. Ostaci zida zgrade mlina između transmisije i skladišta brašna, pogled sa zapadne strane, 2019. godine (Foto: Monija Škriljevečki)

Grad Zagreb omeđen je s više seizmički aktivnih epicentralnih područja, Paromlin se prema seizmološkoj karti Grada Zagreba nalazi u zoni VII.-VIII. stupnja po MCS ljestvici, što ih opisuje kao „*vrlo jake potrese koji uzrokuju veće štete na zgradama*“ i „*potresi koji oštećuju oko 25% zgrada, stvaraju pukotine u tlu i izazivaju klizanje terena.*“⁸⁸ Nepotrebno je ponovno naglasiti važnost stabiliziranja preostalih građevina paromlinskog kompleksa. Iako su se već ranije radile procjene stabilnosti i kao rezultat uklanjali nestabilni dijelovi, za korist novog natječaja pretvaranja Paromlina u Gradsku knjižnicu, izrađena je *Novelacija stručnog mišljenja o stanju konstrukcije građevina 2,8,9,12 kompleksa Paromlin* tvrtke SMAGRA d.o.o. 2017. godine. Navedene građevine su zgrada transmisije, skladište brašna, silos i zgrada poslovnice. Stručno mišljenje izrađeno je temeljem pregleda tehničke dokumentacije i vizualnog pregleda iskusnog konstruktora u više vremenskih razdoblja.

Zaključak procjene stabilnosti navodi da su samostojeći zidovi zgrade transmisije nestabilni na potres i potrebna je vrlo ozbiljna sanacija i pojačanje, kao i izvedba nove unutarnje konstrukcije, kako bi se građevina dovela u korisnu funkciju. Građevine skladišta brašna (sjeverna i južna dilatacija) nemaju dovoljnu stabilnost na potres VIII. stupnja, osobito se to odnosi na zidove. Rekonstrukcija nije moguća bez novih ojačanja zidova s unutarnje strane. Na silosu je u nivou prizemlja potrebno izvesti ukrućenje etaže između stupova. U horizontalnom smislu, građevina je stabilna na djelovanje potresa, a mogu se otvarati otvori za ulazak u ćelije. Na zgradi poslovnice prizemna zgrada zidane konstrukcije bez vertikalnih serklaža zadovoljava sadašnje propise i nije potrebna rekonstrukcija. Napominje se i potreba za naknadnim utvrđivanjem kvalitete nosivosti zidova od opeke i betonske konstrukcije, te izrada dokumentacije postojećeg stanja uz suradnju arhitekata i konzervatora prije izrade glavnog projekta.⁸⁹

⁸⁸ Gorilla vijesti, Mercallijeva ljestvica (URL: https://gorila.jutarnji.hr/vijestigorila/gorilopedija/razno/mercallijeva_ljestvica/, pregledano 22.2.2019.)

⁸⁹ Dragica Barešić, *Program za javni natječaj*, str. 9

2.7.4. Zakoni i pravilnici

Svaki se postupak konzervacije mora pridržavati državnih i lokalnih propisa, što osim zakona o održavanju kulturnih dobara podrazumijeva i regulacije za sigurnost, zdravlje te protiv požara. Građani u vlasništvu starine moraju prije svakog pothvata provjeriti da li njihov lokalitet nije uključen u lokalne liste, registre ili inventar. U slučaju da jest, to ograničava raspoložive pothvate na lokalitetu, ali s druge strane omogućuje potencijalno sufinanciranje ili izuzetak od nekog zakona. Stoga je korisno imati pri ruci zakone vezane uz konzervaciju tog područja, kao i na razini države. Gotovo je nužno konzultirati se s lokalnim agencijama za nasljeđe, no trebamo uzeti u obzir da mogućnosti državnih agencija variraju ovisno o njihovim administrativnim i tehničkim resursima koje im je država dala na raspolaganje. Nisu svi prostori jednako sufinancirani. Posljedično njihovi kapaciteti i mogućnosti variraju od prostora do prostora i s vremena na vrijeme. Najbolje bi bilo raspravu s agencijama za nasljeđe prepustiti nekome tko je upoznat s birokracijom takve prirode. Sve informacije potrebno je podijeliti s klijentom kako ne bi došlo do nepredviđenog porasta cijene i odgode projekta ili čak napuštanja nedovršenog projekta na temelju loše informiranosti o zakonima. Ne smijemo izostaviti ni komunikaciju s lokalnim stanovništvom. Njihovo mišljenje i odobravanje su važni za dugotrajno uspješan pothvat.⁹⁰

Pravila kojih se treba pridržavati navedena su u četvrtom poglavlju *Programa za javni natječaj* naslova *Izvod iz važeće prostorno planske dokumentacije*. Pokrivene su okvirne smjernice za namjenu prostora, prometne i komunalne infrastrukturne mreže, urbana pravila za uvjete za korištenje, uređenje i zaštitu prostora, te smjernice za mjere provedbe istih. Pritom su citirali relevantni članci *Odluke o donošenju GUP-a grada Zagreba*. Odmah nastavno, u poglavlju pet, *Programske smjernice*, ta su pravila uklopljena u program natječaja, te su *Dodatni uvjeti* opisani u poglavlju šest. Ti uvjeti uključuju želje o standardu energetske učinkovitosti, zaštite od požara, osiguranja pristupačnosti osobama s teškoćama u kretanju i zaštiti prostora i okoliša.⁹¹

⁹⁰ James Semple Kerr, *Conservation Plan*, str. 23 - 24

⁹¹ Vidi u: Dragica Barešić, *Program za javni natječaj*, str. 13-19

2.7.5. Razvoj konzervacijske koncepcije

O kvaliteti preliminarnog rada i poznavanju sličnih slučajeva ovisi kvaliteta finalne konzervacijske koncepcije projekta. U slučaju da se prva procjena pokazala neadekvatnom, treba se prionuti novoj procjeni, koja nipošto ne smije biti pod utjecajem želje prema određenom ishodu. Ona mora biti objektivna i autonomna.⁹² Jednom kad se koncepcija konzervacije sastavi, mora se postaviti strategija za njeno izvođenje. Strategije podrazumijevaju detaljan plan za izvedbu konzervacije, one se odnose na redoslijed i vrijeme izvedbe određenih pothvata. Tokom vremena može doći do izmjene strategije pod utjecajem vanjskih sila. Također se mogu unaprijed pripremiti više strategija, kako bi se preduhitrile sve moguće komplikacije. Složenija mjesta mogu zahtijevati kompleksnije strategije, važno je da se svaka dokumentacija sažme što jednostavnijim, nedvosmislenim riječima, kako bi izbjegli subjektivna tumačenja.⁹³

Za priopćenje strategija nije nužno raditi poseban odjeljak, krajnji cilj je razumijevanje i lakoća praćenja, stoga se individualne procjene, zahtjeve za koncepciju, koncepciju i strategije mogu spojiti i primijeniti na svaku komponentu lokaliteta, a ne izolirati u posebne odjeljke. Pošto se strukturi i sadržaju može pristupiti na razne načine, važno je držati se jasnoće izlaganja, izostaviti sadržaj koji je nebitan za rješavanje pitanja lokaliteta.⁹⁴ U nastavku slijedi sedam točaka koje po J. S. Kerru⁹⁵ moraju biti razrađene u koncepciji očuvanja.

- 1.) Odmah kao uvod korisno je predstaviti generalnu koncepciju i viziju za lokalitet. To podrazumijeva filozofiju pristupa lokalitetu u svrhu očuvanja, pojačanja ili otkrivenja značajnog sloja, forme, prostora, karaktera, kvalitete i značenja, kao i moguće prenamjene.

Kod Paromlina doista jest u uvodu *Programa za javni natječaj* objašnjena svrha projekta, doduše s jasnim naglaskom na izgradnju objekta Gradske knjižnice, dok je informiranje o konzervacijskom konceptu usmjereno na neki kasniji podnaslov, a u uvodu zastupljeno riječima „*zaštita građevina prema konzervatorskoj podlozi odnosno uvjetima*“⁹⁶

⁹² James Semple Kerr, *Conservation Plan*, str. 24

⁹³ Isto, str. 27

⁹⁴ Isto, str. 27 – 28

⁹⁵ Isto, str. 25 – 26

⁹⁶ Dragica Barešić, *Program za javni natječaj*, str. 3

- 2.) Treba postaviti pravila koja kontroliraju razvoj, vodeći sve izmjene u pravcu izvedivosti i maksimalnom očuvanju značaja. To uključuje pronalazak nove namjene koja je u skladu s održavanjem značaja, specificiranje uvjeta za odstranjivanje značajnih i intruzivnih slojeva; identificiranje lokaliteta i uvjeta za produljenja i nova zdanja; osiguravanje zapisa prije izmjena i odstranjivanja.

Dugo vremena se tražila nova namjena Paromlina, navodno je odluka o smještaju Gradske knjižnice na prostor Paromlina konačna. U programu su specificirani gabariti kreativne slobode i nužnog očuvanja, navedeni su i dijelovi koji se mogu u potpunosti ukloniti. Trenutno stanje je zahvaljujući nedavnim istraživanjima dobro dokumentirano.

- 3.) Treba postaviti potrebna pravila kao posljedica gore navedenih pravila, to uključuje: pronaći najmanje invazivan način da se osiguraju i razgranaju električne, mehaničke, hidraulične i komunikacijske usluge; pružanje prikladnog pristupa i brzog izlaza za sve korisnike, uključujući one smanjene pokretljivosti. Zatim, pravila za održavanje ili povrat značajnog karaktera i kvalitete tako da se obrati pažnja na detalje forme i teksture, tretmana površine i metoda osvjetljenja (izuzetno važno kod slika).

Program za Paromlin opisuje brojna pravila u vezi novog zdanja u sedmom poglavlju, odnosno *Projektni zadatak s funkcionalnim zahtjevima*,⁹⁷ i pravila odnosa prema izvornim dijelovima u trećem i petom poglavlju, *Sustav mjera zaštita kulturnog dobra*⁹⁸ odnosno *Mjere zaštite kulturnog dobra/konzervatorske propozicije*.⁹⁹ Isti izvori vrijede i za informacije navedene pod točkama 4-6.

- 4.) Moraju se postaviti koncepti koje se bave tretmanom određenih dijelova ili sadržaja nekog mjesta u obliku unutarnjih prostora ili skupa prostora, opreme i namještaja, fasada i krovova. To je strogo povezano s ranijom procjenom važnosti određenih dijelova lokaliteta.

⁹⁷ Vidi u: Dragica Barešić, *Program za javni natječaj*, str. 20-52

⁹⁸ Vidi u: Dragica Barešić, *Program za javni natječaj*, str. 8-9

⁹⁹ Vidi u: Dragica Barešić, *Program za javni natječaj*, str. 17

- 5.) Potrebne su koncepcije koje vode obnovu materijala ili usporavanje njihovog propadanja kroz očuvanje, popravke, rekonstrukcije, konsolidacije, uklanjanje štetnih zahvata i začetak pravilnog procesa zaštite.
 - 6.) Potrebno je postaviti koncepcije koje ojačavaju značajne aspekte mjesta, to uključuje prostorne odnose, pejzaž i raspored vrtova, vegetaciju, poglede i vidike, ograde i zidove, planiranje novih trajnih i privremenih gradnji, uklanjanje vizualnih i ne vizualnih elemenata – uključujući zagađenja bukom i mirisom i kontrolu pristupa vozila.
 - 7.) Na kraju je nužno postaviti sustav upravljanja i prakse koji promoviraju efikasnu provedbu gore navedenih koncepcija. Za to je potrebno odrediti nadležnu osobu ili tim s jasnim odgovornostima i procedurama; daljnji relevantni i stručni savjet; informirano nadgledavanje manjih i većih zahvata kako bi se smanjilo propadanje i vandalizam; kontrolu prolaznih pojava poput murala, grafitija, reklama, banera, postera, itd.; voditi zapise događaja koji su utjecali na mjesto kao referencu za buduće pothvate; i naravno periodični pregled navedenih politika.
- Ove zahtjeve postojeći konzervacijski plan za Paromlin nije ispunio. Možemo pretpostaviti da će se to naknadno odrediti, kako se bude bližio datum dovršetka projekta.

2.8. Održavanje i nadgledanje

U poglavljima 5.5. i 5.6., J. S. Kerr bavi se odgovornošću prema lokalitetu nakon procesa istraživanja, procjene i zahvata. Navodi da „*Poput bilo kojeg komada opreme, građevinu treba održavati u razumnom stanju kako bi nastavila zadovoljavajuće funkcionirati bez velikih troškova za liječenje posljedica razdoblja zanemarivanja.*“¹⁰⁰ Konzervacijski plan treba sadržavati, ako ne odluku, onda barem naznaku na nužnost određivanja nadležne osobe ili tijela za održavanje lokaliteta, čija uloga bi se prenosila kod moguće promjene uprave, a ne ukinula. Ističe kako je „*Nedostatak jasnoće odgovornosti za održavanje i popravke uobičajen uzrok propadanja nepokretne baštine.*“¹⁰¹ Kod većih lokaliteta, korisno je napraviti vodič za održavanje, koji sadrži periode provjere inspekcija i korake u slučaju nužnih sanacija. Najčešće je budno, prisutno i inteligentno nadgledanje razlog uspješnom očuvanju građevina. Na prvom mjestu stoji uočavanje i sprečavanje nedozvoljeno ulaženje vlage u građevno tkanje, redovnom sanacijom krovova i oluka, kao i kontroliranje destruktivnih nametnika.¹⁰²

U slučaju Paromlina, nije određena naknadna briga, nakon što se projekt nove Gradske knjižnice ostvari. Striktno gledano, građevina još niti ne postoji, te za takve poteze ima vremena. Ono za što nema vremena jest pustiti trenutne građevine Paromlina bez nadzora. Ako se uskoro ne krene s postupcima revitalizacije i adaptacije Paromlina, morat će se krenuti s planom za nužne sanacije, kako se pod utjecajem atmosferalija građevinsko dobro Paromline ne bi dalje urušavalo. Šteta je zateći takav prizor samo nekoliko koraka dalje od koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog.

¹⁰⁰ James Semple Kerr, *Conservation Plan*, str. 28

¹⁰¹ Isto, str. 28

¹⁰² Isto, str. 28

3. KRITIKA NA NATJEČAJNE RADOVE

Na natječaj je do 31.1.2019. u prostorije DAZ-a stiglo dvadeset radova. Radovi su stigli anonimno, te su uredno zapečaćeni i neoštećeni. Proces evaluacije tekao je prvotno iz 2D prikaza projekata, kako, riječima predsjednika ocjenjivačkog vijeća dipl. ing. arh. Krešimira Rogine, „*ne bismo pali na komercijalu 3D prikaza.*“ U nastavku je istaknuo problematiku razlike u primljenim prikazima radova i potrebu unificiranja oblika prikaza projekata, kako na procjenu radova ne bi utjecali zavodljivi dojmovi vještih 3D prikaza – problem koji su razvijenije europske zemlje već riješile.

Na otvorenju izložbe radova na dječjem odjelu Gradske knjižnice, ocjenjivački sud spomenuo je kako su očekivali više radova za projekt ovakvih razmjera i važnosti. Iznenadjuća je mala količina prijava, kao i manjak stranih natjecatelja. Iako je natječaj otvoren za međunarodnu publiku, čini se kako je problem nastao u manjku oglašavanja na stranim portalima. Također se s razumijevanjem spomenula kompleksnost i zahtjevnost projekta, kao i relativno kratak rok prijava od oko tri mjeseca. Takvi uvjeti moguće da su djelovali kontramotivirajuće za prospektne natjecatelje. Također je tu i upit same izvedbe projekta, prisjetimo se da je u prošlosti raspisano nekoliko natječaja, od kojih ni jedan nije izveden.

3.1. Nagrađeni radovi

Bez obzira na malen izbor projekata, ocjenjivački sud je od dvadeset prijava istaknuo pet najbolja, te dodijelio prvo mjesto. Od predanih projekata neki su se više bavili monumentalnošću mase u prostoru, dok su drugi stavljali Paromlin u prvi plan. Procjena se prvenstveno bazirala na kvaliteti spoja obojeg s gledišta odnosa prema baštini, funkcionalnosti i odnosu prema gradu.

3.1.1. Prva nagrada

Prvo mjesto dodijeljeno je projektu arhitektonske firme UPI-2M, koji su licu Zagreba već pridonijeli izvedenim projektom za Arenu Zagreb 2009. godine i susjednu IMAX Arenu, Pitarello Srednjaci, stambenim građevinama na Jarunu, Medvedgradskoj ul., poslovni objekt u

Vinogradskoj 49, interijere Đezman bara na Đezmanovoj 3, Croatia Records Bogovićeve 5, i drugo. Timu od osam autora dodijeljena je novčana nagrada od 271.040,00 kn, dok se vrijednost cjelokupnog projekta gradske knjižnice procjenjuje na 300 milijuna kuna, za koji se navodno većina sredstava već prikupila a ostatak se planira financirati iz europskih fondova 2022. godine.¹⁰³

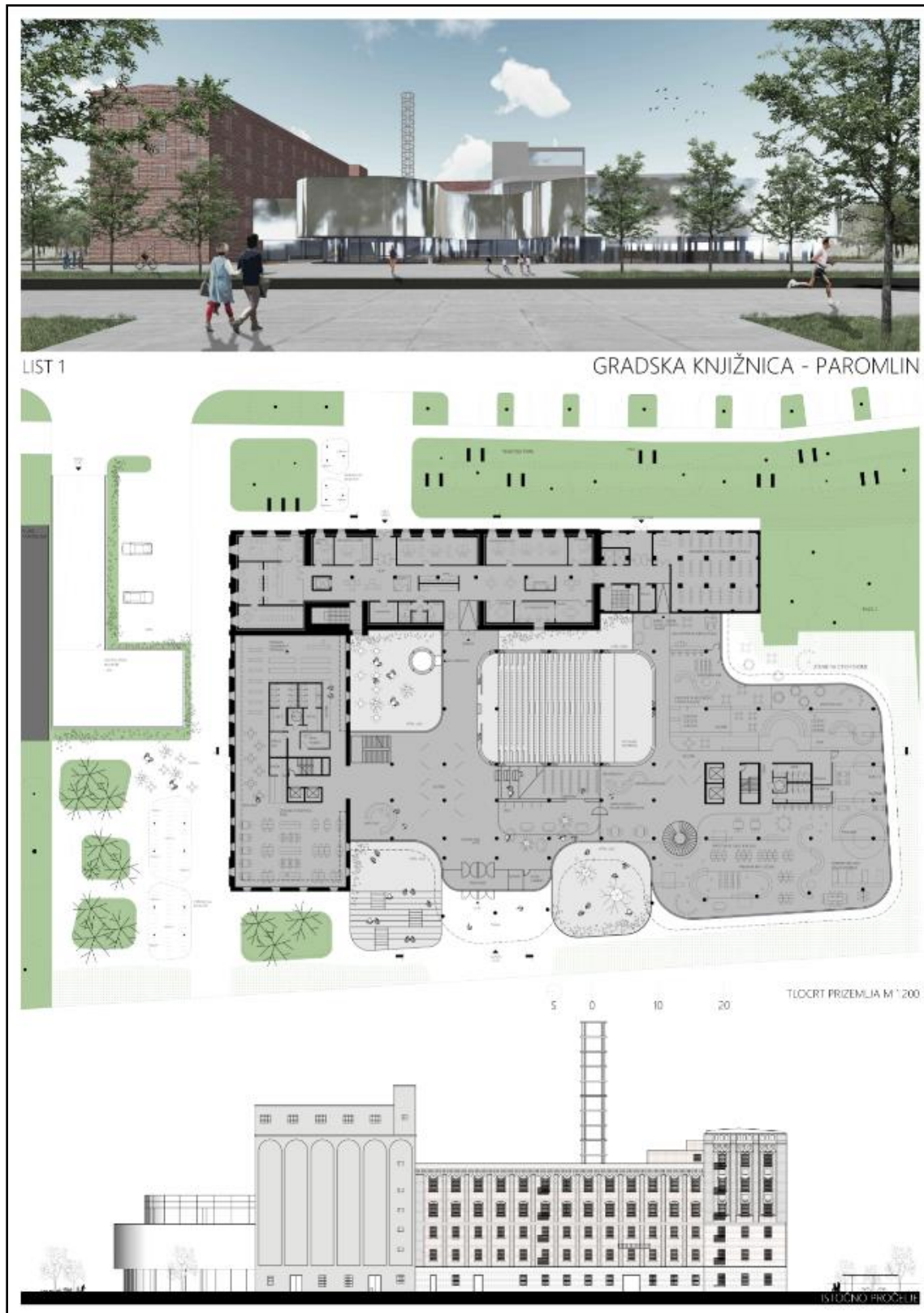
Projekt prve nagrade smješta novu Gradsku knjižnicu na ukupan brutto prostor od 30911 m². Treba istaknuti da njihov projekt smješta prostor na dvije podzemne i dvije nadzemne razine, dok su ostali projekti koristili veći prostor. Smanjen broj podzemnih katova, za razliku od tri ili četiri koliko npr. ima projekt koji je osvojio drugo mjesto, pozitivno djeluje na sveukupnu statičnost starih dijelova Paromlina. Projekt se bazira na apsolutnom poštivanju povijesnog dijela Paromlina, zastupajući vanjsku obnovu fasade i plastike prema izvornom obliku. Interijer građevina Paromlina karakteriziraju stroge i pravilne linije, što je u jakom kontrastu dograđenog dijela s jugozapadne strane. Novi dio oličenje je suvremene arhitekture sjajnih, reflektirajućih površina i organskih oblika. Ni na trenutak ne možemo pomisliti kako je dograđeni sklop izvorni dio tvornice Paromlina; povijesno i suvremeno je i prostorno i vizualno jasno odvojeno. Najdominantniji dio, prvi kat, svojom izbočenošću zapravo prekriva pravu visinu dograđenog dijela. Uvučeni drugi kat gotovo se ne vidi s pozicije prolaznika, čime zgrade Paromlina tim više dolaze do izražaja. Sveukupna visina unutar je zadanih granica, no na prvi pogled zgrade Paromlina preuzimaju visinsku dominaciju. Visinska razlika nosi i utilitarni sadržaj „Uvlačenjem pročelja na drugom katu dogradnje i rješavanjem ozelenjenih terasa, taj rad predvidio je korisne vanjske prostore za korisnike na odjelima, što u širem kontekstu pridonosi održivosti zgrade i njenog korištenja.“¹⁰⁴

Sl. 25. UPI-2M d.o.o., maketa natječajnog projekta za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin, Zagreb, 2019. godine

¹⁰³ Spomenuto prilikom otvorenja izložbe radova

¹⁰⁴ Ocjenjivački sud, *Gradska knjižnica Grada Zagreba – Paromlin*, katalog izložbe (16.4.2019. – 6.5.2019.), Zagreb: Dječji odjel Gradske knjižnice, DAZ, 2019., str. 1

Sl. 26. UPI-2M d.o.o., natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin, zapadna fasada, tlocrt prizemlja i istočna fasada, Zagreb, 2019. godine

3.1.2. Druga nagrada

Drugom mjestu dodijeljena je nagrada od 169.400,00 kn. Autori rada su dr. sc. Nikola Polak, dipl. ing. arh i Jadranka Kruljac Polak, dipl. ing. arh sa suradnicima Sanjom Huić, mag. ing. arch., studenticom Ingom Panza i konzultantima, uz doprinos akademskog kipara red. prof. Siniše Markusa. Polak i Polak, u sklopu arhitektonske firme u Zagrebu (a i Beču) aktivni su na projektima izgradnje vila ali i uređenja interijera. Među projektima u Zagrebu broje uređenje interijera sjedišta Hrvatskog nogometnog saveza, vile M na Tuškancu, interijer kapele sv. Josipa na Maksimiru, interijer Hypo banke u Ilici, ratni spomenik u Kustošiji i brojne natječajne projekte. Nikola Polak između ostalog, značajan je kao osnivač Akademije moderne 1997. godine i Institut za suvremenu arhitekturu 2005. godine u Zagrebu.¹⁰⁵

Smještaj novog zdanja Paromlina je također kao i kod prve nagrade u jugozapadni prostor parcele, na mjesto sadašnjeg parkirališta. Njihova dogradnja znatnije je pravilnijeg oblika, svojim strogim linijama uklapa se u kubičnost Paromlina i obližnje koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog, iako je lagano pomaknute pozicije zbog smještaja dimnjaka. Taj odmak od paralele zapravo koristi prezentaciji starije fasade stvaranjem većeg međuprostora za promatrača, a i svojom linijom u širem smislu uvažava gradsku osovinu. Cijela ideja bazirana je na jednostavnim geometrijskim oblicima: „*Suzdržane oblikom, teksturom i bojom, prisutne su nove forme, redom jednostavna geometrijska tijela koja ugođajem podsjećaju na 'platonске solide u zelenilu okupane svjetlošću' modernog procedea; stakleni kvadri – uloženi manji i priloženi veći, plitku valjak garaže; dvije nepravilne 'zelene' prizme, izduženi i krnji stožac novog 'dimnjaka'; plitka piramida staklenog krova transmisije...*“¹⁰⁶ Uz manjih interijernih propusta, najveća zamjerka ocjenjivačkog suda jest broj podzemnih etaža (četiri), koji je u *Programu* zadan na dva, kao i nadzemni volumen koji konkurira Paromlinu.¹⁰⁷

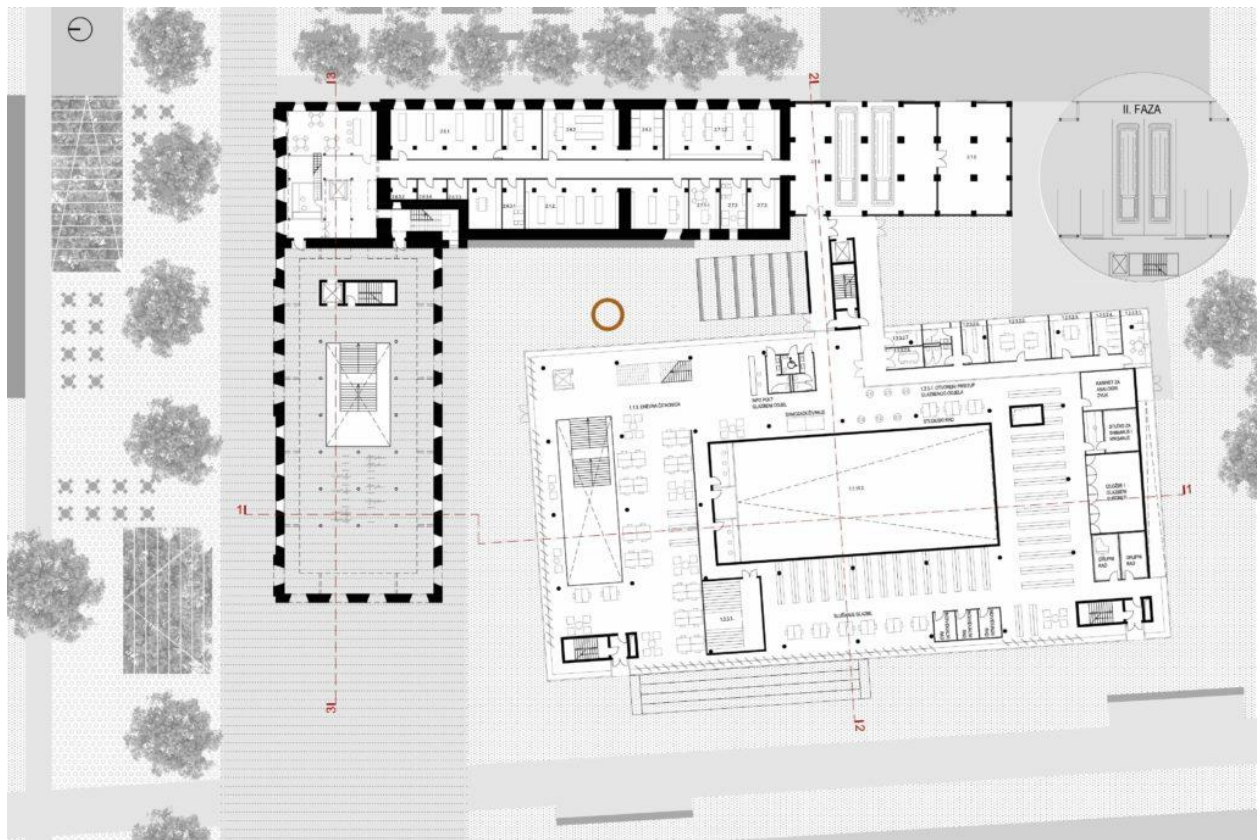
¹⁰⁵ Službena stranica Polak, URL: <http://polak.hr/work/>, pregledano 16.5.2019.

¹⁰⁶ Nikola Polak, Jadranka Kruljac Polak i sur., *Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu Paromlin*, Zagreb, 2019.

¹⁰⁷ Ocjenjivački sud, *Gradska knjižnica Grada Zagreba – Paromlin*, katalog izložbe (16.4.2019. – 6.5.2019.), Zagreb: Dječji odjel Gradske knjižnice, DAZ, 2019., str. 3

Sl. 27. N. Polak i J. Kruljac Polak, natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin, zapadna fasada, Zagreb 2019. godine

Sl. 28. N. Polak i J. Kruljac Polak, natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin, tlocrt prizemlja, Zagreb 2019. godine

3.1.3. Treća nagrada

Treća nagrada u iznosu od 101.640,00 kn dodjeljuje se autorima riječke arhitektonske firme ZDL ARHITEKTI d.o.o., tj. Siniši Zdjelar, ovl. arh, Antoniji Plavotić, ovl. arh., Miljani Salata, mag. ing. arh, Zori Starčević, mag. ing. arh., Ariani Antić, mag. ing. arh., Marijani Bratović, mag. ing. arh. i Ani Kaftanoska, mag. ing. arh. Njihova aktivnost uglavnom je fokusirana oko područja Rijeke, no projekte pronalaze i šire. Proteklih godina, zaslužni su za Luku javne namjene Muroskva, rekonstrukcija stambeno-poslovne zgrade „Pod Kaštelom“, Vila Matulji, i dr.¹⁰⁸

ZDL ARHITEKTI d.o.o. stavili su izniman naglasak na Paromlin pomaknuvši novo, visinski niže zdanje južno od sklopa, a od praznog prostora napravili Trg gradske knjižnice koji služi kao komunikacija i mjesto za obitavanje. Motivacija za takvu odluku proizašla im je iz „*same figure Lenucijeve potkove koja izražava invertni odnos arhitekture uokvirene zelenim trgovima.*“¹⁰⁹ Smatram da je na taj način uspješno izloženo svo tkanje Paromlina, čak su staklenom stijenom na zgradi skladišta brašna izložili i skeletnu matricu istočnog pročelja starih zidova, a u podzemlju oslobodili temelje. Komunikacijski jaz između odvojenog novog dijela i starog zdanja Paromlina riješili su podzemnim putem, a time i omogućili funkcioniranje dvorane smještene u novom pridodanom dijelu van radnog vremena knjižnice. Ovakvih, iako pohvalnim, smještajem velikog dijela sadržaja podzemno, nisu uspjeli zadovoljiti dovoljan broj parkirnih mjesta zadan *Programom*.¹¹⁰

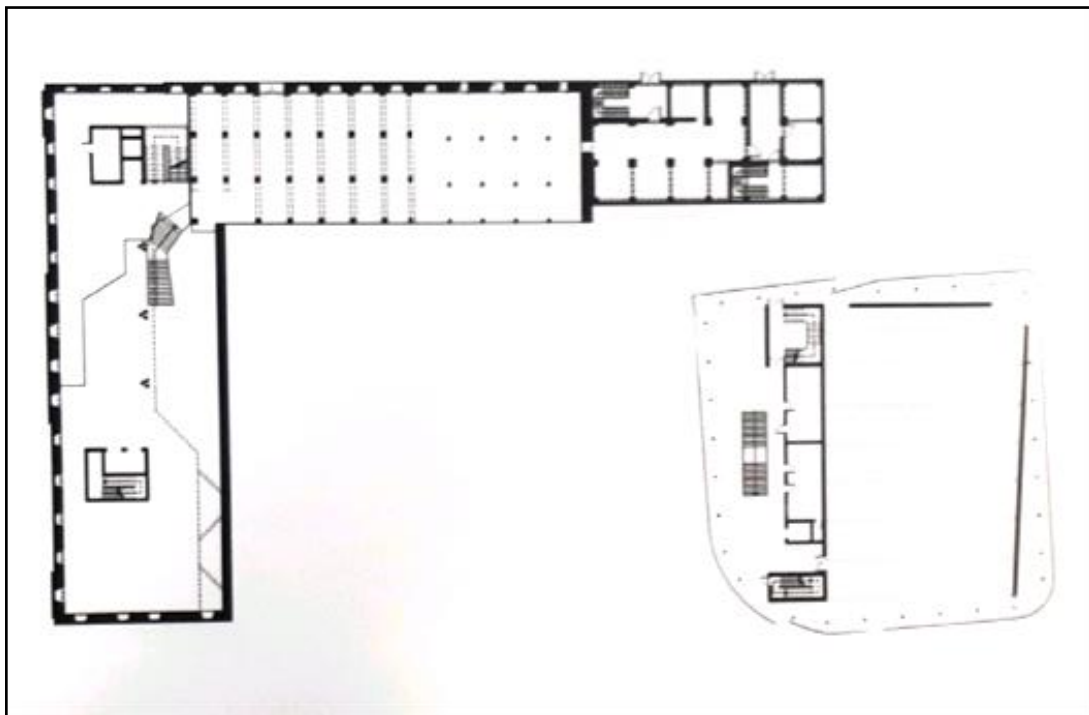
¹⁰⁸ ZDL ARHITEKTI službena stranica (URL:<http://zdlarhitekti.hr/hr/projekti/>, pregledano 15.5.2019.)

¹⁰⁹ ZDL ARHITEKTI d.o.o., Natječajni projekt za Gradsku knjižnicu Paromlin, Zagreb, 2019.

¹¹⁰ Ocjenjivački sud, *Gradska knjižnica Grada Zagreba – Paromlin*, katalog izložbe (16.4.2019. – 6.5.2019.), Zagreb: Dječji odjel Gradske knjižnice, DAZ, 2019., str. 4

Sl. 29. ZDL ARHITEKTI, Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin, pogled sa sjeverozapada, Zagreb, 2019. godine

Sl. 30. ZDL ARHITEKTI, natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin, tlocrt prizemlja, Zagreb, 2019. godine

3.1.4. Četvrta nagrada

Autori projekta koji je osvojio četvrtu nagradu i 81.312,00 kn su ovlašteni arhitekti Ivan Mucko i Damir Novoselec, sa suradnicima na području konzervacije, vizualizacije i energetskog rješenja Krešimirom Galovićem, prof. povj. umj., Zlatkom Uzelcem, prof. pov. umj., Maxom Muckom, bacc. oec., DAIKIN Hrvatska i kao pridonositeljem skulpture u predvorju, akademskim kiparom Ivanom Ivošom.

Njihov projekt uz ideje za Paromlin ističe i zanimljive probleme na razini gradske strukture, poput potrebe izgradnje nathodnika preko željezničkih kolosijeka s istočne strane Glavnog kolodvora, radi poboljšanja povezanosti zelene potkove i trnjanske ceste. Predlažu ili rekonstrukciju, ili samoodrživi visokotehnološki objekta, npr. prema predlošku iz ostavštine Branke Kaminski. Pohvale za inicijativu dolaze i od strane ocjenjivača, što bi moglo, ali i ne mora, značiti buduće planove u tom smjeru. Pristup projektu za prenamjenu i nadogradnju Paromlina, mogli bismo zbog svoje geometričnosti usporediti s projektom druge nagrade. No, ovdje je prizemni potez prožet metalnim i staklenim konstrukcijama što djelomično zaklanja unutarnje fasade, dok su vanjske fasade, one prema ulicama, restaurirane i otvorene pogledima. Industrijska prošlost je osobito naglašena u zgradi transmisije u obliku ogoljene čelične nosive konstrukcije. Fokus zdanja,

kao i kod prve nagrade, leži u izbočenom prvom katu, no ovdje je on negativno ocijenjen od strane ocjenjivačkog suda, smatran ipak prenaplašenim.¹¹¹ Sličnosti ovakvog oblikovanja pronalazimo u MSU.

**Sl. 31. I. Mucko i D. Novoselec
natječajni projekt za novu
Gradsku knjižnicu na lokaciji
Paromlin, prizemlje,
Zagreb 2019. godine**

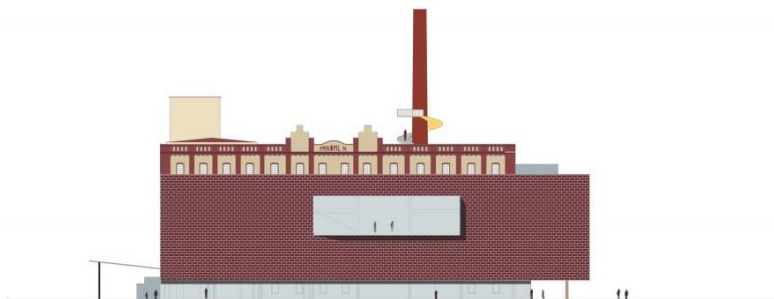
¹¹¹ Ocjenjivački sud, *Gradska knjižnica Grada Zagreba – Paromlin*, katalog izložbe (16.4.2019. – 6.5.2019.), Zagreb: Dječji odjel Gradske knjižnice, DAZ, 2019., str. 5

Sl. 32. I. Mucko i D. Novoselec, natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin, sjeverno pročelje, Zagreb, 2019. godine

3.1.5. Peta nagrada

Možda najosebujniji od projekata predaje STUDIO FABULA d.o.o., koji osvaja petu nagradu u iznosu od 54.208,00 kn. Jana Čulek je cijeli kompleks odlučila zatvoriti u novu zgradu, rastvorenu s dva atrija od kojih je jedan šupljina obnovljene zgrade mlina, čime bi zidine Paromlina, osim fasada prema Trnjanskoj ulici, bile smještene u unutrašnjost prostora. Razlog ovakvog rješenja je „*Kako bi se izbjegla gradnja više odvojenih prostornih volumena na parceli te kako bi se omogućila efikasna povezanost svih organa Gradske knjižnice.*“¹¹² Ovakvom pozicijom, jako je malo izvornih dijelova Paromlina prisutno u vizuri grada, iako je naglasak jasno stavljen na očuvanje izvornih dijelova, oni su (pre)zaštićeni unutar novih zidina čija bi jednolična opeka služila kao evokacija industrijske povijesti. Projekt najbolje sažimlje komentar cjenjivačkog suda: „*Jasnoća koncepta, kvalitetan artistski komentar zaštite spomenika i dosljedna arhitektura konzerviranja kulturnog dobra provedeni su dosljedno, ali pritom u potpunosti negiraju propisane uvjete zaštite kulturnog dobra.*“¹¹³ Uz to, uvjeti zadani *Programom* nisu zadovoljeni u području unutarnjeg osvjetljenja, prometnih veza i vertikalnih transporta, izostavljanje parkirališta i izlaz van zadanih prostornih gabarita.¹¹⁴

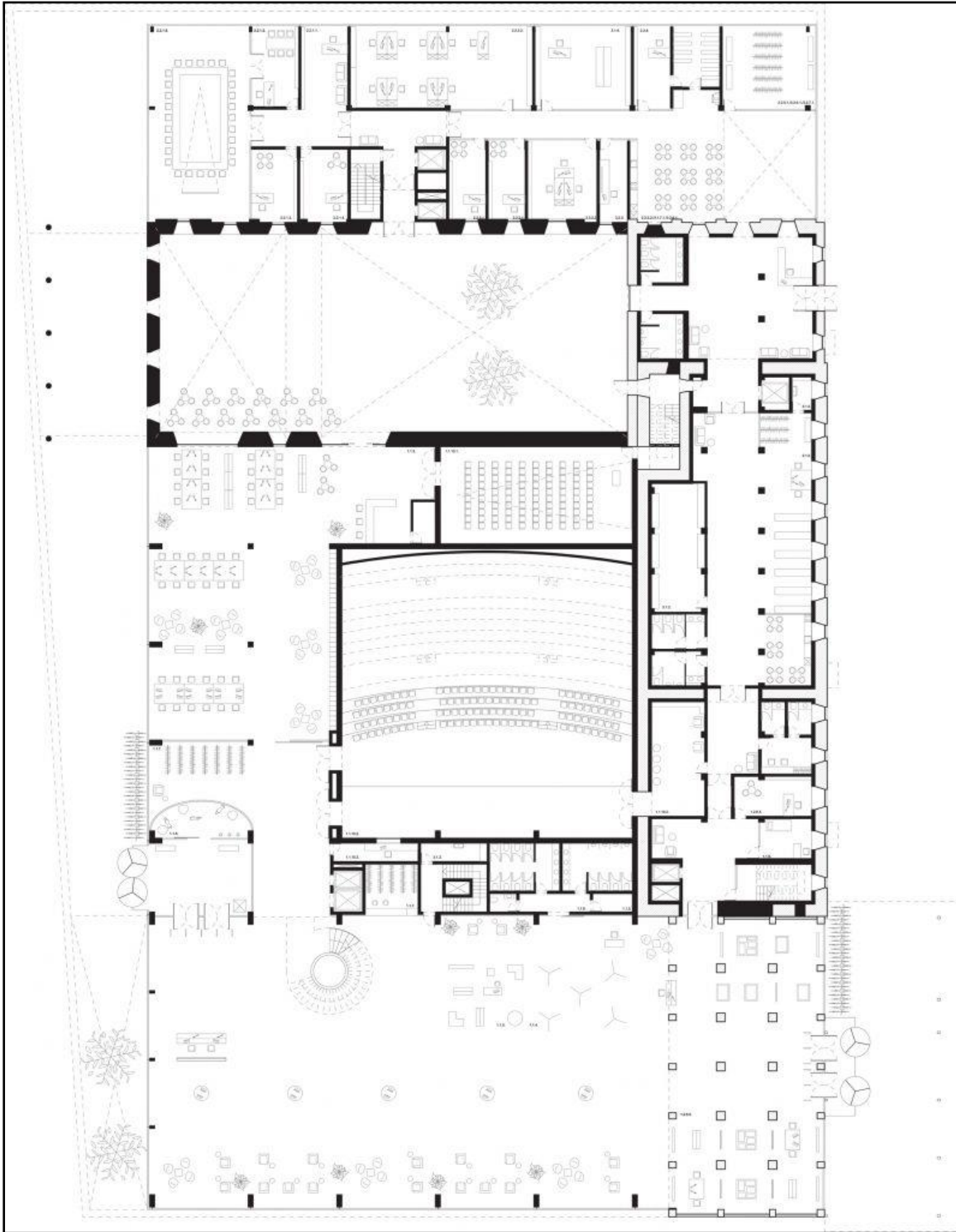
Sl. 33. Jana Čulek, natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin, gore: pogled sa sjeverne strane, dolje: pogled sa istočne strane, Zagreb, 2019.

¹¹² Jana Čulek, *Natječajni projekt za Gradsku knjižnicu Paromlin*, Zagreb, 2019.

¹¹³ Ocjenjivački sud, *Gradska knjižnica Grada Zagreba – Paromlin*, katalog izložbe (16.4.2019. – 6.5.2019.), Zagreb: Dječji odjel Gradske knjižnice, DAZ, 2019., str. 6

¹¹⁴ Isto, str. 6

Sl. 34. Jana Čulek, natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin, tlocrt prizemlja, Zagreb, 2019. godine

3.2. Nagrađeni radovi u odnosu na natječajne uvjete

Vizija novih dijelova knjižnice univerzalno je modernistička, od materijala do oblika. Posljedica je to vizurne linije s koncertnom dvoranom Vatroslava Lisinskog (otvorenje 1973.godine), Nacionalne i sveučilišne knjižnice (otvorenje 1995. godine) i Muzeja moderne i suvremene umjetnosti (otvorenje 1998. godine). Ta poveznica kod nekih je projekata izraženija, vidljiva u reminiscenciji materijala, oblika i tretiranja površine, a kod drugih manje izražena, uglavnom kroz duh modernizma. Glavni materijali koji se koriste u projektima za postojeću građu su opeka, armirani beton, željezo i čelik zadani programom. Fasade se jednoglasno i sukladno natječajnim uvjetima obnavljaju u tradicionalnim materijalima, samo pristup obnove varira. U nastavku slijedi pregled zamisli projekta prve nagrade uz usporedbu s ostalim nagrađenim projektima i smjernicama zadanim u *Programu za natječajni projekt*.

Prva nagrada, za fasadu prvog kata novog dijela koristi visokoreflektirajuću vanjsku obradu stakla. Bit ovakvog izbora materijala, kao što autori navode u natječajnom projektu¹¹⁵, jest upravo u njegovim reflektirajućim svojstvima, kojima „*reflektira okolne zgrade mlina, skladišta brašna i silosa, kao i okolni park pa time 'devolumenizira' i dematerijalizira vlastiti volumen.*“ Prizemlje i drugi kat sadrže prozirno staklo, čime se „*postize prožimanje vanjskog i unutarnjeg prostora propuštajući pogled prema unutrašnjosti kuće odnosno reflektirajući okoliš.*“ U preporukama ocjenjivačkog suda za daljnju razradu stoji da „*prezentirani volumen i jednostavnost refleksne fasade kata dogradnje bez šprljaka svakako je potrebno zadržati pri razradi*“¹¹⁶, čime je jasno dana do znanja kvaliteta ovakve zamisli.

Reflektivno svojstvo materijala cijene i projektanti treće nagrade, koji također novo zdanje oblače u glatko, sjajno ruho: „*Materijalizacija u vidu reflektivne perforirane zavjese dalje invertira percepciju i sagledavanje odnosa Grad-Paromlin. Perforirana reflektivna opna u istom trenutku predstavlja odgovor na niz čvrsto definiranih stilova pročelja Paromlina ne želeći naglašavati svoju pojavnost (refleksija, mimikrija), ali i dovoljno pretenciozno zastupa tezu suvremenosti (forma, materijalizacija).*“¹¹⁷ Oba projekta koriste refleksiju kako bi zanijekali

¹¹⁵ UPI-2M, *Projekt za gradsku knjižnicu Paromlin*, Zagreb 2019.

¹¹⁶ UPI-2M, *Projekt za gradsku knjižnicu Paromlin*, Zagreb 2019.

¹¹⁷ ZDL ARHITEKTI d.o.o., *Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin*, Zagreb, 2019.

novosagrađeni volumen i pažnju usmjerili na reflektirane motive Paromlina i prirode. Ideju prozračnosti novosagrađenog dijela zagovaraju i projekti druge i četvrte nagrade, ali kroz konkretne, rešetkaste, geometrizirane elemente. Potpuno suprotno, projekt pete nagrade cijeli sklop zatvara u kubično zdanje od opeke.

Nosive konstrukcije pobjedničkog projekta nastoje se replicirati po konzervatorskim zapisima, a armiranobetonska osnovna konstrukcija i stupovi s gredama namjeravaju se dosljedno koristiti i u dograđenom dijelu. Takva konstrukcija ima otpornost na požar od najmanje 60 minuta, što se smatra dovoljnim za reakciju vatrogasnog tima i zadovoljava protupožarne smjernice natječajnog programa.

U globalu, natječajni projekt prve nagrade ne daje previše obrazloženja za pojedine konstruktivne probleme, za razliku od drugog, trećeg i četvrtog mjesta. Nije jasno točnije tretiranje novih i starih dijelova, kao ni statička rješenja. Projekt ostavlja puno prostora za naknadne upite, što J. S. Kerr ističe da bi trebalo pod svaku cijenu izbjeđavati. Naknadne minuciozne rasprave o izvedbi projekta nisu strane procesu ka idealnom rješenju, no UPI-2M d.o.o. uistinu dosta toga ostavlja neizrečenim i nerazrađenim pred ocjenjivačkim sudom. Osobito u usporedbi s projektom druge nagrade koji jasno spominje materijale koje namjeravaju koristiti, čak i njihove dimenzije, kao i prostore primjene te razloge odabira. Ovako različit pristup pisanja projekta moguće ovisi o zahtjevnosti izvođenja. Projekt prve nagrade nema toliko mozaičnu kombinaciju materijala, ili njihovo izvođenje ne zahtijeva dodatan oprez i provjere, kao što je to slučaj kod druge nagrade, čiji se projekt proteže na 4 kata u dubinu i 6 kata u visinu, što stvara više statičkih komplikacija od dva podzemna i 5 nadzemna kata projekta prve nagrade. Sukladno zahtjevima složenog projekta, tim druge nagrade sastoji se od raznih stručnjaka koji mogu dati detaljnije mišljenje o statici, konstrukciji, energetskoj učinkovitosti, podzemnim vodama i sl., kao i smjernice za dodatna nužna istraživanja. Homogeniji tim pobjedničkog projekta vjerojatno se odlučio koncentrirati na opširniju sliku svoje zamisli, a detalje prepustiti drugoj fazi. Doduše, jasnija razrada zamisli projekta, daje jasniju predodžbu očekivanih troškova, vremena izvedbe i potrebne radne snage, što je također bitan kriterij ocjenjivačkog suda.

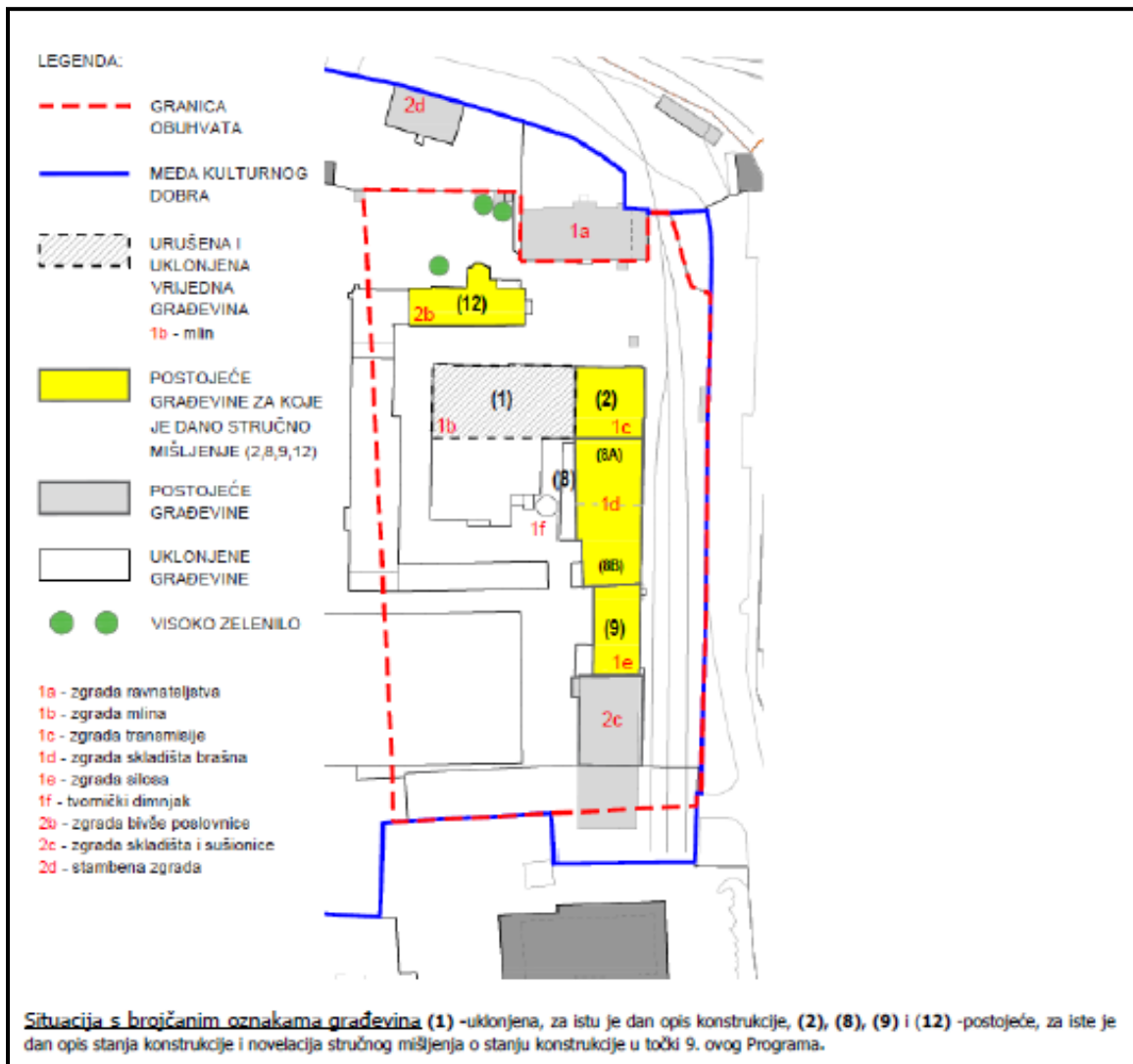
Zanimljivo je pritom istaknuti kako se kod druge nagrade, iako pohvalno sadrži detaljna objašnjenja, povremeno sadrži i višak objašnjenja. Naime, njihov rad je odličan primjer kršenja J. S. Kerrovog upozorenja na nepotrebno punjenje teksta, u ovom slučaju brojnim citatima iz irelevantne literature uglavnom fokusirane na slavlje knjižnica i pisane riječi ali i kao popratno

štivo filozofije oblikovanja. Tako uz opise zamišljenih prostora, nailazimo na citate Umberta Eca, Martina Heideggera, Carlosa Luisa Zafrona, a čak i kad se citiraju relevantni pisci, poput američkog arhitekta sredine prošlog stoljeća, Louisa Isadore Khana, priloženi su citati poput „Čudesna je svjetlost u prostoriji što dolazi kroz njene prozore i pripada joj. Sunce ne shvaća koliko je lijepo dok nije sazdana prostorija./ Čovjekova kreacija, pravljenje prostorije, ravno je čudu. Pomislite, čovjek može prisvojiti krišku sunca“ (Kahn 1969).¹¹⁸ Naravno, ovdje se ne radi o konzervacijskom planu, već o natječajnom projektu urbano-arhitektonskog rješenja za Paromlin, gdje se i traže osoban, kreativan pristup unutar zadanih uvjeta, no koliko je takva pjesnička sloboda praktična u prenošenju ideje kada smo primorani polaziti kroz more teksta da bismo iščitali konkretnu, primjenjivu misao. Ideja predsjednika ocjenjivačkog suda za unificiranjem oblika natječajnih projekata logičan je slijed o kojem bi se ozbiljno trebalo porazmisliti kako bi se izbjegla ovakva zamorna čitanja slabo relevantnih štiva, ili nagađanja motivacije i izvedbe kao što je to slučaj kod projekta prve nagrade.

Nadalje, unutrašnji raspored dograđenih dijelova prve nagrade prati slobodan raspored sadržaja, koji djeluje pomalo zbunjujuće i nagoviješta preprečeno kretanje kroz prostor. Tek u prvoj podrumskoj razini raster prostorija postaje pravilniji. Razgovor s djelatnicima gradske knjižnice pokazao je preferencu prema linearnijem rasporedu, zbog jednostavnije komunikacije prostora. Po tome, bolja opcija su projekti druge ili četvrte nagrade.

Ventilacija prostora zadovoljava uvjete programa natječaja, ona je omogućena prisilnim i prirodnim putem, a planirano je i automatsko otvaranje prozora. Propisano natječajem, objekt sadrži solarne kolektore za zagrijavanje sanitarne vode i za proizvodnju električne energije. Predviđaju se i viškovi proizvodnje, koji se optimistično planiraju isporučiti u javnu elektroenergetsku mrežu.

¹¹⁸ Nikola Polak, Jadranka Kruljac Polak i sur., *Natječajni projekt*, Zagreb, 2019.

Sl. 35. Položajni plan Paromlina 2018. godine

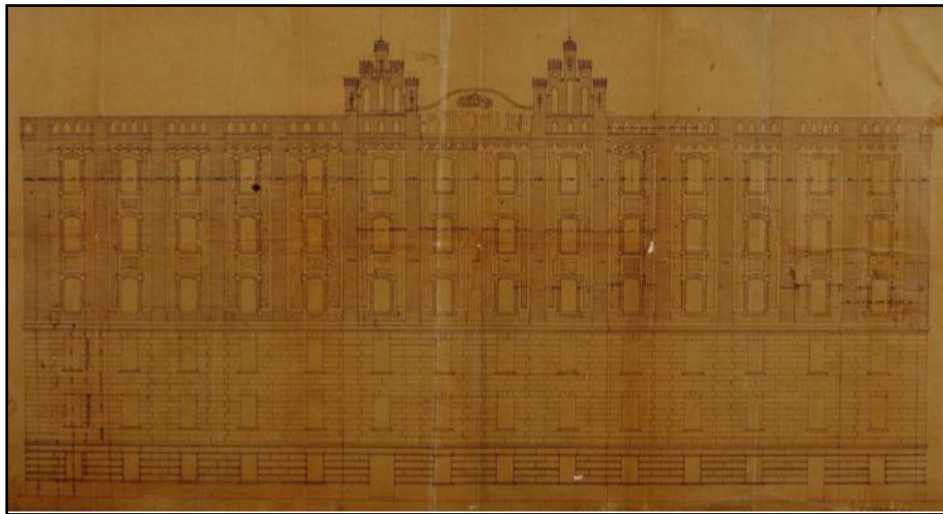
3.2.1. Zgrada mlina

Trenutno porušena, zgrada mlina nekoć je bilo zdanje s pet etaža, kojoj je nakon požara 1988. godine u kojoj su izgorjele drvene podne konstrukcije, uklonjena unutarnja nosiva konstrukcija od lijevanoželjeznih cijevi stupova i čeličnih profila stropnih konstrukcija, te su ostali samo fasadni zidovi. Zidovi su od opeke u vapnenom mortu nekoć dosežali 24.1 m, te su po etažama gubili na debljini (105, 90, 75, 60 i 45 cm).

Fasadni zidovi su se oslanjali na trakaste temelje, a u tlu ispod zgrade, bila su još tri reda temelja samaca koji su nosili lijevanoželjezne stupove. Još 1988. godine prepoznata je nužnost sanacije i napravljen plan od strane Građevinskog instituta pod vodstvom Damira Platužića, no ništa od toga nije izvedeno. Prema procjeni SMAGRA d.o.o. ostaci zidova i urušena opeka su „toliko degradirani da su neupotrebljivi za daljnje zidanje te se zidovi i šuta moraju ukloniti, bez obzira da li će se graditi replika mlina, jer će ona morati biti izvedena s novim kvalitetnim gradivom.“¹¹⁹

Sl. 36. Sjeverni zid transmisije, stanje nakon rušenja zgrade mlina

Sl. 37. Hönigsberg i Deutsch, planovi za zgradu mlina, 1907. godine

¹¹⁹ Dragica Barešić, *Program za javni natječaj*, str. 112

Konzervatorskom procjenom, zgrada mlina valorizirana je kao „*najprepoznatljiviji i najprezentativniji simbol samog sklopa, izuzetno bitan ne samo u urbanoj memoriji mikrolokacije već i samog grada*“ stoga se određuje „*faksimilna restitucija građevnog korpusa s restitucijom detalja pročelja i bravarije, materijalima i oblikovanjem (format, vez i boja opeke) po uzoru na izvorna pročelja.*“¹²⁰ Kao referenca nam služe izvorni nacrti građevinskog poduzeća Hönigsberg i Deutsch iz 1907. godine, čuvani u Planoteci Ministarstva kulture, kao i drugi slikovni materijali priloženi programu projekta. Za novu konstrukciju stručno mišljenje predlaže „*u potpunosti ponavljanje vanjskih fasada s ukrasnim okvirima u opeci debljine 25 cm koje se izvodi paralelno s unutarnjih ab zidovima debljine 25 cm i u višim etažama 20 cm s novim stropnim ab konstrukcijama oslonjenim na ab zidove*“ nadalje predlaže „*nove unutarnje stupove s liftom i stepeničnom jezgrom u sredini građevine.*“¹²¹

Prva nagrada zgradu mlina planira restaurirati s oblozima od opeke s izvornim otvorima – pristup koji je zadan programom natječaja. Donji dijelovi, kao i sam vrh, planirani su kao javni dijelovi, dok su središnji katovi namijenjeni odraslom i glazbenom odjelu. na -2 etaži predviđa se parking, na -1 blagovaonica i spremišta, u prizemlju čitaonica i suvenirnica.

Druga nagrada u nadzemne prostore smješta ured uprave, koji se uklapaju u postojeće gabarite. Jednako kao i treća nagrada u zgradu mlina stavlja ulazni trijem, ali ispod površine, kako se ne bi poremetio ritam izvornog izgleda fasade. Oslobođeni prizemni dio time postaje „*propulzivni, izuzetno atraktivni javni natkriveni prostor koji preuzima ulogu traženog velikog trijema.*“¹²² Ogojčela struktura ovojnice mlina, rekonstruirani originalni temelji, deformirane traverze i čelični stupovi u ruini zamišljeni su kao „*reinterpretacija izvornih materijala i detalja zgrade mlina.*“¹²³ Druga nagrada ulaz smješta sa sjeverne strane fasade mlina, dok treća nagrada ulaz smješta sa sjeverne strane i s južne strane, tj. s novoga trga. Zgrada mlina druge nagrade, kao i sve postojeće građevine predviđene za očuvanje, zadržavaju se u izvornom stanju uz nužnu sanaciju zida na način interpolacije nosive, čelične konstrukcije u postojeću zidanu konstrukciju. Stropne konstrukcije predviđene su kao spregnute čelične grede s tlačnom betonskom pločom, a svaki drugi kat spajao bi se na obodne zidove radi osiguravanja bočnog pridržavanja fasadnih zidova. Prisjetimo se da su u originalu međukatne konstrukcije imale drvene podove. Projekt

¹²⁰ Dragica Barešić, *Program za javni natječaj*, str. 8

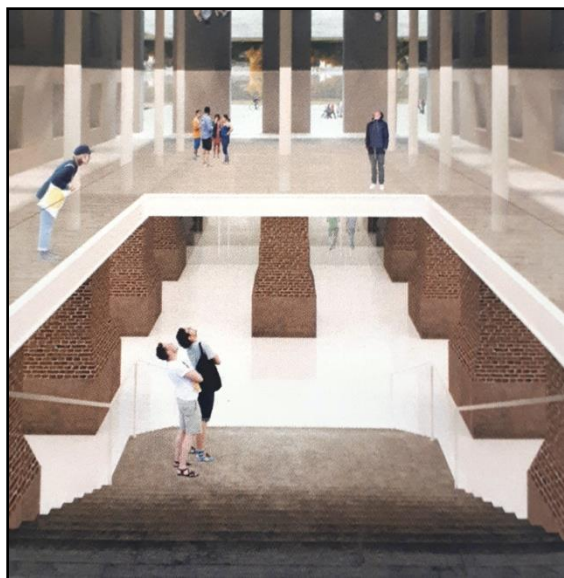
¹²¹ Isto, str. 139

¹²² Nikola Polak, Jadranka Kruljac Polak i sur., *Natječajni projekt*, Zagreb, 2019.

¹²³ Nikola Polak, Jadranka Kruljac Polak i sur., *Natječajni projekt*, Zagreb, 2019.

predlaže i bržu alternativu izvođenja obodnih zidova kao armiranobetonske sa zidnom oblogom od opeke, pošto su izvorni zidovi velikog volumena i debljine što predstavlja i financijski veće

opterećenje. Ovaj potonji način zagovaraju svi ostali natječajni projekti. Projekt druge nagrade napominje kako su svi zahvati na postojećoj i srušenoj građevini reverzibilnog karaktera i u skladu sa smjericama očuvanja kulturne baštine.

Sl. 38. N. Polak i J. Kruljac Polak, natječajni projekt druge nagrade, temelji zgrade mlina Zagreb, 2019. godine

Sl. 39. ZDL ARHITEKTI d.o.o., natječajni projekt treće nagrade, zgrada mlina, Zagreb, 2019. godine

Sl. 40. ZDL ARHITEKTI d.o.o., natječajni projekt treće nagrade, južni ulaz u zgradu mlina, Zagreb, 2019. godine

Četvrta nagrada, jednako kao i prva, iskorištava konzervatorske smjernice koje, iako zahtijevaju faksimilsku rekonstrukciju vanjskog obloga, dopuštaju odstupanja od izvornog stanja u unutrašnjosti. Unutrašnjost je zamišljena potpuno nova, s prostorima dostupnima posjetiteljima u prizemlju i prvom katu, te posljednja četiri kata čitaonice dostupna samo članovima knjižnice. Restriktnost prostora postignuta je nedostatkom komunikacijskih veza između prvog i drugog kata; drugom katu se pristupa staklenim mostovima iz prostora novog dijela knjižnice. Kako bi se ostvarila fleksibilnost unutarnjih prostora, predlažu „*da se uz vanjske ciglene zidove izvede armiranobetonski zid koji nosi prednapregnute stropne ploče na rasponu od 17 m kako bi unutarnji prostori ostali kontinuirani i fleksibilni. Na prvi pogled ambiciozni raspon od 17 m savladava se pločama debljine 25-30 cm.*“¹²⁴ Daje se opis fasada prema kojima u zoni prizemlja izvorno nalazio niz prozora koji se namjeravaju zadržati u istom rasteru. Uz to se daje detaljno mišljenje o izvornom izgledu fasada iščitano iz povijesnih dokumenata, nekih pribavljenih vlastitom inicijativom. Zona prizemlja opisuje se kao jednostavno žbukanje podnožnog vijenca, prizemlje od grubo stilizirane rustike i prozora s doprozornicima i natprozornicima sumarno označenih u žbuci i istaknutom prozorskom klupčicom. Prvi i drugi kat isprekidani su koloristički tamnije obrađenim lezenama i svjetlijih zidnih ploha od stilizirane rustike, te jednakih prozora. Treći, četvrti i peti kat s lezenama od opeke i žbukane zidne plohe (najvjerojatnije hirofa), te doprozornika i natprozornika sa segmentnim lukom u opeci s istaknutim prozorskim klupčicama i dvije kamene intarzije uz rubove natprozornika. Završni kordonski vijenac od opeke na kosim konzolama, atika s nizom slijepih arkada i zabatom s natpisom „Paromlin“. Navodi se kako su na isti način tretirane fasade transmisije i skladišta brašna.

Sl. 41. I. Mucko i D. Novoselec, južna fasada mlina povezana staklenim mostovima s novim zdanjem, natječajni projekt četvrte nagrade Zagreb, 2019. godine

¹²⁴ Ivan Mucko, Damir Novoselec, *Natječajni projekt*, Zagreb, 2019.

Peta nagrada, iako svjesna konzervatorskih smjernica natječaja, koje nalažu faksimilsku rekonstrukciju zgrade mlina, predlaže „*vraćanje zgrade mlina u obliku praznine, kao memorije prostora na izgubljenu vrijednu arhitekturu.*“¹²⁵ Praznina bi služila kao atrij s direktnom vezom izvana, kao i komunikacijskim vezama s krovnim restoranom na zadnjoj etaži poslovne zgrade. Razlogom ovakvog rješenja navodi se nedovoljna fleksibilnost postojećih gabarita mlina za potrebe programa Gradske knjižnice. Najreprezentativnija zgrada bi dakle ostala statički osigurana ruševina za promatranje unutarnjih zidina, dok se reprezentativne fasade omataju u plašt opeke sve do natpisa „Paromlin.“ Ta nova, jednolična opeka bi zatim svojim asocijativnim kvalitetama služila kao podsjetnik gradu da se unutra skriva kulturno dobro industrijske baštine, što je iz nekog razloga autoru projekta bolja alternativa od prikazivanja same kulturne baštine izvana.

Sl. 42. Jana Čulek, natječajni projekt, zgrada mlina pogled na transmisiju, Zagreb 2019. godine

¹²⁵ Jana Čulek, *Natječajni projekt*, Zagreb, 2019.

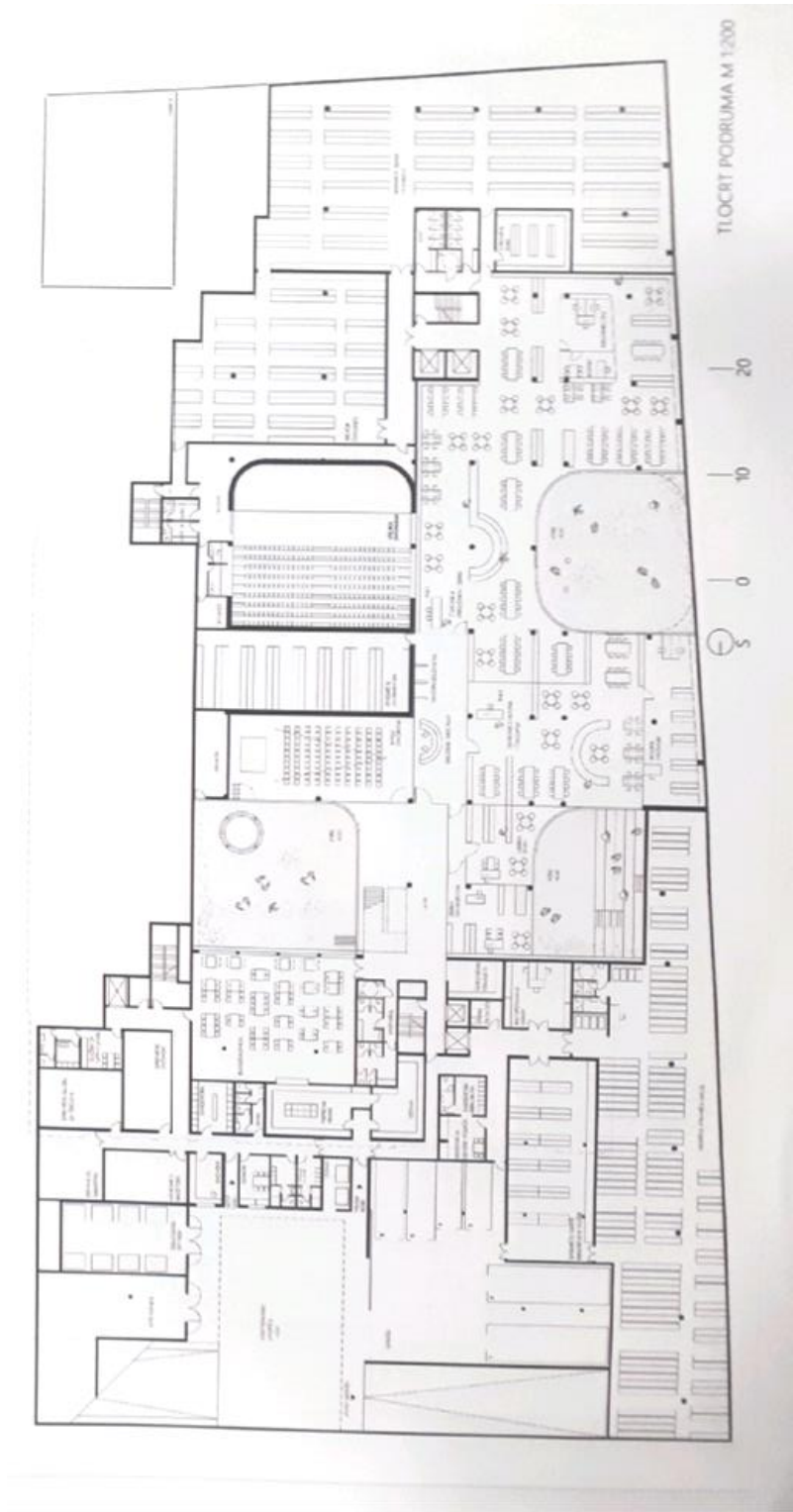
3.2.2. Transmisija

Transmisija je nekoć bila zgrada od šest etaža koja na zapadu dijeli zid sa zgradom mlina a na jugu sa stubištem skladišta brašna i samim skladištem. Trenutni zidovi od opeke i vapnenog morta kao posljedica požara 1988. godine i naknadnih atmosferalija djeluju kao dobar suhozid te zahtijevaju daljnje sanacije (Sl. 23 i 24). Zidovi gube na debljini uzlazno po etažama (100, 95, 80, 75, 70, 60 cm), oslanjaju se na trakaste temelje za kojih se ne zna da li su od opeke ili mršavog betona. Preostala čelična konstrukcija ljevanoželjeznih stupova s horizontalnim nosačima od valjanih I profila oslanjaju se na zidove, te u maloj mjeri pridonose njihovoj trenutnoj stabilnosti, no takav način je u građevnoj dozvoli zabranjen jer istežanjem prilikom požara razaraju zid.¹²⁶

Konzervatorskom podlogom i Programom za javni natječaj određeno je očuvanje, obnova i prezentacija čelične nosive konstrukcije uz mogućnost interpolacije nove konstrukcije za potrebe suvremene namjene objekta. Vanjske fasade moraju se obnoviti materijali i formom prema izvornom izgledu.

Prva nagrada namjerava zadržati izvoru fasadu uz potrebna fugiranja i čišćenja i replike svih otvora. Jedna od zamjerki ocjenjivačkog suda kod natječaja prve nagrade jest rješenje podrumске etaže ispod zgrade transmisije. Zamišljena izvedba smatra se prezahtjevnom za prostor ispod statički labilnog zdanja. Ideja da se transmisija ostavi kao statički ojačana šupljina, prisutna je kao rješenje u drugoj i četvrtoj nagradi.

¹²⁶ Dragica Barešić, *Program za javni natječaj*, str. 123

Sl. 43. Tlocrt prve podrumске етаже projekta prve nagrade, Zagreb, 2019. godine

Druga nagrada cjelokupni prostor transmisije ostavlja kao šupljinu ojačanu čeličnom nosivom strukturom interpoliranom u postojeće zidove, natkrivenu staklenim piramidalnim krovom i ispresijecanu mostovima među sadržajima. U prizemlju transmisije, smješten je dodatni kafić s galerijom, koji se po potrebi može dodatno proširiti na prostor parka uz sjevernu fasadu mlina. U prizemlju je smješten hal s portirnicom za zaposlenike i stranke. Kao i za sve ostale zgrade koje se namjeravaju očuvati, druga nagrada predviđa potrebu ojačanja postojećih plitkih temelja, predlaže dodatne armiranobetonske temelje odmah uz postojeće metodom iskopa u sekcijama.

Sl. 44. N. Polak i J. Kruljac Polak, presjek transmisije, pogled s istočne strane, Zagreb 2019.

Treća nagrada Transmisiju otvara prema zgradi mlina i sušionici. Tu smješta vertikalne komunikacije, sanitarni čvor u prizemlju te dječji i glazbeni odjel i dio čitaonica na višim katovima.

Četvrta nagrada transmisiju iznimno cijeni zbog njenog nekadašnjeg sustava mehanizama za prijenos kinetičke energije između različitih pogona. Neke od tih mehanizama su i dan danas vidljivi u svojim ostacima „30 godina nakon što su prestali raditi, kako poput kakve nadrealističke skulpture vise s vatrom deformiranih čeličnih greda i stupova koji su nekoć.“¹²⁷ Smatraju da bi stoga zgradu trebalo obnoviti u izvornom stanju s prostornom matricom čeličnih greda I profila i stupova. Zamišljena je kao šuplji, natkriveni prostor u koji prodire vanjska terasa zalogajnice u istočnom dijelu prizemlja zgrade mlina. Namjerava se zadržati raster izvornih otvora. Za obnovu predlažu iskorištavanje znatnog dijela materijala iz zgrade sušione koju namjeravaju porušiti. Ovakav pristup pruža *in situ* prezentaciju industrijske arhitekture Paromlina.

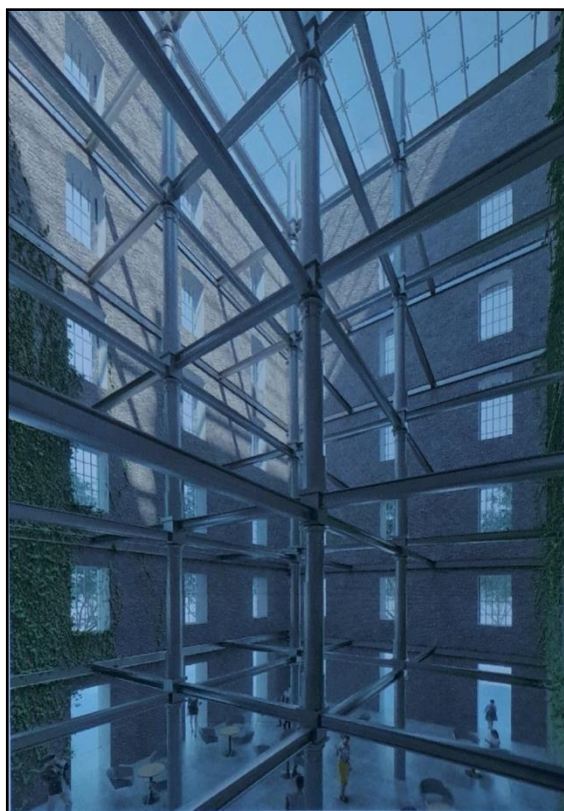
¹²⁷ Ivan Mucko, Damir Novoselec, *Natječajni projekt*, Zagreb, 2019.

**Sl. 45. I. Mucko i D. Novoselec,
koloturnici u zgradi transmisije,
Zagreb, 2019. godine**

**Sl. 46. I. Mucko i D. Novoselec,
trenutno stanje unutrašnjosti transmisije,
Zagreb, 2019. godine**

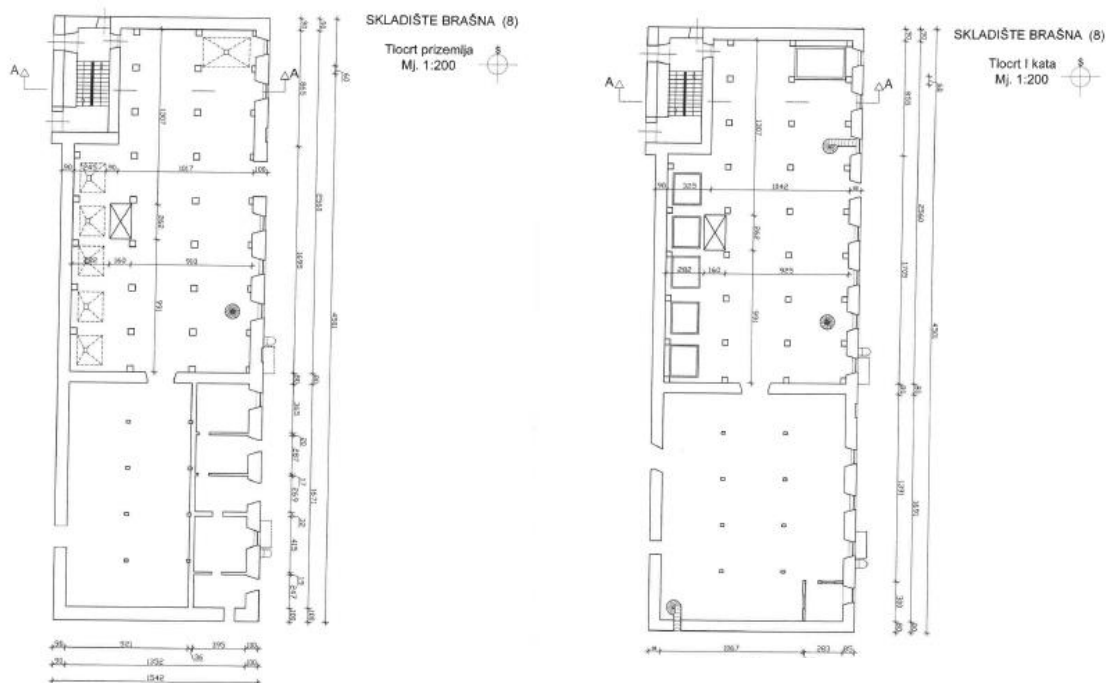
**Sl. 47. I. Mucko i D. Novoselec,
unutrašnjost transmisije prema natječajnom
projektu četvrte nagrade
Zagreb, 2019. godine**

Peta nagrada u zgradu transmisije smješta ulaz za zaposlenike u koju i zbog „fiksni*h* i ograničavajućih prostornih gabarita”¹²⁸ smješta interne prostore zaposlenika knjižnice.

¹²⁸ Jana Čulek, *Natječajni projekt*, Zagreb, 2019.

3.2.3. Skladište brašna

Zgrada skladišta je podijeljena zidom na sjeverni i kasnije dograđeni južni dio. U vanjskom obodu to nije vidljivo. Vanjšina gotovo je jednako tretirana opeka kao i na zgradi mlina i transmisije. Naknadno je unutar građevine izvedena armiranobetonska konstrukcija s četiri reda stupova, a stropne konstrukcije su od ranije armiranobetonske. Uz zapadni zid je nekoć bila praona rublja koja je uklonjena, prilikom čega je vjerojatno oštećen postojeći zid te bi to trebalo dodatno istražiti. Čelični elementi ograda i nosača pod stropnim pločama „*uklonjen je od strane nepoznatih osoba*“¹²⁹ Kao najočuvanija zgrada sklopa, konzervatorskom podlogom predlaže se obnova građevnog korpusa i konstrukcije, što uključuje i strukturne elemente i međukatne konstrukcije. Određuje se obnova fasada po uzoru na izvorna pročelja.¹³⁰

Sl. 48. SMAGRA d.o.o., tlocrt prizemlja i prvog kata skladišta brašna, Zagreb, 2018. godine

¹²⁹ Dragica Barešić, *Program za javni natječaj*, str. 125

¹³⁰ Isto, str. 17

Pobjedničkom nagradom, skladište brašna cijelom visinom zamišljeno je kao novi smještaj administrativnog sadržaja kojemu se može pristupiti s kote prizemlja. Kao i ostalima zgradama, vanjske zidove planira se očistiti, fugirati i replicirati otvore prema uputama konzervatora. Unutarnja konstrukcija ojačana je AB zidovima, stupovima i međukatnim konstrukcijama.

Jednako tako i četvrta nagrada skladište brašna smatra dobrim smještajem za prostore uprave iz istog razloga. Značajni konstruktivni sustav armiranog betona i kompozitnim čeličnim stupovima, namjeravaju ne samo očuvati, nego i otvoreno prezentirati u interijeru „*Osim funkcionalnog značaja, čelični I profili stupova i grednika sa zakovicama postaju značajan estetsko-dekorativan element novih interijera.*“¹³¹

Projekt treće nagrade uz obnovu fasade predlaže i uklanjanje zapadnog zida prema novom trgu gradske knjižnice. Umjesto punog fasadnog zida, zgrada bi se otvorila prozornom staklenom opnom, koja omogućava pogled na „*vrijednu i inače izoliranu arhitekturu skeletne matrice i istočnog pročelja starih zidova*“¹³² Ideja je primamljiva, na jedinstveni način otvorio bi se pogled na skeletnu konstrukciju koja je značajan dio vrijednosti Paromlina, njena obnova ne bi ostala skrivena ili ograničena unutrašnjim pogledima, nego prisutna u tkanju grada. Također bi primjena staklene opne otvorila inače solidan zid s malo otvora, što bi pozitivno djelovalo i na uvjete prirodnog osvjetljenja. To bi doduše značilo namjerno urušavanje dijela građevnog fonda visoke vrijednosti, što i J. S. Kerr ograničava samo na nužno i u svrhu odgovora na pitanja do kojih nije moguće drugim načinima. Također bi kršilo konzervacijske uvjete koji jasno nalažu očuvanje izvornih izgleda fasada skladišta brašna. Ovakvi estetski primamljivi projekti su izuzetno opasni za očuvanje kulturnih dobara.

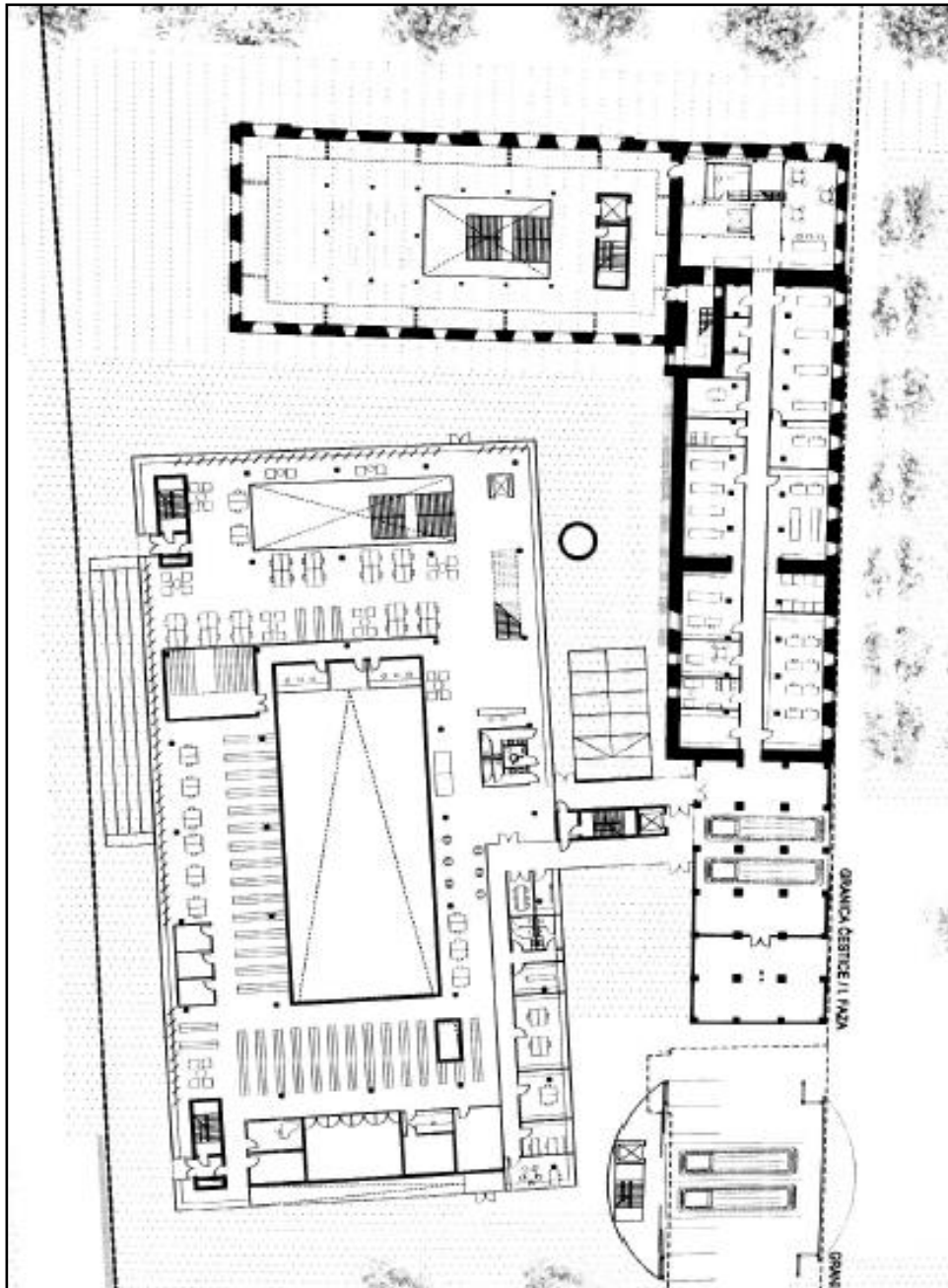

**Sl. 49. ZDL ARHITEKTI,
natječajni projekt,
staklena opna umjesto istočnog zida skladišta
brašna
Zagreb, 2019. godine**

¹³¹ Ivan Mucko, Damir Novoselec, *Natječajni projekt*, Zagreb, 2019.

¹³² ZDL ARHITEKTI, *Natječajni projekt*, 2019.

Druga nagrada u svome projektu zadržava postojeće glavne zidove skladišta brašna i podjelu na sjevernu i južnu dilataciju, kao i stepenište na dodiru skladišta, transmisije i mlina. Zadržani su izvorni otvori, što radi zatvorenog karaktera zapadnog zida ne predstavlja idealne uvjete osvjetljenja i ventilacije.

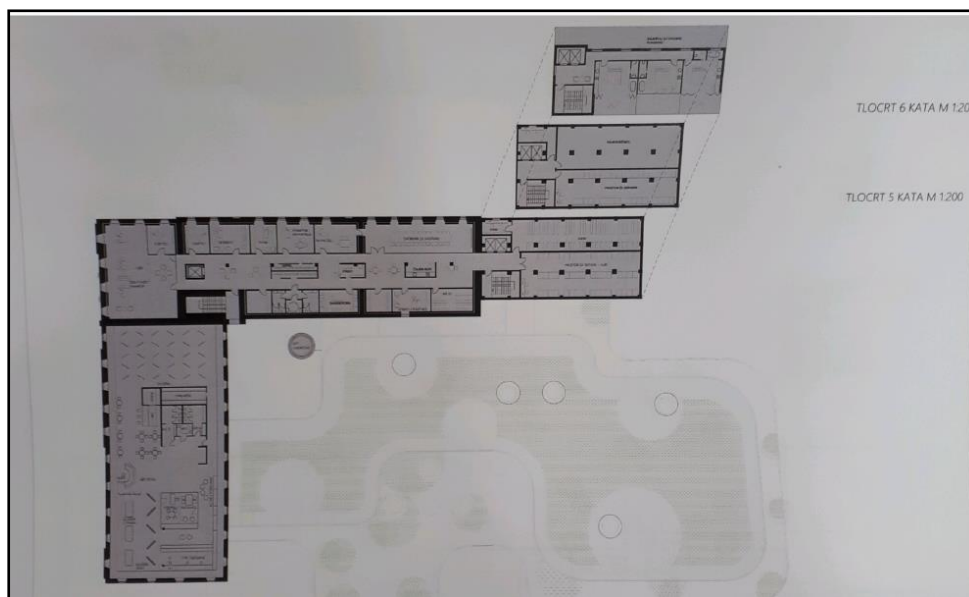
Sl. 50. N. Polak i J. Kruljac Poljak, natječajni projekt druge nagrade, tlocrt prvog kata
Zagreb, 2019. godine

3.2.4. Silos

Silos je armiranobetonska konstrukcija, na kojoj je vidljivo nekoliko saniranih pukotina. Na pročeljima prisutno je propadanje betonskog zaštitnog sloja i armature, naročito u gornjim dijelovima, no sveukupno stanje je poprilično dobro. Smatra se da silos ima dovoljnu stabilnost i na potres VIII. stupnja, ali samo pod uvjetom da opterećenje nove namjene (idealno poslovne) ne prelazi 20% opterećenja za kakvo je silos građen.¹³³ Konzervacijskim uputama zadaje se obnavljanje postojeće građe prema izvornom izgledu uz preporuku očuvanja postojećih dijelova tehnološke opreme.¹³⁴

Silos, u duhu prošle namjene, planira biti novo spremište knjiga i arhiva. Vanjski zidovi namjeravaju se ožbukati dok se iznutra ugrađuju nove AB ploče. Postojeći stupovi se procjenjuju kao u dobrom stanju, te se planiraju zadržati. Novo ojačanje zdanje trebalo bi omogućiti naprezanje i više od 20% opterećenja za kakvo je silos građen.

Tu ideju prenamjene prate i druga i četvrta nagrada. Druga nagrada u sve etaže silosa stavlja knjižničku građu a prizemlje pretvara u parkiralište bibliobuseva gdje je ujedno i prostor za odlaganje otpada.

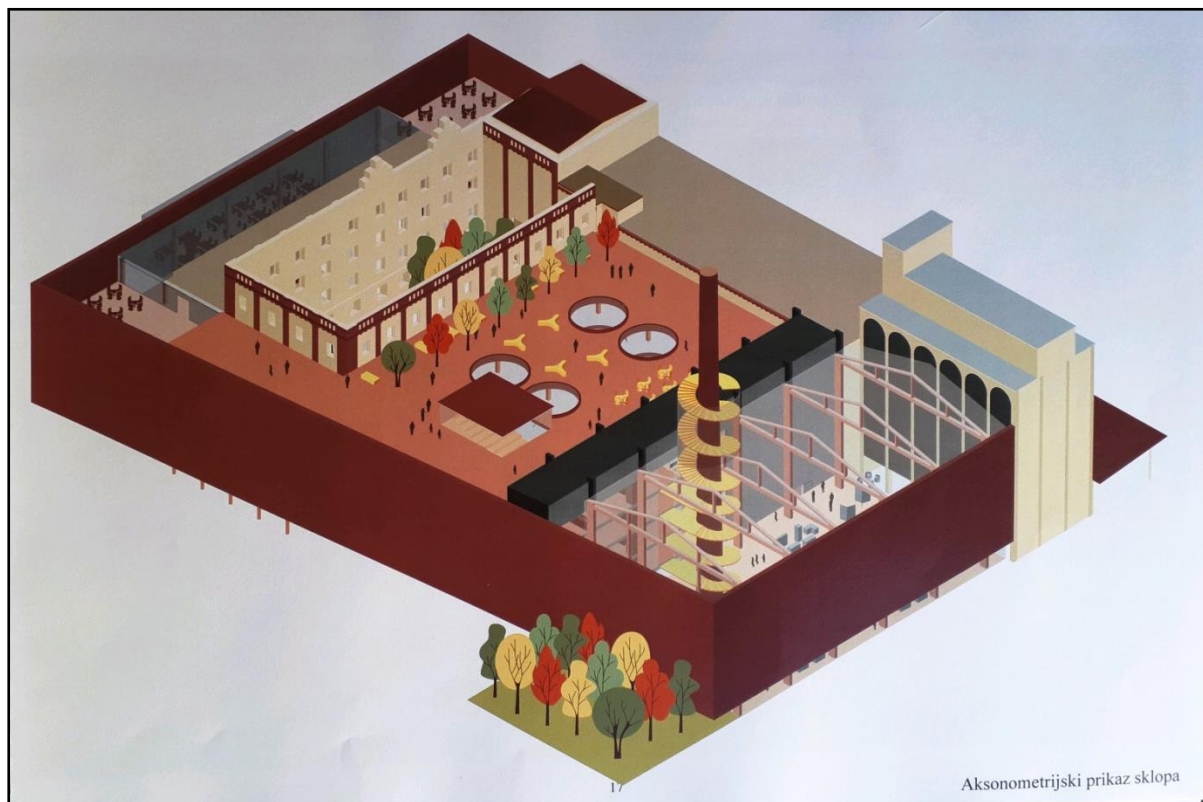
Sl. 51. UPI-2M, slika iz natječajnog projekta prve nagrade, prikaz petog i šestog kata, Zagreb, 2019. godine

¹³³ Dragica Barešić, *Program za javni natječaj*, str 130, 138

¹³⁴ Isto, str. 17

Četvrta nagrada u silos namjerava smjestiti spremište, trezor i servisne prostore s povremenim boravljenjem korisnika. U unutarnjoj strani također predlažu pojačavanje armirano betonskim zidovima, dok vanjska ovojnica ostaje izvorno betonska. Na stropu se predlaže primjena prednapregnutih ploča debljine 22-25 cm, čime bi se izbjegla nužnost korištenja stupova i stvorio cjeloviti unutrašnji prostor prikladan za smještaj polica knjiga. Za razliku od prve nagrade, napominju kako su sadašnji stupovi i grede služili isključivo za stabilizaciju košara za žito, promjena namjene opravdava i promjenu unutarnjeg rasporeda. Što se i ne uklapa u konzervatorske smjernice očuvanja izvornog izgleda. Prizemlje silosa zbog svoje visine od 5 metara smatra se prikladnim za bibliobuse – ideja koju zagovara i projekt druge nagrade. Na samom vrhu silosa planira se strojarnica s opremom za održavanje optimalnih klimatskih uvjeta spremišta knjiga.

Peta nagrada ulaz za javnost stavlja s istočne strane silosa a njegovo prizemlje prevara u javni prostor, dok na više katove smješta čitaonice. Obnavlja istočnu i južnu fasadu, dok na zapadnu nadovezuje staklenik koji ujedno djeluje kao hala, te taj dio postaje vidljiv samo iznutra.

Sl. 52. Jana Čulek, natječajni projekt pete nagrade, jugozapadni pogled, Zagreb, 2019. godine

3.2.5. Skladište i sušionica

Skladište i sušionica konzervatorskom podlogom proglašene su građevinskim fondom izmjenjivih izvornih obilježja i bez posebnih obilježja, te nisu dane detaljnije smjernice za postupak njihovog očuvanja. Sukladno tome, gotovo su jednoglasno od strane natječajnih radova smatrane viškom koji narušava sklop, te se predlaže njihovo odstranjivanje. Jedino četvrta nagrada predlaže iskorištavanje izvornih dijelova konstrukcije sušione, tj. lijevane željezne stupove i grede u obnovi transmisije.

3.2.6. Dimnjak

Visinski naglasak daje i natječajem zadana rekonstrukcija položaja i dimenzija tvorničkog dimnjaka, koji ujedno pridonosi i ambijentalnoj vrijednosti i memoriji nekadašnje svrhe sklopa. Zanimljivo je usporediti interpretacije objekta čiji je nekadašnji izgled diktirala uloga koje je danas lišen. Ako ne brojimo vanjsku estetiku novijih zdanja knjižnice koja ipak djelomično ovisi i o prostornim funkcijama, dimnjak je najmanje uvjetovan programom natječaja, te predstavlja najjači ventil kreativne interpretacije i izražavanja. Zadan samo oblikom i smještajem, njegova nova forma i uloga u sklopu, ostaje na volju natjecatelja.

Sl. 53. Smještaj i izgled dimnjaka prije rušenja

Sl. 54. UPI-2M, natječajni projekt prve nagrade, dimnjak, Zagreb, 2019. godine

Ostali projekti su jače fokusirani na dimnjak. Projekt druge nagrade najjači naglasak stavlja upravo na sam dimnjak. Šarenilom ovojnice, rada akademskog kipara red. prof. Siniše Majkusa, dodaju dublju umjetničku notu relativno strogom ostatku projekta. U predanom projektu sami ga autori opisuju kao nositeljem najdramatičnijeg efekta temeljenim na različito koloriranom čeličnom skulpturalnom tkanju čije šupljine odašilju svjetlosne efekte. U funkciji svjetlosnog stupa on riječima autora predstavlja „svojevrsnu 'katedralu svijetla', koja će biti pozitiv-negativ podloga za sasvim noćno čitanje strukture i volumena dimnjaka.“¹³⁵

Dimnjak prve nagrade zamišljen je kao šuplja forma sastavljena od vertikalnih šipaka spojenih horizontalnim kružnicama. U usporedbi s drugim natjecateljskim projektima, ovdje dimnjak zauzima relativnu sporednu ulogu u sklopu i pokazuje najmanju reinterpetacijsku kreativnost. Njegovi gabariti i smještaj zadovoljavaju natječajem propisane uvjete, no to su ujedno i granice njegove svrhe. Naravno, moglo bi se reći da je upravo ta jednostavnost izražaja u skladu s ostatkom novog dijela sklopa, sve više bi bilo previše.

Sl. 55. N. Polak i J. Kruljac Poljak, natječajni projekt druge nagrade, dimnjak, Zagreb, 2019. godine

¹³⁵ Nikola Polak, Jadranka Kruljac Polak i sur., *Natječajni projekt*, Zagreb, 2019.

Sl. 56. ZDL ARHITEKTI, natječajni projekt treće nagrade, dimnjak, Zagreb, 2019. godine

Projekt treće nagrade svoju reinterpetaciju dimnjaka smatra „žarišnom točkom cijelog programskog sadržaja gradske knjižnice.“¹³⁶ Smještajem u središte trga, daju mu ulogu svjetlosnog stupa kao „novog simbola grada, koji ima i ulogu privlačenja posjetitelja.“¹³⁷ Radi se o metalnom, izduženom valjku omeđenom metalnom mrežom do zadnje četvrtine visine. Njegova jednostavnost podsjeća na jednostavnost dimnjaka prve nagrade, no njegov smještaj usred trga pridodaje njegovoj kontekstualnoj ulozi. Doduše, poveznica s izvornim industrijskim dimnjakom je na prvu manje jasna nego kod natječaja prve nagrade.

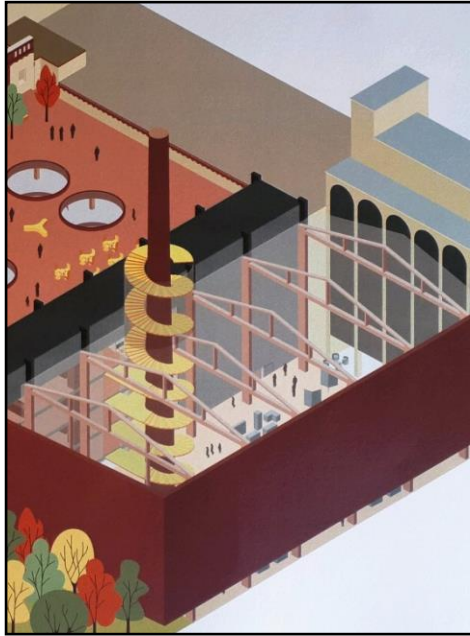
Sličnu ideju svjetlosnog naglaska dimnjaka poput projekta druge nagrade, razrađuje i projekt četvrte nagrade. Oni su išli korak dalje i cijeli dimnjak pretvorili u led-displej na metalnoj konstrukciji s oplatom od istegnutog metala. Na ekranu bi se dnevno odašiljale informacije o dnevnom ritmu knjižnice – broju posjetitelja, posudbama i drugim odabranim informacijama na primjereni i dinamizirajući način. Riječima autora: „U industrijskoj funkciji dimnjak je dimom pokazivao aktivnost pogona, a u svojoj postindustrijskoj funkciji digitalnog doga to iskazuje informacijama.“ Teško je zanemariti reklamni i time financijski potencijal ovakvog dimnjaka, no to je kontroverzna tema ovisna o voditeljima gradske knjižnice.

Sl. 57. I. Mucko i D. Novoselec, natječajni projekt četvrte nagrade, dimnjak, Zagreb, 2019. godine

¹³⁶ ZDL ARHITEKTI d.o.o., *Natječajni projekt*, Zagreb, 2019.

¹³⁷ Ocjenjivački sud, *Gradska knjižnica Grada Zagreba – Paromlin*, katalog izložbe (16.4.2019. – 6.5.2019.), Zagreb: Dječji odjel Gradske knjižnice, DAZ, Zagreb, 2019.

Sl. 58. Jana Čulek, natječajni projekt pete nagrade, dimnjak, Zagreb, 2019. godine

Projekt pete nagrade dimnjak smješta u atrij pokraj silosa. Ovakva pozicija ne odgovara izvornom smještaju tvorničkog dimnjaka. Razlog ovakvom preseljenju je pretvaranje dimnjaka u vidikovac okružen spiralnim stepenicama nedefiniranog materijala (sudeći po boji nacрта, vjerojatno opeke), i omeđenih staklenim zidom. Vidikovac je pozicioniran „na dovoljnoj visini da se s njega može, preko fasade zgrade mlina, vidjeti Medvednica te cjelokupna zagrebačka panorama.“¹³⁸ S obzirom na smještaj Paromlina, tj. njegovih okolnih znamenitosti, ovo predstavlja interesantnu mogućnost, no možda i suvišnu. Gotovo svi projekti su planirali prohodnost krova u nekom od zdanja na parceli Paromlina i to sa sadržajima poput kafića i mjesta za odmor u više-manje istoj razini najviše točke vidikovca.

Dimnjak zaslužuje naglasak ali i funkciju. Njegov oblik trebao bi pratiti gabarite prijašnjeg dimnjaka kako bi se odmah potegla ta poveznica, no nije na odmet pridružiti mu suvremenu funkciju poput LED- displeja iz uporabnih razloga ali i modernizacije vizure grada nedaleko od Muzeja moderne i suvremene umjetnosti, koji koristi slični način isticanja.

¹³⁸ JANA ČULEK, *Natječajni projekt*, Zagreb, 2019.

4. ZAKLJUČAK

Na temelju usporedbe smjernica *Konzervacijskog plana* J. S. Kerra za sastavljanje uspješnog konzervacijskog plana s *Programom za javni natječaj za izradu idejno arhitektonsko-urbanističkog rješenja za novu zgradu Gradske knjižnice na Lokaciji Paromlin u Zagrebu*, Zavoda za prostorno uređenje na čelu s Dragicom Barešić, evidentna su poklapanja pristupa očuvanju kulturnog dobra, ali i odstupanja.

Program sadrži zdravorazumne informacije potrebne za razumijevanje mjesta, poput razumijevanja građevinskog ruha u kontekstu sadašnjeg stanja, prošlih izvedenih i neizvedenih zamisli, kao i motivaciju iza njih. Pritom je potrebno naglasiti kako su ta istraživanja motivirana konkretnim projektom prenamjene kompleksa Paromlina u novu Gradsku knjižnicu, vrijednog i javnog dodatka gradu Zagrebu. Također se radi o relativno dobro dokumentiranom zdanju, stoga nedostatke razrade nekih točaka J. S. Kerra, poput poveznica sa sličnim zdanjima, možemo opravdati njegovom poukom o individualnom pristupu svakom lokalitetu i izostavljanje irelevantnih informacija iz izvještaja. Nastavno, autori *Programa* sami spominju da je potrebno provesti još istraživanja preživjelih struktura Paromlina kako bi se ona što bolje očuvala u novom zdanju. Ta dodatna istraživanja korisna su tek nakon informacija o konkretnijim zahvatima fuzije staroga s novim, dakle nakon odluke o pobjedničkom projektu natječaja. Također je izostavljeno imenovanje osoba odgovornih za brigu o kulturnom dobru nakon konzervacije, kao ni potrebne povezane aktivnosti unutar zadanih vremenskih perioda za to, pošto se još nije ni znalo tko će biti odgovoran za izgradnju i koje slabe točke će novi oblik imati. Stoga zaključujem da *Program* Dragice Barešić možemo smatrati radnom verzijom konzervacijskog plana, korak dalje od konzervatorskog izvještaja na kojem se temelji, ali ne još konačna verzija sa svim uputstvima kakvim ga to J. S. Kerr opisuje.

Izuzev ponekih omaknutih informacija, *Program* se od J. S. Kerrovih smjernica najviše razlikuje u svojoj strukturi. Redosljed i način iznošenja informacija ponekad se čine nelogičnim, također je prisutno dosta ponavljanja informacija kao rezultat interdisciplinarnog pristupa i umetanja izvornih dokumenata na kojem su smjernice programa temeljene. Izuzev zasićenosti ponavljanjem, umetanje referentne literature smatram pozitivnim. Dodatni nedostaci prema smjernicama J. S. Kerra su loše kvalitete slikovnih priloga, osobito nacрта fasada, prema kojima je zadana obnova trenutnih fasada. Bez direktnih opisa dimenzija ukrasa i konkretno korištenih

materijala, stvaramo prostor za nepoželjnu subjektivnu interpretaciju. Nadalje, primjećuje se manjak imenovanja odgovornih osoba za određena istraživanja, što J. S. Kerr osobito naglašava. Razlog tome je vjerojatno hrvatska praksa preusmjeravanja odgovornosti na cijelu firmu umjesto na konkretne osobe, te je upitno da li je ta informacija uvijek poznata samim autorima Programa.

Natječajni radovi analizirani su kroz grafički i pismeni sadržaj predanih natječajnih projekata, te uspoređeni sa smjericama natječajnog programa. Naglasak natječaja stavljen je na očuvanje kulturnog dobra, iznesene su granice dopuštenih i nedopuštenih zahvata. Zbog trenutnog ruševnog stanja Paromlina, mogućnost izmjena i rušenja je u darežljivim granicama, što natjecatelji objeručke prihvaćaju. Smatram da natječajni radovi stavljaju estetiku prije konzervacije. Iako je kod svih natjecatelja vidljiva jasna želja za zadovoljenjem kriterija ocjenjivačkog suda o očuvanju kulturnog dobra, njihov pristup pokazuje razumijevanje sličnije sanjarskom duhu konzervacijske prakse 19. stoljeća. Ne shvaćaju da je cilj konzervacije sačuvati što više izvornoga, a ne estetski sličnoga. Porušiti i izgraditi maketu, kao i prekriti izvorno sa slojevima opeke, ne predstavlja kvalitetno konzerviranje, već maskira ono izvorno i vrijedno.

Treća nagrada predlaže rušenje cijelog zapadnog zida skladišta brašna i njegovo ostakljenje zbog *"bolje prezentacije nosive matrice"*, što i jest primamljivo rješenje natječajnih uvjeta, pošto je taj zid s arhitektonske strane problematičan zbog malog broja izvornih otvora i rušenje bi bilo jednostavno rješenje za potrebe osvjetljenja nove građevine. No, rušenje zida iz praktičnih razloga i dalje je rušenje izvornog dobra, što prema *Programu* i *Konzervacijskom planu* treba svoditi na apsolutno nužni minimum.

S druge strane, peta nagrada potrebu konzervacije dovodi do ekstrema, zatvarajući Paromlin zidom od opeke u zatvorenu strukturu koja izvorno ruho pokazuje samo s istočne strane i unutrašnjosti zgrade mlina, koja se obnavlja u svom posljednjem izdanje prije rušenja – u obliku šupljine. Smatram da je potrebno spomenuti kako ovaj projekt ima previše nedostataka prepoznatih i od strane ocjenjivačkog suda; jako loše prati smjernice natječajnog programa, a gotovo prkosi konzervatorske uvjete o obnavljanju i smještaju. Takav pristup potvrđuje moj zaključak o nerazumijevanju biti konzervacije, i shvaćanja smjernica struke više kao prijedlog a ne zahtjev, što je vjerojatno posljedica loše informiranosti o konzervatorskoj struci. Natječajni projekti na kojima su konzultirani povjesničari umjetnosti ili arhitekti s dugogodišnjem iskustvom, pokazali su bolje rezultate. Projekt četvrte nagrade svojim saznanjima i istraživanjem

dodatno pridonosi razumijevanju Paromlina i obogaćuje zahvat dodatnim urbanim promišljanjima.

5. PRILOZI

Prilozi su preuzeti i prepisani iz kataloga izložbe *Gradska knjižnica Grada Zagreba – Paromlin*, (16.4.2019. – 6.5.2019.), u Zagrebu, Dječji odjel Gradske knjižnice, rad ocjenjivačkog suda.

Sastav ocjenjivačkog suda:

Predsjednik:

Krešimir Rogina, dipl. ing. arh., predstavnik prevoditelja

Dopredsjednica:

Vesna Kusin, prof. povj. umj, predstavnik rasposivača

1. prof. dr. sc. Marijan Hržić, dipl. ing. arh.
2. Sanja Jerković, dipl. ing. arh.
3. Tihomil Matković, dipl. ing. arh.
4. izv. prof. dr. sc. Idis Turato, dipl. ing. arh.

Zamjenici:

1. Dragica Barešić, dipl. ing. arh.
2. izv. prof. dr. sc. Mia Roth Čerina, dipl. ing. arh.

Stručni savjetnici:

1. Miljenko Srkoč, dipl. ing. graš, savjetnik za statiku
2. Milan Carević, dipl. ing. arh., savjetnik za zaštitu od požara
3. Ivo Vranjican, dipl. ing., savjetnik za prostornu organizaciju knjižnice
4. Ismena Meić, viši knjižničar, savjetnik za izvedivost projekta

Tehnička komicija:

1. Ana Breka, dipl. ing. arh.
2. Marko Trzun, dipl. ing. arh.
3. Vladimir Ževrnja, dipl. ing. arh.

Tajnica Natječaja:

Daria Tabulov-Štrelov, dipl. ing. arh.

5.1. Komentar ocjenjivačkog suda za projekt prve nagrade

Ovaj rad optimalnom veličinom nadzemnog i podzemnog volumena u najboljoj mjeri zadovoljava veliki natječajni program. Rad je ispravno prepoznao potrebu jasnog i otvorenog prezentiranja restituirane zgrade mlina, te planiranja nove dogradnje koja je više odvojena a opet dovoljno spojena sa zaštićenim kulturnim dobrom korpusa Paromlina. Time se prepoznatljiva tema Paromlina u slici grada čuva i zadržava te postaje jasan element budućeg sklopa Gradske knjižnice.

Organični oblik dogradnje kao kontrateža jasnim linijama Paromlina različit je kroz sve (samo) tri nove nadzemne etaže primjerenih visina. Dogradnja u sebi spremno inkorporira natkriveni i ispravno postavljeni ulaz u prizemnoj etaži, sa zapadne strane i u produžetku centralne zelene potkove te prostora novog gradskog trga. Također, spretno koristi ravnine osnovnog korpusa Paromlina i građevinskog pravca Koncertne dvorane, te otvara dvorišta za ukopanu etažu za korisnike, kao i terase za korisnike na drugom katu, a pri tome najveći dio volumena dogradnje rješava dominantnom, tlocrtom najvećem prvom katu.

Istureni volumen prvog kata daje cijeloj dogradnji izgled nižeg objekta koji u najmanjoj mjeri konkurira zaštićenom dijelu višeg zdanja Paromlina. Ovo rješenje dalo je najbolji odgovor na veliki program koji je bio zadan projektnim zadatkom Gradske knjižnice. Uvlačenjem pročelja na drugom katu dogradnje i rješavanjem ozelenjenih terasa, taj rad predvidio je korisne vanjske prostore za korisnike na odjelima, što u širem kontekstu pridonosi održivosti zgrade i njenog korištenja.

U zgradi Mlina rad je ispravno predvidio pet etaža za vanjske korisnike knjižnice, čime je osigurao njihove veće korisne visine, te ih široko spaja s tri nove etaže dogradnje. Ostatak izvornog korpusa skladišta brašna namijenjen je za administrativne sadržaje te arhive u silosu kao statički najjače, dijelu korpusa. Za veliku garažu vanjskih korisnika rad ispravno priprema cijelu drugu podzemnu etažu, a njen kolni ulaz moguće je odvojiti od ostatka prostora Gradske knjižnice. U smislu organizacije knjižnice rad je ispravno preferirao horizontalnu organizaciju prostora vanjskih korisnika i te prostore dobro povezoao s administrativnim i arhivskim dijelovima.

Preporuke ocjenjivačkog suda u daljnjoj razradi:

Predlaže se revidiranje rješenja podrumске etaže u segmentu ispod zgrade transmisije. Kako se radi o maloj površini prostora, a neracionalno zahtjevnoj izvedbi zbog propozicija koje zahtijevaju zadržavanje postojeće zgrade, te prostore potrebno je izmjestiti.

Stambene jedinice treba smjestiti bliže kontroliranom ulazu, kako ne bi bilo znatnog miješanja funkcija; veliku garažu s pješačkim korisničkim pristupima treba odvojiti od knjižnice, kako bi mogla raditi samostalno, a time riješiti i neophodna dodatna evakuacijska stubišta; prezentirani volumen i jednostavnost refleksne fasade kata dogradnje bez šprljaka svakako je potrebno zadržati pri razradi; prostore za smještaj vrijednih knjiga je potrebno smjestiti u dio objekta koji je zaštićen od UV zračenja; u statičkom pogledu zgrade mlina nove etaže je potrebno povezati s vanjskim oplošjem u smislu njegove stabilizacije; u dijelu zaštite od požara nužno je ispravno riješiti evakuaciju sukladno propisima na koje se autor poziva; strojarnice ne rješavati na krovu građevine.

5.2. Komentar ocjenjivačkog suda za projekt druge nagrade

Rad urbanistički dovršava blok Paromlina jednostavnim prizmičnim volumenom koji lagano lebdi ponad okolnog terena, te se blago zakreće uvažavajući glavnu gradsku osovину naspram lokalne geometrije. Na taj način dodatno otvara južno pročelje zgrade mlina kroz koje se formira ulaz u kompleks na način da se poveznica vrši u prvoj podrumskoj etaži čiju glavnu atrakciju čine rekonstruirani i sada potpuno otvoreni te pristupačni temelji povijesne građevine. Imponira jednostavnost dispozicije koja je rasprostrta kroz četiri podzemne i pet nadzemnih etaža, suzdržanog i samozatajnog oblikovanja koje ne prelazi u bilo kakvu dopadljivost i pomodarstvo. Zgrada mlina se afirmira principom kuće u kući što je također visoko valorizirano, no stiče se općenito dojam da se kompleks mogao riješiti i s manje podzemne i nadzemne voluminoznosti što bi doprinijelo naglasku na industrijsku baštinu naspram nove gradnje i racionaliziralo je. Nedostaci rada su u skromnijim komunikacijama između starog i novog dijela, relativno malim visinama etaža, funkcioniranjem dvorane van radnog vremena, velikim požarnim sektorom u mlinu, odimljavanjem i evakuacijom. Sa stanovišta funkcioniranja knjižnice, dječji je odjel previsoko pozicioniran dok je glazbeni odjel u prizemlju što nije primaran interes, no to su sve nedostaci koji bi se relativno bezbolno mogli ispraviti u eventualnoj daljnjoj razradi projekta. Dobro je riješeno prirodno osvjetljenje dobrodošlo takvoj građevinskoj tipologiji, kao i sustavi

zaštite od sunca, a općenito bi zgrada iz daljnjih vizura odavala dojam dostojanstvenosti i smirenosti primjeren lokalitetu na kojem se nalazi.

5.3. Komentar ocjenjivačkog suda za projekt treće nagrade

Rješenje kompleksa Paromlina, koje nudi rad br. 20, apsolutno valorizira postojeću, iako okrnjenu, industrijsku baštinu i istovremeno uklapa suvremenu arhitekturu (bez zadržke i podilaženja lažnoj moderni), stvarajući harmoniju naslijeđa i suvremenosti. Isto tako jedini je koji se ne usredotočuje samo na glavnu vertikalnu gradsku os nego respektirajući čitav okolni prostor daje i horizontalnu poveznicu grada te stara odnos zdanja Paromlina, tj. buduće Gradske knjižnice, prema istočnom kompleksu Gredelja te zapadnoj strani koja se otvara u smjeru Studentskoga centra. Može se reci da rad pomno urbanistički rješava postavljeni zadatak, dok je većina ostalih radova usredotočena ponajprije na arhitekturu koja u dogradnji kompleksa ispunjava sada prazan prostor, tj. ledinu. Autor toga rada, ostavljajući maksimalno vidljivim kompleks staroga Paromlina, tu ledinu pretvara u novi gradski trg, nazivajući ga Trgom gradske knjižnice. Na taj se način otvara prema već definiranom urbanom prostoru te mu daje novu kvalitetu. Taj trg na suprotnoj strani zgrade Mlina nenametljivo omeđuje novim zdanjem, tordiranih i reflektirajućih oplošja. Visinski minorizirana u odnosu na baštinski kompleks Paromlina, ta zgrada u kojoj je smještena velika dvorana (koja može funkcionirati van sustava i radnog vremena knjižnice) i-uprava knjižnice (nad njom), svojom arhitekturom konkurira već suvislo dopunjuje i oplemenjuje kompleks staroga zdanja koje se prema novom trgu rastvara staklenom opnom zgrade negdašnjeg skladišta brašna.

Otvaranjem pogleda u vrijedan baštinski objekt, naglašava se uloga trga kao dnevnog boravka knjižnice (prožimanje vanjskog i unutarnjeg dijela). Na njemu je tvornički toranj zamijenjen svjetlosnim stupom, kao novim simbolom grada, koji ima i ulogu privlačenja posjetitelja. Trg je i glavna komunikacijska veza s različitim sadržajima knjižnice. S njega se kosom rampom rastvara glavni ulaz u Knjižnicu smješten u zgradi Mlina, od kuda se račvaju putevi za različite sadržaje knjižnice od kojih su neki smješteni i u dvije podzemne etaže. Odnos prema baštini potenciran je upravo smještajem ulaza u zgradu Mlina u kojoj se na katovima nižu knjižnički odjeli za odrasle. No, nedostatkom se ocjenjuje zadovoljenje parkirališnih potreba samo za zaposlene kao i planirani ulaz u podzemnu garažu.

5.4. Komentar ocjenjivačkog suda za projekt četvrte nagrade

Urbanističko rješenje razmatra širi prostor te predlaže nekoliko zahvata usmjerenih ka povezivanju dijelova grada razdvojenih prugom, ponovno afirmirajući pravac kretanja Petrinjska-Trnjanska cestra s prijedlogom uređenja Trnjanske ceste, naglašavajući potrebu planiranja južnog kolodvorskog paviljona u središnjoj osi budućeg trga južno od kolodvora te podzemno povezivanje Glavnog kolodvora i perona sve u svrhu kvalitetnije dostupnosti koja je upravo na ovom potezu deficitarna. Razmatranje šireg konteksta ocjenjuje se doprinosom u smislu daljnjeg urbanističkog promišljanja, a koje ovaj rad racionalno i posebno ističe. U užem kontekstu položaj planiranih objekata stabilizira ulični potez kao i kazetu u cjelini što se ocjenjuje poželjnim kao i prijedlog postupnog aktiviranja zone II. etape uređenja-jug.

Projekt knjižnice koristi postojeće i rekonstruirane građevine Paromlina kao okosnicu nove i slojevite prostorno-funkcionalne strukture, očuvana izvorna struktura u prostoru zgrade Transmisije se prezentira konzervatorskim postupkom što također predstavlja doprinos u afirmaciji kulturne baštine.

U funkcionalnom smislu nema bitnih nedostataka. U oblikovnom smislu, nedostatkom se ipak ocjenjuje snažno naglašena horizontalna masa gornjih katova knjižnice konzolno istaknuta iznad baze čija dimenzija nije zanemariva.

5.5. Komentar ocjenjivačkog suda na projekt pete nagrade

Rad karakterizira jasan koncept koji novu Gradsku knjižnicu vidi kao markantnu gradsku kuću, masivni urbani blok sastavljen od dva velika atrija. Rad se posebno referira na temu potpunog konzerviranja zgrade Paromlina gdje zaštita i prezentacija kulturnog dobra postaje glavnim konceptualnim motivom. Zgrada Paromlina prezentira velebnu prazninu zaštićenog prostora koji postaje glavni atrij, veliki vrt knjižnice, a zaštićeni dijelovi pročelja iščitavaju se u interijeru buduće knjižnice. Praznina zaštićenog volumena još se jednom ponavlja izvodeći stakleni ulazni hol u kojem se postavlja centralno stubište povijeno oko ciglenog dimnjaka kao traženi lend-mark i trajna memorija na zaštićeni tvornički kompleks. Oko dviju praznina, velikih atrija obavija se puni cigleni zid koji gradi novi perimetar građevine i organizira javne prostore tvoreći snažni prostorni akcent i gradsku kuću. Jasnoća koncepta, kvalitetan artistski komentar

zaštite spomenika i dosljedna arhitektura konzerviranja kulturnog dobra provedeni su dosljedno, ali pritom i potpuno negiraju propisane uvjete zaštite kulturnog dobra.

Natječajni rad nema osiguran traženi parkirni prostor istovremeno predlažući parking na susjednoj parceli. Pristup podrumskim prostorijama riješen je jednosmjernim kolnim prometom. Komunikacije između novog dijela i postojeće građevine te vertikalni transport unutar građevine nije kvalitetno riješen. Dijelovi gabarita nove knjižnice izlaze izvan predviđenog gabarita visine 21 metra. Prirodna rasvjetljenost u unutrašnjosti knjižnice, iako uvodi dva nova atrija, ostaje upitna, dok atrij na sjevernom dijelu kompleksa ne doprinosi rasvjetljenosti ostalih prostora. Rad karakteriziraju loše komunikacijske veze između spremišta i odjela kao i kruta shematska organizacija podrumskih etaža te ne vodi računa o požarnim uvjetima zaštite i evakuacije.

6. POPIS ARHIVSKIH IZVORA I LITERATURE

6.1. Popis literature

- Darja Radović Mahečić, *Graditeljska obitelj Carnelutti (1879. – 1974.)*, Rad. Inst. povij. umjet. 33/2009., Zagreb
- Darja Radović Mahečić, *Sekvenca secesije – arhitekt Lav Kalda*, Institut za povijest umjetnosti, 30,(2006), str. 241 – 269 , Zagreb
- Dragica Barešić i sur., *Program za javni natječaj za izradu idejno arhitektonko-urbanističkog rješenja za novu zgradu Gradske knjižnice na Lokaciji Paromlin u Zagrebu*, Zavod za prostorno uređenje Grada Zagreba, Zagreb, 2017.
- Ivan Mucko, Damir Novoselec, *Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin*, Zagreb, 2019.
- James Semple Kerr, *Conservation Plan*, Sedmo izdanje, Australia ICOMOS, Australia, 2013.
- Jana Čulek, *Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin*, Zagreb, 2019.
- Josip Glesinger, *Spomen-spis prigodom prev. boravka Nj. Veličanstva kralja danas 14., 15. i 16. listopada 1895.: znamenitosti glav. grada Zagreba*, Zagreb 1895.
- Nikola Polak, Jadranka Kruljac Polak i sur., *Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin*, Zagreb, 2019.
- Ocjenjivački sud, *Gradska knjižnica Grada Zagreba – Paromlin*, katalog izložbe (16.4.2019. – 6.5.2019.), Zagreb: Dječji odjel Gradske knjižnice, DAZ, 2019.
- UPI-2M, *Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin*, UPI-2M, Zagreb, 2019.
- Vedran Ivanković, „Prolegomena za opus arhitekta Milana Žerjavića: višestambene zgrade u ulici grada Vukovara 228-236 u Zagrebu“, u: *Prostor*, 1[33] 15 [2007], 80 – 95, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb, 2007. (URL: <https://vdocuments.site/documents/arhitekt-milan-zerjavic.html>, pregledano 10.3.2019.)
- ZDL ARHITEKTI d.o.o., *Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin*, Zagreb, 2019.

- Zrinka Paladino, „Zaštita zagrebačke industrijske baštine izradbom konzervatorskih elaborata Gradskog zavoda za zaštitu spomenika culture i prirode u Zagrebu“, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, Vol. 33/34 No. 33/34, 2009., 147 – 173

6.2. Internetski izvori

- Krešimir Galović, *Kraljevski povlašteni zagrebački parni i umjetni mlin – od spomenika culture do simbola nekulture*, Panoptikum, 2013., URL: <http://kgalovic.blogspot.com/2013/02/kraljevski-povlasteni-zagrebacki-parni.html>, pregledano 3.1.2019.)
- Andrea Gonzales, *LocHal in Tilburg*, Metalocus, 2019. (URL: <https://www.metalocus.es/en/news/a-colossus-industrial-heritage-becomes-public-library-civic-architects>, pregledano 20.3.2019.)
- Gorilla vijesti, *Mercallijeva ljestvica*, (URL: https://gorila.jutarnji.hr/vijestigorila/gorilopedija/razno/mercallijeva_ljestvica/, pregledano 22.2.2019.)
- Hrvatsko-češko društvo, *Hrvatsko-češke veze*, (URL: <http://www.hcdzg.hr/zan01.htm>, pregledano 1.3.2019.)
- Hrvatska enciklopedija, *Hönigsberg i Deutsch*, (URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=2607>, pregledano 1.3.2019.)
- Hrvatska enciklopedija, *Jambrišek, Janko*, (URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=28636>, pregledano 3.1.2019.)
- Hrvatska enciklopedija, *Kalda, Lav*, URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=29875>, pregeldano 1.3.2019.
- Leksikografski zavod Miroslava Krleža, *Egersdorfer, Vatroslav*, (URL: <http://enciklopedija.lzmk.hr/clanak.aspx?id=57421>, pregledano 20.6.2019.)
- Narodne Novine (1999.), *Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*, Narodne Novine d.d., 69/1999, Zagreb (URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1999_07_69_1284.html, pregledano 19.6.2019.)

- Pogledaj to, *Natječajni rezultat za idejno rješenje Gradske knjižnice Grada Zagreba* (URL: <https://pogledaj.to/arhitektura/%EF%BB%BFrezultati-natjecaja-za-idejno-rjesenje-gradske-knjiznice-grada-zagreba-paromlin/>, pregledano 20.5.2019.)
- Službena stranica Polak (URL: <http://polak.hr/work/>, pregledano 16.5.2019.)
- *The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance*, 2013. (URL: https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/BURRA_CHARTER.pdf, pregledano 16.1.2019.)
- Wien Geschichte Wiki, *Eduard Ast*, 2016., (URL: https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Eduard_Ast , pristupljeno 13.1.2019.)

7. POPIS SLIKOVNIH PRILOGA

- (Sl. 1.) James Semple Kerr (1932.-2014.), *Australasian Historical Archaeology*, 33, 2015., URL: http://www.asha.org.au/pdf/australasian_historical_archaeology/33_08_KerrObit.pdf (pregledano 15.6.2019.)
- (Sl. 2.) James Semple Kerr, *Conservation Plan*, Australia ICOMOS, 2013. URL: <https://australia.icomos.org/publications/the-conservation-plan/> (pregledano 15.6.2019.)James
- (Sl. 3.) Naslovna stranica *Programa za javni natječaj za izradu idejnog rješenja za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin u Zagrebu*, Zavod za prostorno uređenje Grada Zagreba, Zagreb, 2017.
- (Sl. 4.) Paromlin iz 1862. godine, Zagreb i okolica - Kažiput za urodjenike i strance, Zagreb, 1892., u: Dragica Barešić i sur., *Program za javni natječaj za izradu idejno arhitektonko-urbanističkog rješenja za novu zgradu Gradske knjižnice na Lokaciji Paromlin u Zagrebu*, Zavod za prostorno uređenje Grada Zagreba, Zagreb, 2017.
- (Sl. 5.) Paromlin iz časopisa *Obrtnik*, 1884., u: Dragica Barešić i sur., *Program za javni natječaj za izradu idejno arhitektonko-urbanističkog rješenja za novu zgradu Gradske knjižnice na Lokaciji Paromlin u Zagrebu*, Zavod za prostorno uređenje Grada Zagreba, Zagreb, 2017.
- (Sl.6.) Položajni planovi Paromlina 1907.-1921., u: Dragica Barešić i sur., *Program za javni natječaj za izradu idejno arhitektonko-urbanističkog rješenja za novu zgradu Gradske knjižnice na Lokaciji Paromlin u Zagrebu*, Zavod za prostorno uređenje Grada Zagreba, Zagreb, 2017.
- (Sl. 7.) Paromlin na crtežu memoranduma iz 1895. godine, u: *Paromlin 2013.*, Gradski zavod za strateško planiranje i razvoj grada, 2013., str. 23-24 (https://www.zagreb.hr/UserDocsImages/arhiva/PAROMLIN_elaborat_final.pdf, pregledano 11.12.2018.)
- (Sl. 8.) G. Carnelutti, Upravna zgrada, poprečni presjek a-b i tlocrt temelja i podruma (lijevo); pročelje prema glavnom kolodvoru i dvorišno pročelje (desno), 1895. godine, u: *Paromlin 2013.*, Gradski zavod za strateško planiranje, 2013. , str. 16

(https://www.zagreb.hr/UserDocsImages/arhiva/PAROMLIN_elaborat_final.pdf,
pregledano 11.12.2018.)

- (Sl. 9.) Hönigsberg i Deutsch, Zagrebački Paromlin, 1907. godine, u: *Paromlin 2013.*, Gradski zavod za strateško planiranje, 2013. , str. 15 (URL: https://www.zagreb.hr/UserDocsImages/arhiva/PAROMLIN_elaborat_final.pdf, pregledano 11.12.2018.)
- (Sl. 10.) Poduzeće Hönigsberg i Deutsch, tlocrt paromlinskog sklopa, 1907. godine, u: *Paromlin 2013.*, Gradski zavod za strateško planiranje, 2013. , str. 15 (URL: https://www.zagreb.hr/UserDocsImages/arhiva/PAROMLIN_elaborat_final.pdf, pregledano 11.12.2018.)
- (Sl. 11.) Gradski zavod za zaštitu spomenika culture i prirode u Zagrebu, Razvojne etape Paromlina 1907.-1925., u: Nika Šimić, Konzervatoriko-restauratorski projekt za zgradu kraljevskog povlaštenog Zagrebačkog parnog i umjetnog mlina, FFZG, Zagreb, 2013., str. 59
- (Sl. 12.) Davor Matičević i Ivan Crnković, Nacrt za Muzej Suvremene umjetnosti, 1991. godine, u: *Paromlin 2013.*, Gradski zavod za strategijsko planiranje i razvoj grada, 2013., str. 51 (URL: https://www.zagreb.hr/UserDocsImages/arhiva/PAROMLIN_elaborat_final.pdf, pregledano 11.12.2018.)
- (Sl. 13.) Projektna ideja za Hotel Marriott 1998. godine na lokaciji Paromlin, u: *Paromlin 2013.*, Gradski zavod za strategijsko planiranje i razvoj grada, 2013., str. 52 (URL: https://www.zagreb.hr/UserDocsImages/arhiva/PAROMLIN_elaborat_final.pdf, pregledano 11.12.2018.)
- (Sl. 14.) Tom Corts, Projekt prve nagrade, EUROPAN 8, 2006. godine, u: *Paromlin 2013.*, Gradski zavod za strategijsko planiranje i razvoj grada, 2013., str. 52 (URL: https://www.zagreb.hr/UserDocsImages/arhiva/PAROMLIN_elaborat_final.pdf, pregledano 11.12.2018.)
- (Sl. 15.) Branko Radovanović, Paromlinski kompleks 2011. godine, prije planiranih rušenja (URL: https://hr.wikipedia.org/wiki/Zagreba%C4%8Dki_Paromlin, pregledano 15.6.2019.)

- (Sl. 16.) Dimnjak 2011. godine, prije planiranog uklanjanja (URL: https://hr.wikipedia.org/wiki/Zagreba%C4%8Dki_Paromlin, pregledano 15.6.2019.)
- (Sl. 17.) Paromlin 2014. godine, nakon planiranog rušenja (URL: https://hr.wikipedia.org/wiki/Zagreba%C4%8Dki_Paromlin, pregledano 15.6.2019.)
- (Sl. 18.) Civic Architects, Tilburg LocHal knjižnica, Nizozemska, 2019. godine (URL: <https://www.metalocus.es/en/news/a-colossus-industrial-heritage-becomes-public-library-civic-architects>, pregledano 20.3.2019.)
- (Sl. 19.) Izvor iz GUP-a Grada Zagreba, u: Dragica Barešić i sur., *Program za javni natječaj za izradu idejno arhitektonko-urbanističkog rješenja za novu zgradu Gradske knjižnice na Lokaciji Paromlin u Zagrebu*, Zavod za prostorno uređenje Grada Zagreba, Zagreb, 2017.
- (Sl. 20.) Nakupina otpada uz istočnu fasadu Paromlina, 2019. godine, Zagreb (Foto: Monija Škriljevečki)
- (Sl. 21.) Nakupina otpada uz istočnu fasadu Paromlina, 2019. godine, Zagreb (Foto: Monija Škriljevečki)
- (Sl. 22.) Istočne fasade Paromlina, 2019. godine (Foto: Monija Škriljevečki)
- (Sl. 23.) Zgrada transmisije, pogled sa sjeveroistočne strane, Zagreb, 2019. godine (Foto: Monija Škriljevečki)
- (Sl. 24.) Ostaci zida zgrade mlina između transmisije i skladišta brašna, pogled sa zapadne strane, Zagreb, 2019. godine (Foto: Monija Škriljevečki)
- (Sl. 25.) UPI-2M d.o.o., maketa natječajnog projekta za novu Gradsku knjižnicu Paromlin, 2019. godine (URL: <https://upi-2m.hr/gradska-knjiznica-paromlin/>, pregledano 20.6.2019.)
- (Sl. 26.) UPI-2M d.o.o., natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin, zapadna fasada, tlocrt prizemlja i istočna fasada, Zagreb, 2019. godine (URL: <https://upi-2m.hr/gradska-knjiznica-paromlin/>, pregledano 20.6.2019.)
- (Sl. 27.) N. Polak i J. Kruljac Polak, natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin, zapadna fasada, Zagreb 2019. godine (URL: <http://polak.hr/work/>, pregledano 16.5.2019.)

- (Sl. 28.) N. Polak i J. Kruljac Polak, natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin, tlocrt prizemlja, Zagreb 2019. godine (URL: <http://polak.hr/work/>, pregledano 16.5.2019.)
- (Sl. 29.) ZDL ARHITEKTI, natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin, pogled sa sjeverozapada, Zagreb 2019. godine, u: ZDL ARHITEKTI, *Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin*, Zagreb 2019. godine
- (Sl. 30.) ZDL ARHITEKTI, natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin, tlocrt prizemlja, Zagreb 2019. godine, u: ZDL ARHITEKTI, *Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin*, Zagreb 2019. godine
- (Sl. 31.) I. Mucko i D. Novoselec, natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin, prizemlje, Zagreb 2019. godine, u: I. Muck i D. Novoselec, *Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin*, Zagreb 2019. godine
- (Sl. 32.) I. Muck i D. Novoselec, natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin, sjeverno pročelje, Zagreb 2019. godine, u: I. Muck i D. Novoselec, *Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin*, Zagreb 2019. godine
- (Sl. 33) Jana Čulek, Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin, gore: pogled sa sjeverne strane, dolje: pogled sa istočne strane, Zagreb, 2019. (URL: <https://www.studiofabula.eu/project/paromlin/>, pregledano 20.6.2019.)
- (Sl. 34.) Jana Čulek, Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin, tlocrt prizemlja, Zagreb, 2019. (URL: <https://www.studiofabula.eu/project/paromlin/>, pregledano 20.6.2019.)
- (Sl. 35.) Položajni plan Paromlina 2018. godine, u: Dragica Barešić i sur., *Program za javni natječaj za izradu idejno arhitektonko-urbanističkog rješenja za novu zgradu Gradske knjižnice na Lokaciji Paromlin u Zagrebu*, Zavod za prostorno uređenje Grada Zagreba, Zagreb, 2017., str. 9
- (Sl. 36.) Sjeverni zid transmisije, stanje nakon rušenja zgrade mlina,(URL: https://hr.wikipedia.org/wiki/Zagreba%C4%8Dki_Paromlin, pregledano 21.5.2019.)
- (Sl. 28.) Hönigsberg i Deutsch, planovi za zgradu mlina, 1907. godine, u: Nika Šimić, *Konzervatorsko-restauratorski projekt za zgradu kraljevskog povlaštenog Zagrebačkog parnog i umjetnog mlina*, FFZG, Zagreb, 2013., str. 62

- (Sl. 38.) N. Polak i J. Kruljac Polak, natječajni projekt druge nagrade, temelji zgrade mlina, Zagreb, 2019. godine, u: Nikola Polak, Jadranka Kruljac Polak i sur., *Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin*, Zagreb, 2019.
- (Sl. 39.) ZDL ARHITEKTI d.o.o., natječajni projekt treće nagrade, zgrada mlina, Zagreb 2019. godine, u: ZDL ARHITEKTI d.o.o., *Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin*, Zagreb, 2019.
- (Sl. 40.) ZDL ARHITEKTI d.o.o., natječajni projekt treće nagrade, južni ulaz u zgradu mlina, Zagreb 2019. godine, u: ZDL ARHITEKTI d.o.o., *Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin*, Zagreb, 2019.
- (Sl. 41.) I. Mucko i D. Novoselec, južna fasada mlina povezana staklenim mostovima sa novim zdanjem, natječajni projekt četvrte nagrade, Zagreb 2019. godine, u: Ivan Mucko, Damir Novoselec, *Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin*, Zagreb, 2019.
- (Sl. 42.) Jana Čulek, natječajni projekt, zgrada mlina pogled na transmisiju, Zagreb 2019. godine, u: Jana Čulek, *Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin*, Zagreb, 2019.
- (Sl. 43.) Tlocrt prve podrumске etaže projekta prve nagrade, Zagreb 2019. godine, u: UPI-2M, *Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin*, UPI-2M, Zagreb, 2019.
- (Sl. 44.) N. Polak i J. Kruljac Polak, presjek transmisije, pogled s istočne strane, Zagreb 2019., u: Nikola Polak, Jadranka Kruljac Polak i sur., *Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin*, Zagreb, 2019.
- (Sl. 45.) I. Mucko i D. Novoselec, koloturnici u zgradi transmisije, Zagreb, 2019. godine, u: Ivan Mucko, Damir Novoselec, *Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin*, Zagreb, 2019.
- (Sl. 46.) I. Mucko i D. Novoselec, trenutno stanje unutrašnjosti transmisije, Zagreb, 2019. godine, u: Ivan Mucko, Damir Novoselec, *Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin*, Zagreb, 2019.
- (Sl. 47.) I. Mucko i D. Novoselec, unutrašnjost transmisije prema natječajnom projektu četvrte nagrade, Zagreb, 2019. godine, u: Ivan Mucko, Damir Novoselec, *Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin*, Zagreb, 2019.

- (Sl. 48.) SMAGRA d.o.o., tlocrt prizemlja i prvog kata skladišta brašna, Zagreb, 2018. godine, u: Dragica Barešić i sur., *Program za javni natječaj za izradu idejno arhitektonko-urbanističkog rješenja za novu zgradu Gradske knjižnice na Lokaciji Paromlin u Zagrebu*, Zavod za prostorno uređenje Grada Zagreba, Zagreb, 2017., str. 126
- (Sl. 49.) ZDL ARHITEKTI, natječajni projekt, staklena opna umjesto istočnog zida skladišta brašna, Zagreb, 2019. godine, u: ZDL ARHITEKTI d.o.o., *Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin*, Zagreb, 2019.
- (Sl. 50.) N. Polak i J. Kruljac Poljak, natječajni projekt druge nagrade, tlocrt prvog kata, Zagreb, 2019. godine, u: Nikola Polak, Jadranka Kruljac Polak i sur., *Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin*, Zagreb, 2019.
- (Sl. 51.) UPI-2M, slika iz natječajnog projekta prve nagrade, prikaz petog i šestog kata, Zagreb, 2019. godine, u: UPI-2M, *Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin*, UPI-2M, Zagreb, 2019.
- (Sl. 52.) Jana Čulek, natječajni projekt pete nagrade, jugozapadni pogled, Zagreb, 2019. godine, u: Jana Čulek, *Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin*, Zagreb, 2019.
- (Sl. 53.) Smještaj i izgled dimnjaka prije rušenja, (URL: <https://novo.hr/grad-zagreb-ureduje-pet-zapustenih-industrijskih-prostora/>, pregledano 21.6.2019.)
- (Sl. 54.) UPI-2M, natječajni projekt prve nagrade, dimnjak, Zagreb, 2019. godine (URL: <https://upi-2m.hr/city-library-zagreb-paromlin/>, pregledano 21.6.2019.)
- (Sl. 55.) N. Polak i J. Kruljac Poljak, natječajni projekt druge nagrade, dimnjak, Zagreb, 2019. godine (URL: <http://polak.hr/paromlin/>, pregledano 21.6.2019.)
- (Sl. 56.) ZDL ARHITEKTI, natječajni projekt treće nagrade, dimnjak, Zagreb, 2019. godine, u: ZDL ARHITEKTI d.o.o., *Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin*, Zagreb, 2019.
- (Sl. 57.) I. Mucko i D. Novoselec, natječajni projekt četvrte nagrade, dimnjak, Zagreb, 2019. godine, u: Ivan Mucko, Damir Novoselec, *Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin*, Zagreb, 2019.
- (Sl. 58.) Jana Čulek, natječajni projekt pete nagrade, dimnjak, Zagreb, 2019. godine, u: Jana Čulek, *Natječajni projekt za novu Gradsku knjižnicu na lokaciji Paromlin*, Zagreb, 2019.

8. SUMMARY

This paper presents the principles of compiling a successful conservation policy by the Australian conservationist James Semple Kerr, summarized in his *Conservation Plan*. The principles are compared to recent Croatian conservation practices of Dragica Barešić and her associates on the example of the compilation of the competition program *Public competition for the design of a conceptual architectural-urban solution for the new City Library at the Paromlin location in Zagreb*. In the second chapter, the main principles of the *Conservation Plan* are presented and compared with the programs' content, in the center of which is the location of the former steam mill in Zagreb. Paromlin narrowly demonstrates the local approach to industrial archeology, more precisely, immovable heritage of significance of industrial nature. The third chapter deals with the results of the competition in the context of understanding, accepting and applying the guidelines from the conservation guidelines and to a lesser extent, all other set of conditions. The work is based on the aforementioned literature as well as the elaborations of the competitors' proposals submitted to the evaluation jury and the consequent comments of the jury enclosed as inserts of this paper.

KEY WORDS: Architecture, Conservation plan, James Semple Kerr, Paromlin, new City Library of Zagreb